

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ГАБІТУС

Науковий журнал

Випуск 1

**Одеса
2016**

Головний редактор:

Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук, доцент (головний науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій)

Заступник головного редактора:

Шедяков Володимир Євгенович – доктор соціологічних наук, доцент (головний науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій)

Відповідальний секретар:

Бондаренко Олександр Григорович – кандидат соціологічних наук (старший науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій)

Члени редакційної колегії:

Абдираймова Гульміра Сериківна – доктор соціологічних наук, професор (завідувач кафедри соціології Казахського національного університету імені Аль-Фарабі, Казахстан)

Барматова Світлана Петрівна – доктор соціологічних наук, професор (професор кафедри соціології Академії праці, соціальних відносин і туризму Федерації Профспілок України)

Даріуш Тулавецьки – доктор соціології хабілітований (професор Краківського університету імені Іоанна Павла II, Польща)

Пачковський Юрій Франкович – доктор соціологічних наук, професор (професор кафедри економіки підприємства Львівського національного університету імені Івана Франка)

Слющинський Богдан Васильович – доктор соціологічних наук, професор (завідувач кафедри політології, філософії і соціології Маріупольського державного університету)

Соболева Наталія Іванівна – доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник (провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України)

Тереза Гіза – доктор хабілітований з соціальних наук (професор Університету Святого Хреста, Польща)

Хижняк Лариса Михайлівна – доктор соціологічних наук, професор (професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна)

Швець Дмитро Євгенович – доктор соціологічних наук, доцент (головний науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій)

Щудло Світлана Андріївна – доктор соціологічних наук, професор (завідувач кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка)

Електронна сторінка видання – www.habitus.od.ua

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 11 від 28.11.2016 року).**

Науковий журнал «Габітус» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 22415-12315Р від 22.11.2016 року)

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ**

Берегова Г.Д. ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ЯК ДОСЛІДНИЦЬКА ГАЛУЗЬ: НАПРЯМИ Й ТЕЧІЇ.....	5
Щербань А.Д. ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	11

СЕКЦІЯ 2**МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Гоманюк Н.А. СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ЧАСТНОЙ ЭПИСТОЛЫ.....	16
Лопатко Л.А. ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВНИЙ ПІДХІД У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ.....	21
Черкашина Т.О. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ХЕРСОНЩИНИ: ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА.....	27
Черныш А.М. МЕТОДОЛОГІЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МАРГИНАЛИЗМА.....	31
Щудло С.А. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДИНАМІКА РЕГІОНАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ.....	40

СЕКЦІЯ 3**СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ**

Белашова Я. О. СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ.....	46
Богомолова М.Ю. ПРОФІЛАКТИЧНИЙ ВПЛИВ СІМ'Ї ТА ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА ПІДЛІТКІВ-ДЕЛІНКВЕНТІВ	50
Гуріч В.О. МОБІЛЬНА ДОПОМОГА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ У СІЛЬСЬКІЙ ГРОМАДІ.....	53
Дереш В. С. ДЕРЖАВНА СІМЕЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ (50-60-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ).....	58
Зарецька В.С. МОЛОДА СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	64
Онищенко Л.А. ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ВИЩОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ.....	69
Пірен М. І. ТОЛЕРАНТНІСТЬ – МОРАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ЕПОХИ ВІДКРИТИХ СУСПІЛЬСТВ.....	73
Пержун І. В. ТОЛЕРАНТНІСТЬ – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	80

Семанчина В.О.
УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА КЕРІВНИКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО
НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....85

Федорова О.В.
ЗАХОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ..... 89

СЕКЦІЯ 4 СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

Teresa Giza
ARTISTIC GIFTS DIAGNOSIS OF EARLY EDUCATION STUDENTS IN POLAND,
SLOVENIA, SLOVAKIA AND UKRAINE..... 94

Shaposhnikova I.V.
DEVELOPMENT OF YOUTH SOCIAL AND CULTURAL ENVIRONMENT
AS THE BASIS OF STUDENTS' PROFESSIONAL SOCIALIZATION.....99

Балахтар В.В.
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ В МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ..... 104

Копилова С.В.
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ПРОФЕСІЇ..... 108

Чуприна С.О.
ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ:
КРИТЕРІЇ Й РІВНІ СФОРМОВАНOSTІ..... 113

Швець Т.М.
ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
В ЗАКЛАДАХ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ.....118

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ЯК ДОСЛІДНИЦЬКА ГАЛУЗЬ: НАПРЯМИ Й ТЕЧІЇ

PHILOSOPHY OF EDUCATION AS A RESEARCH AREA: TRENDS AND TENDENCIES

У статті розглянуто виникнення, напрями й течії філософії освіти як дослідницької галузі в межах педагогічної антропології та соціальної філософії, що стали підґрунтям для сучасної філософської традиції в освіті. Визначено основне розмежування між емпірико-аналітичними й гуманітарними напрямками всередині філософії освіти на основі альтернативних підходів до людини як суб'єкта освіти.

Ключові слова: філософія освіти, педагогіка, виховання, соціальна філософія, педагогічна антропологія, аналітична філософія, герменевтика.

В статье рассмотрены возникновение, направления и течения философии образования как исследовательской области в рамках педагогической антропологии и социальной философии, которые послужили почвой для современной философской традиции в образовании. Определено основное

размежевание между эмпирико-аналитическими и гуманитарными направлениями внутри философии образования на основе альтернативных подходов к человеку как субъекту образования.

Ключевые слова: философия образования, педагогика, воспитание, социальная философия, педагогическая антропология, аналитическая философия, герменевтика.

The article deals with the origin, trends and tendencies of the philosophy of education as a research area within pedagogical anthropology and social philosophy, which formed the basis for the modern philosophical tradition in education. The main division between the empirical-analytic and humanitarian areas within the philosophy of education on the basis of alternative approaches to the human as a subject of education is determined.

Key words: philosophy of education, pedagogy, education, social philosophy, pedagogical anthropology, analytic philosophy, hermeneutics.

УДК 1:37

Берегова Г.Д.,

д. філос. н., професор,
завідувач кафедри філософії і
соціально-гуманітарних дисциплін
Херсонський державний аграрний
університет

З огляду на сучасні трансформаційні процеси в Україні й ситуацію нечіткого спрямування вітчизняної освіти необхідним стає перегляд її існуючих парадигм і вибір оптимальних орієнтирів, що спрямують освітньо-виховний процес не тільки на здобуття студентами фахових знань і вмінь, а й на формування світоглядних орієнтирів і ціннісної моделі людини майбутнього. Дослідницькою галуззю, що аналізує підстави педагогічної діяльності й освіти, її цілі й ідеали, методи проектування й створення нових освітніх інституцій і систем, є саме філософія освіти.

Сучасні вітчизняні науковці в галузі філософії освіти (В. Андрущенко, О. Базалук, А. Бичко, М. Кисельов, В. Кремень, М. Култаєва, М. Левківський, В. Лутай, М. Михайлов, М. Романенко, Н. Сухова, І. Передборська, Ю. Огородников, С. Черепанова, В. Шевченко, Н. Юхименко й ін.) активно досліджують шляхи оновлення вітчизняного освітнього дискурсу та формування практичного світогляду особистості в цьому вічно змінюваному світі. Проблемам формування напрямів і течій філософії освіти при-

діляють достатньо уваги у своїх дослідженнях І. Добронравова, С. Клепко, К. Корсак, М. Михальченко, В. Пазенок, І. Радіонова й ін.

До розгляду проблем філософії освіти долучаються й російські дослідники (Б. Гершунський, Е. Гусинський, А. Запесоцький, М. Піщулін та ін.). Розглядають філософію освіти як галузь педагогічної антропології сучасні зарубіжні дослідники С. Ароновіц, О. Боллнов, В. Брецинка, Е. Венігер, Г. Гізеке, І. Дерболав, У. Долл, Г. Здарзил, К. Данелт, М. Лангелвелд, М. Лідтке, Р. Лохнер, Е. Макміллан, Р. Пітерс, Ю. Плейнес, Д. Солтис, А. Флітнер, П. Фрейре, К. Шаллер, І. Шеффлер та ін.

Філософія освіти як галузь соціальної філософії – відносно молода наука, адже її інституціалізація відбулась у середині 40-х рр. ХХ ст., коли в США, а потім і в Європі були створені спеціальні спільноти з філософії освіти, хоча ще задовго до цього філософія освіти була важливим компонентом систем великих філософів.

У ХХ ст. багато філософів застосовували принципи своєї філософії до

вивчення проблем освіти (Дж. Дьюї, М. Бубер, Й. Гессен і ін.). Так, діяльність американського філософа Джона Дьюї (1859–1952) спонукала до визнання філософії освіти обов'язковим виміром компетентної, відповідальної практики в освіті. Метою освіти стало виховання особистості, що вміє пристосуватися до різних ситуацій в умовах підприємництва. Дж. Дьюї виступив за практичну спрямованість виховання, яке він розглядав як процес накопичення і реконструкції досвіду з метою поглиблення його соціального змісту й таким чином постав у реформаторській педагогіці як яскравий представник прагматизму («істинним є те, що корисне»). В інструментальній педагогіці Дьюї цілями навчання визнавалися вміння вирішувати життєві завдання та знання про способи дій, що вироблялися й набувалися шляхом тренування мислення, спираючись на яке, виховувався смак до самонавчання і самовдосконалення [6].

У філософії освіти ХХ століття тема діалогу і комунікації постає однією з основних і, відповідно, усвідомлюється проблема подвійного ставлення людини до світу: як до безособового об'єкта та як до таїнства, єдиної й неповторної сутності. Так, у творчості релігійного філософа Мартіна Бубера (1878–1965) особливо значущими для філософії освіти були теми, що стосувалися онтології діалогу, вчення про інтерсуб'єктивну комунікацію, проблеми віри й моральності. Окрім того, філософія, звертаючись до педагогічної теорії і практики, до проблем освіти, не обмежувалася описом і рефлексією про сформовану систему освіти, її цілі й рівні, а висувала проекти її перетворення і побудови нової системи освіти з новими ідеалами й цілями. Ще в 1930-х рр. педагогіка трактувалася окремими науковцями як прикладна філософія. На цій позиції, зокрема, стояв Сергій Йосипович Гессен (1887–1950), котрий метою освіти вважав не тільки залучення до культури людства, а й формування моральної, вільної та відповідальної особистості. Педагогіка Гессена демонструє практичну цінність філософії та могутність особистості, котра проникає в духовні цінності культури [6].

До середини ХХ століття філософія освіти поступово відокремлюється від загальної філософії та набуває інституційної форми (створюються асоціації й

об'єднання, з одного боку, філософів, що займаються проблемами виховання й освіти, а з іншого боку, педагогів, що звертаються до філософії). Хоча, на думку В. Андрущенка, філософію освіти немає сенсу виокремлювати в окрему галузь філософії, адже вона розвивається в межах соціальної філософії, утворюючи комплексне, міжгалузеве вивчення системи освіти; і філософія начебто лише поєднує зовнішні соціальні науки з внутрішніми – педагогічними, точніше, доповнює педагогіку «масштабним баченням соціальних трансформацій і домінуючими світоглядними концепціями» в конкретному історичному періоді [1].

Однак причини формування філософії освіти як особливої дослідницької галузі філософії (з огляду на постійно змінюваний світ і людину в ньому) не викликають сумніву: по-перше, освіта є автономною сферою життя суспільства; по-друге, інституції освіти диверсифіковані – постійно змінювані, різноманітні й об'єднані в одне ціле одночасно; по-третє, з-поміж інших галузей знань про людину вирізняється багатопарадигмальністю педагогічних поглядів – різницею у трактуванні мети й ідеалів освіти. Окрім того, у зв'язку з постійно змінюваним світом до системи освіти висувуються постійно нові й нові вимоги, пов'язані з переходом від індустріального до постіндустріального, інформаційного суспільства. І тому, попри різні підходи до виокремлення філософії освіти в окрему галузь, все ж у ній вбачають передусім спосіб думки, що надає можливість перебороти різноманітність точок зору в педагогічних теоріях і концепціях, критично проаналізувати вихідні принципи й припущення різних педагогічних теорій, виявити фундаментальні засади теоретичного знання в педагогіці, знайти підстави для консенсусу в співтоваристві педагогів.

Хоча у філософії освіти й до сьогодні ведеться обговорення специфіки предмету і сфери цієї галузі, що межує з філософією свідомості, мови, діяльності й існує як приклад поєднання «чистої» і прикладної філософії. Однак у філософії освіти як особливому знанні, що має своїм предметом освіту, складаються основні напрями й течії. Так, основне розмежування всередині філософії освіти відбувається між емпірико-аналітичними й гуманітарними напрями, що й від-

биває, насамперед, альтернативні підходи до суб'єкта освіти – людини. Як зазначає сучасний вітчизняний дослідник у галузі філософії освіти В. Лутай, погляд на простір освіти з точки зору її основного суб'єкта має стимулювати працювати виключно на людину – основну цінність майбутньої освіти з багатостороннім «рухом на випередження» [4, с. 33].

Розгляд освіти з позиції її основного суб'єкта дає можливість використовувати в цій галузі поняття й методи біхевіоризму, гештальтпсихології, психоаналізу й навіть кібернетичний підхід до психіки людини. Саме на таких поняттях і методах базується емпірико-аналітична традиція в межах аналітичної філософії освіти, а її представниками є І. Шеффлер, Р.С. Пітерс, Е. Макміллан, Д. Солтис та ін., котрі основну мету філософії освіти вбачають у логічному аналізі мови, уживаної в практиці освіти (розкриття сутності термінів «освіта», «навчання», «виховання»; аналіз мовних висловлювань педагогів, методів викладення педагогічної теорії тощо). Однак англо-американська система освіти (зокрема, вищої), зважаючи на закономірну взаємозалежність між моделлю розвитку суспільства та панівною в ньому освітньою тенденцією, орієнтує на поглиблене опанування студентами сучасних теоретичних знань, на базі яких формуватимуться практичні вміння творчо здійснювати аналітичну роботу широкого профілю. Окрім того, значна кількість досліджень, проведених у США, Канаді й Австралії, допомогла виділити основні проблеми та виклики глобалізації у сфері вищої освіти, основними концептуальними поглядами серед яких є: інтернаціоналізація освіти, що постає як формування єдиного освітнього простору, інтеграція окремих ВНЗ і освітніх систем, а також підвищення рівня їх конкурентоздатності [5, с. 207].

У кінці 70-х рр. XX ст. в аналітичній філософії освіти здійснюється перехід від принципів логічного позитивізму до принципів філософії лінгвістичного аналізу, аналітики повсякденної мови, насамперед до філософії пізнього Л. Вітгенштейна (1889–1951), котрий відмовився від апріорної структури мови, підкреслюючи різноманітність способів вживання слів і висловлювань природної мови. Так, в аналітичній філософії визнається, що тільки використання слів у певному контексті і відповідно до правил мовленнєвої

практики певного суспільства надає їм значення, та, відповідно, стверджується роль «мовних ігор» і семантики в освіті.

З часом у філософії освіти формується новий напрям – критико-раціоналістичний (наприкінці 60-х рр. XX ст.). Приймаючи основні принципи критичного раціоналізму К. Поппера, цей напрям прагне побудувати дослідно-наукову педагогіку, дистанційовану від цінностей і метафізики, критикує наївний емпіризм, підкреслюючи, що досвід не самодостатній, навантажений теоретичним змістом, а його діапазон визначається теоретичними позиціями. Представниками цього напрямку в аналітичній філософії освіти є В. Брецинка, Г. Здарзил, Ф. Кубе, Р. Лохнер та ін.

Так, Вольфганг Брецинка (нар. 1928) висловлюється у сфері практичної педагогіки за нормативне виховання цінностей у плюралістичних суспільствах. У книзі «Виховання в ціннісно-нестійкому суспільстві» Брецинка стверджує, що невизначеність цінностей у суспільстві призводить до невизначеності у вихованні. Окрім того, теоретик висловлює своє розуміння причин кризового стану ціннісних орієнтацій: 1) раціоналізм, що розуміється як однобічна переоцінка здорового глузду, 2) індивідуалізм, трактований як однобічне врахування інтересів окремої людини, 3) гедонізм – як звеличення бажань, задоволень і задоволення вищих благ [9, с 7-8]. Вихід із кризи Брецинка вбачає у новій орієнтації виховання через реалістичний аналіз виховання, визначення ідеалів і засобів їх здійснення.

Таким чином, для критико-раціоналістичної філософії освіти стає характерним, передусім, трактування педагогіки як прикладної соціології і поворот до соціальної педагогіки, а також протиставлення соціальної інженерії філософії цілісності (холізму) й у зв'язку з цим критика довгострокового планування і проектування в педагогічній практиці. Набуває значного поширення і критика тоталітарного підходу до освіти та педагогічного мислення, відстоюються принципи «відкритого суспільства» і демократичних інституцій в управлінні освітою з орієнтацією педагогічної теорії і практики на виховання й освіту критичного розуму людини.

Окрім зазначених, широкого розповсюдження у філософії освіти набув і гума-

нітарний напрям, джерелами якого стали системи німецького ідеалізму початку XIX ст. (особливо Ф. Шлейєрмахера, Г. В.-Ф. Гегеля), філософія життя (насамперед, В. Дільтея, Г. Зіммеля), екзистенціалізм і різні варіанти філософської антропології. Гуманітарний напрям філософії освіти характеризуються, передусім, специфічністю методів педагогіки як науки про дух, її гуманітарною спрямованістю. Освіта трактується як система осмислених дій і взаємодій учасників педагогічного процесу, а на перший план висувається метод розуміння, інтерпретації змісту дій учасників освітнього процесу. Усередині гуманітарної філософії освіти можна виділити кілька напрямів: герменевтичний історизм, структурна герменевтика, педагогічна антропологія, екзистенційно-діалогічна філософія.

Так, герменевтичний історизм, у центрі якого – повсякденність і життєвий світ людини, відстоює думку про те, що в будь-якому життєвому акті існує освітній момент. Виходячи з цього, завдання філософії освіти трактується як осмислення всіх духовних об'єктивацій людини, що утворюють цілісність аналізу специфіки педагогічного ставлення – вихідного моменту педагогічної дії, перейнятого відповідальністю й любов'ю. Представником герменевтичного історизму є німецький філософ і теоретик педагогіки Герман Ноль (1789–1960), котрий активно розробляв проблеми соціальної педагогіки, підкреслюючи світоглядну й історичну зумовленість освіти. Головним умінням вихователя він вважав уміння аналізувати життєвий досвід учня, упорядковувати його, систематизувати й постійно розчленовувати, оскільки саме в життєвому досвіді криється сила і потенція людини [6].

Ще одним спрямуванням гуманістичного напрямку філософії постала структурна герменевтика Еріха Венігера й Вільгельма Флітнера, які, виходячи з автономії освіти в сучасному суспільстві, розглядають педагогіку і філософію освіти як критичну інтерпретацію педагогічних дій і взаємин усередині педагогічного процесу, аналізують структуру теорії, виявляючи її різні рівні, підкреслюють значення герменевтики в педагогічній теорії й практиці, а також висувають програму автономії освіти.

У різних варіантах представлена й педагогічна антропологія. Представники

натуралістично орієнтованих концепцій – Г. Рот, Г. Здарзил, М. Лідтке та ін. – у педагогічній антропології вбачають приватну інтегративну науку, що поєднує досягнення й методи всіх наук про людину, в т. ч. теорії еволюції, екології, етології, психології тощо.

Вихідним пунктом концепції Герберта Здарзила (1929–2008) є розуміння педагогічної антропології як спеціальної наукової дисципліни про виховання й освіту, що трактується ним одночасно як емпірична наука про людину і виховання і як наука, що базується на філософії, оскільки звертається насамперед до формулювання цілей виховання й освіти, що може здійснюватися лише за умови співвіднесення філософської рефлексії із цінностями культури. Педагогічна антропологія повинна, за словами Здарзила, побудувати новий образ людини і тим самим задати нормативну основу педагогічної рефлексії й педагогічної діяльності [7, с. 81-83].

Педагогічну антропологію як біологічно орієнтовану науку визначає й фахівець з історії педагогіки Макс Лідтке (нар. 1931). У статті «Педагогічна антропологія як основа виховання» (1980) він подає концепцію педагогічної антропології, що базується на залученні до вирішення педагогічних проблем еволюційної теорії, даних біологічних наук. На противагу орієнтації педагогіки на осмислення практики виховання й освіти, він намагається узагальнити в педагогічній антропології дані про розвиток людських здатностей і способи поведінки, отримані генетикою, екологією, етологією і особливо теорією еволюції. За його словами, «всі сучасні стани органічних і культурних феноменів розвиваються в ході досить тривалих процесів зі своїх злочинів» [11, с. 38].

Близькою до поглядів Лідтке є позиція Генріха Рота (1906 – 1983), котрим було введено програму «реалістичного повороту». Досліджуючи творчу спадщину педагога, Г. Соловійов стверджує, що в центр педагогічної антропології Г. Рот ставить зміни людини й людської природи під дією освіти й виховання: не біологічна природа людини сама по собі, а мінливість цієї природи, можливість культивування та її здатність до освіти й виховання, так само як і не самі собою суспільство й культура, а тільки їх вплив на духовне формування людини [Соловійов]. Предметом педагогічної антропології,

на думку Г. Рота, є «людина, котра під впливом виховних дій знаходить себе, досягає зрілості та своєї самостійності» [12, с. 19].

Слід зазначити, що існують і інші концепції педагогічної антропології. Так, німецький педагог Андеас Флітнер (нар. 1922) вбачає в педагогічній антропології одну зі спеціальних наук і звертає увагу на використання в ній певних моделей: росту й розвитку, різних шарів, трактування навколишнього середовища й світу. Юрген Плейнес (нар. 1934) зазначав розходження між педагогічною антропологією й антропологічною педагогікою, підкреслюючи роль антропологічної редукції, намагався визначити її межі для педагогіки й осмислити антропологічний підхід у самій педагогіці.

Філософи феноменологічного спрямування (О. Боллнов, Й. Дерболав, К. Данелт, М. Лангевелд й ін.) вбачають у педагогічній антропології певну методологію, що не завершується в педагогічній теорії. За допомогою методу феноменологічної редукції на матеріалі автобіографічних і біографічних джерел автори намагаються побудувати антропологію дитинства та юності. Так, Отто Фрідріх Боллнов (1903–1991) пропонує говорити не про педагогічну антропологію, а про антропологічний підхід чи антропологічний спосіб, метод розгляду всіх педагогічних проблем. Підкреслюючи конструктивно-систематичний характер антропологічної інтерпретації, Боллнов стверджує, що кожний заново аналізований феномен відкриває нове для цілісного розуміння людини, не передбачуване заздалегідь, і кожний феномен повинен залишатися неповторним [10, с. 9-10]. Таким чином, постановка питання повинна принципово залишатися відкритою для нових досліджень, щоб ніколи не створювалося остаточного образу людини.

Зокрема, для Й. Дерболава педагогічна антропологія становить основу педагогіки, збігається з теорією людської особистості та її генези, з ученням про становлення «Я» та індивідуальне самоздійснення, а її предметом і змістом є серія виховних впливів на людину. Саме самоздійснення проходить низку етапів на шляху до досягнення людяності, оскільки людина, реалізуючи певні цілі, збільшує діапазон своїх цілей і досягає зрілого усвідомлення людяності. Таким

чином, в основі інтерпретації цієї галузі знань про людину – індивідуальне самоздійснення особистості.

Екзистенційно-діалогічне спрямування філософії освіти представлене, насамперед, уже згадуваним творцем діалогічної теології М. Бубером, що вбачав зміст і підстави педагогічного відношення в міжособистісних зв'язках у взаємозв'язку Я и Ти. Представниками цієї течії, для яких основний принцип виховання й освіти – діалог, виступали А. Петцелт, К. Шаллер, котрі характеризували освіту як симетричну комунікацію між учителем і учнями. К.Мелленхауер визначав освіту як форму комунікативної дії, звернувшись до теорії комунікації Ю.Хабермаса й К.Апеля.

У 70–80-і рр. ХХ ст. стає популярним критико-емансипаторський напрям у філософії освіти, що під впливом критичної теорії суспільства Франкфуртської школи розгорнув радикальну програму «десекуляризації суспільства» – ліквідації школи як соціального інституту. Його представники А. Ілліч і П. Фрейре вбачали в школі джерело всіх соціальних лих, оскільки вона виховує конформіста та заснована на погашенні будь-яких творчих потенцій дитини, на педагогіці придушення й маніпуляції. Вони ж запропонували проект реорганізації освіти, що повинна базуватися на професійному навчанні в ході міжособистісного спілкування учня з майстром і будуватися на ідеалах «конвівальності» (спільного існування, співробітництва й самоцінності спілкування як між людьми, так і між людиною й природою). Цей напрям у філософії освіти вважається варіантом антипедагогіки, що, не визнаючи сучасних інституцій освіти, зводить все спілкування з дітьми до емпатичного спільного життя й повністю виключає будь-які вимоги до педагогічного процесу й змісту освіти, норми й регулятиви освітньо-виховного процесу.

Із критико-емансипаторським напрямом у філософії освіти багато в чому перегукується постмодерністська філософія освіти, що виступає проти «диктату» теорій, за плюралізм педагогічних практик, проповідує культ самовираження особистості в малих групах. Серед представників цього напрямку – Д. Ленцен, В. Фішер, К. Вюнше, Г. Гізеке (Німеччина), С. Ароновіц, У. Долл (США).

У радянський період, незважаючи на

те, що офіційно існували лише марксистсько-ленінська філософія й педагогіка, формувалися (особливо з 1950-х рр.) різні напрями у філософії освіти (П. Блонський, Л. Виготський, С. Рубінштейн, Г. Щедровицький, Е. Ільєнков і ін.). Так, В. Давидов, ґрунтуючись на ідеях Ільєнкова, висунув досить розгорнуту і перспективну програму реорганізації освітнього процесу, його змісту й методів навчання. Традиції вітчизняної філософії освіти, її відповіді на виклики часу ще слабо вивчені. Спадщина вітчизняних філософів освіти в часи тотального панування марксистської ідеології і нормативно-догматичної педагогіки залишилася незатребуваною.

Сучасний період є періодом формування нового типу культури, котра увібрала в себе досвід і досягнення всіх попередніх культур. Характерним для означеного періоду є те, що сьогодні ведуться пошуки оптимальної, здебільшого гуманітарної моделі освіти.

Загальними тенденціями філософії освіти напередодні ХХІ століття є: 1) усвідомлення кризи системи освіти і педагогічного мислення як вираження кризової духовної ситуації нашого часу; 2) труднощі у визначенні ідеалів і цілей освіти, що відповідає новим вимогам науково-технічної цивілізації й інформаційного суспільства, що формується; 3) конвергенція між різними напрямиами у філософії освіти (напр., між педагогічною антропологією та діалогічною філософією освіти; між критико-раціоналістичним напрямом та критико-емансипаторським напрямом); 4) пошуки нових філософських концепцій, здатних слугувати обґрунтуванням системи освіти й педагогічної теорії і практики (висування на перший план феноменології, поворот до дискурсного аналізу М. Фуко та ін.).

На думку О. Базалука та Н. Юхименко, сучасна філософська традиція у визначенні сутності освіти репрезентована багатьма аспектами основних уявлень про природу людини, її сутність, сенс життя та перспективи існування [2, с. 22]. Представники сучасних філософ-

ських систем вважають, що питання про те, якою має бути освіта, не може залишатися поза увагою філософів, адже з моменту виникнення людини на Землі актуальними для людства є проблеми: як навчити потомство виживати у жорсткому світі; як пояснити те, що відбувається навколо; що таке людина і як вона повинна жити, аби вижити.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – 2-ге вид., допов. – К.: Знання України, 2008. – 819 с.
2. Базалук О.О. Філософія освіти / О. Базалук, Н. Юхименко. – К.: Кондор, 2010. – 164 с.
3. Бим-Бад Б.М. Антропологические основы образования / Борис Бим-Бад // Педагогическая библиотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bim-bad.ru/biblioteka/index.php>.
4. Лутай В. Рух на випередження: Реформування вищої освіти на основі становлення філософсько-методологічної парадигми постнекласичної науки / В. Лутай // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 33–43.
5. Мудра-Рудик Я.А. Трансформація вищої освіти в контексті викликів глобалізації / Я.А. Мудра-Рудик // Вісник ХНУ. Соціально-гуманітарний напрям. – Хмельницьк : ХІСТ ВМУРол «Україна», 2010. – № 2. – С. 205–208.
6. Новая философская энциклопедия / Институт философии Российской академии наук [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iph.ras.ru/elib/0932.html>.
7. Огурцов А. П. Педагогическая антропология в Германии: поиски и перспективы. Часть 3. / А.П. Огурцов // Человек. – № 1. – 2002 г. – с. 71–87.
8. Соловьев Г.Е. Педагогика как интегративная наука / Г.Е. Соловьев // Вестник Удмуртского университета. – 2007. – № 9. – С. 29–39. – (Психология и педагогика).
9. Brezinka, Wolfgang. Erziehung in einer wertunsicheren Gesellschaft: Beitrage zur Praktischen Padagogik / Wolfgang Brezinka; Bd. 3. – Munchen, Basel: E. Reinhardt, 1993. – S. 256.
10. Bollnow O. F.. Anthropologische Pädagogik / Otto Bollnow. – Stuttgart, 1983. – S. 278.
11. Liedtke M. Padagogische Anthropologie als anthropologische Fundierung der Erziehung // Diskussion: Padagogische Anthropologie. – Munchen, 1980. – S. 179.
12. Roth H. Padagogische Anthropologie. Bd. 1: Bildsamkeit und Bestimmung / H. Roth. – Hannover, 1966. – S. 504.

ІСТОРИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

THE HISTORICAL TRANSFORMATION OF THE INDIVIDUAL VALUE ORIENTATIONS: A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

Статтю присвячено дослідженню процесу трансформації пріоритетів особистості в різні історичні періоди розвитку людства. Розкрито походження цінностей, поняття ціннісних орієнтацій у науковій літературі. Поняття «ціннісні орієнтації» було запропоновано американським соціологом У. Томасом і польським соціологом Ф. Знаненцьким у 20-ті роки ХХ століття. Визначено два підходи до вивчення ціннісних орієнтацій особистості: ціннісний абсолютизм і ціннісний релятивізм. Зазначено, що в сучасній науковій літературі ціннісні орієнтації розглядаються як оцінка навколишньої дійсності відповідно до суспільних цінностей, що мають особистісну значущість для суб'єкта. Розглянуто особливості ціннісних орієнтацій особистості від етапу первісного суспільства до сучасного стану розвитку людства. Визначено основні типи ціннісних орієнтацій особистості залежно від історичної епохи й різноманітних суб'єктів діяльності, традицій, що склалися, соціальних умов і власного вибору.

Ключові слова: ціннісні орієнтації особистості, етапи розвитку людства, система цінностей.

Стаття посвячена дослідженню трансформації ціннісних пріоритетів особистості в різні історичні періоди розвитку людства. Розкрито походження цінностей, поняття ціннісних орієнтацій в науковій літературі. Поняття «ціннісні орієнтації» було запропоновано американським соціологом У. Томасом і польським соціологом Ф. Знаненцьким в 20-е роки ХХ століття. Визначено два підходи до вивчення ціннісних орієнтацій особистості: ціннісний абсолютизм і ціннісний релятивізм. Зазначено, що

в сучасній науковій літературі ціннісні орієнтації особистості розглядаються як оцінка навколишньої дійсності відповідно до суспільних цінностей, що мають особистісну значущість для суб'єкта. В статті розглянуто особливості ціннісних орієнтацій особистості від етапу первісного суспільства до сучасного стану розвитку людства. Визначено основні типи ціннісних орієнтацій особистості залежно від історичної епохи й різноманітних суб'єктів діяльності, традицій, що склалися, соціальних умов і власного вибору.

Ключевые слова: ценностные ориентации личности, этапы развития человечества, система ценностей.

The article investigates the transformation of the individual value priorities in different historical periods of human development. Reveals the origin of the concept of property value orientations in the scientific literature. The concept of "value orientation" was proposed by American sociologist William Thomas and Polish sociologist F. Znanensky 20 years of the twentieth century. By two approaches to the study of value orientations of the individual values absolutism and relativism of values. The author notes that in modern scientific literature value orientations considered as an estimation of reality according to the social values that have personal significance to the subject. In the article the features of values of the individual phase of primitive society to the present state of humanity. The main types of individual value orientations depending on the historical period and the various stakeholders, established traditions, social conditions and our choices.

Key words: value orientations, stages of human development, values.

УДК 316.752

Щербань А.Д.,
асистент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Сьогодні становлення й розвиток Української держави нерозривно пов'язані з трансформацією суспільства. Українське суспільство прагне до модернізації – планомірного руху до сучасних цивільних станів, структур, що відповідають високим нормам і стандартам. Рівень розвитку суспільства залежить від суспільної свідомості й ціннісної системи. Важливими є зміни ціннісних орієнтацій, які безпосередньо впливають на форму поведінки людей. Актуальною для сучасного українського суспільства є проблема протистояння «антисоціальних» цінностей системі загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Мета статті полягає у визначенні ціннісних орієнтацій особистості, їх особливостей формування в процесі розвитку людської цивілізації.

Для досягнення мети необхідним і важливим завданням є дослідження й аналіз історичної трансформації ціннісних пріоритетів особистості.

У соціологічній літературі проблема ціннісних орієнтацій особистості ґрунтовно розглядається в працях відомих соціологів, зокрема М. Вебера, Е. Дюркгейма, Ф. Знаненцького, І. Канта, У. Томаса, П. Сорокіна. В історичному аспекті ціннісні орієнтації розглядали Л. Ваховський, Н. Девятайкіна, у педагогічній науковій літературі це питання досліджували Д. Мацько, Ж. Омельченко, О. Сухомлинська, І. Тимошук. Зв'язок між ціннісними орієнтаціями й соціально-економічним станом у державі розглядала Е. Лібанова. Однак проблема формування та трансформації ціннісних орієнтацій у різні історичні періоди потребує детальнішого вивчення.

Л. Ваховський у своїй монографії аналізує й описує погляди особистості на цінності в епоху Просвітництва. У дослідженнях Н. Девятайкиної розглядається питання самовизначення людини в епоху Відродження. Ж. Омельченко вивчав становлення ціннісних орієнтацій у працях видатних мислителів [1; 2; 6].

У сучасній науковій літературі ціннісні орієнтації розглядаються як оцінка навколишньої дійсності відповідно до суспільних цінностей, що мають особистісну значущість для суб'єкта. Ціннісні орієнтації розкривають мету, відображають ідеали, характеризують інтереси, потреби переконання особистості. Ціннісні орієнтації особистості – це система її ставлення до соціально-психологічних, соціально-політичних, правових, економічних і моральних норм суспільства. Ціннісні орієнтації формуються в ході соціалізації особистості шляхом проникнення соціальної інформації в індивідуально-психологічний світ людини. Процес глобальних історичних змін зумовлює зміну ціннісних пріоритетів особистості – вищих регуляторів людської діяльності. Серед різноманіття цінностей, що виробило людство за період свого існування, можна виділити напрями розвитку ціннісних уявлень. Згідно з твердженням Л. Ваховського існує два підходи у вивченні проблеми ціннісних орієнтацій. Ціннісний абсолютизм – це перший напрям. Його представники вважають, що норми й цінності є абсолютними, оскільки підкріплені авторитетом Святого Письма, давньої традиції чи законами розуму. Другий напрям дослідники називають ціннісним релятивізмом. Його особливістю є виключення ідеальної ціннісної системи та визнання існування різних ціннісних систем [1, с. 193].

Поняття «ціннісні орієнтації» було запропоновано американським соціологом У. Томасом і польським соціологом Ф. Знаненцьким у 20-ті роки ХХ століття. Вони розглядали ціннісні орієнтації у своїй книзі «Польський селянин в Європі й Америці» як соціальну установку, що регулює їхню поведінку. Ціннісні орієнтації поєднують у собі волю й інтелект і діють на рівні свідомості й на рівні підсвідомості. Нерозвиненість ціннісних орієнтацій – це ознака інфантізму, що проявляється у відсутності устремління і ціленаправленості в діях. У соціологічній науковій літературі цін-

нісні орієнтації розглядаються, як такі, що можуть впливати на зміст діяльності. Протягом життя одного покоління на різних етапах ціннісні орієнтації можуть змінюватись, при цьому змінюється й зміст діяльності. Життєві мотиваційні структури можуть бути спрямованими на працю, сім'ю, кар'єру, турботу про здоров'я тощо. Засоби задоволення потреб та інтересів значною мірою залежать від системи цінностей. Ціннісні орієнтації особистості є результатом довготривалого впливу родини, школи, трудового колективу, засобів масової інформації та дружніх контактів. Вони показують ступінь включення особистості до суспільства, визначення суспільно-значимих цінностей і спрямованість її інтересів. Ціннісні орієнтації виступають як пов'язувальні ланки між об'єктивним соціальним середовищем, з одного боку, та між свідомістю, діяльністю й поведінкою людини, з іншого боку [7].

Ціннісні орієнтації найбільш чітко проявляються в ситуаціях, які вимагають відповідальних рішень, що зумовлюють певні наслідки й вирішують подальшу долю особистості. Ціннісні орієнтації забезпечують цілісність і сталість особистості, визначають програму та стратегію діяльності, контролюють та організовують мотиваційну сферу, орієнтації на конкретні об'єкти й види діяльності. Таким чином, ціннісні орієнтації – це прийняття або відторгнення конкретних принципів як життєво важливих і готовність або ж неготовність діяти відповідно до них. Отже, поняття «ціннісні орієнтації» відповідає первинному значенню слова «орієнтація» як такому, що визначає положення в просторі. Таким чином, ціннісні орієнтації особистості визначають її інтереси, ієрархію індивідуальних вподобань і взірців, цільову й мотиваційну програму, рівень прийняття життєвих вподобань і цілей, стан готовності та рішучості до реалізації своєї життєвої мети. Вони проявляються та розкриваються через оцінки, які людина дає собі й іншим, навколишнім обставинам, через її вміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення в проблемних ситуаціях і виходити з конфліктів за допомогою обраних напрямів поведінки, через вміння ставити й обирати пріоритети своєї життєдіяльності. Особистісні кризи, які бувають часто спровокованими соціальними кризами, як правило, викликають необхід-

ність в підтверджені або переосмислені системи ціннісних орієнтацій, розв'язання виникаючих у ній протистоянь. Єдність і цілісність системи ціннісних орієнтацій розглядається як показник стійкості й автономності особистості. Проблема ціннісних орієнтацій потребує суттєвого переосмислення в умовах динамічних соціальних систем, що вимагають від особистості самовизначення в різному культурному просторі, який одночасно підкорюється різним культурним нормам, що не завжди погоджені між собою. Як теоретичну основу концепції ціннісних орієнтацій розглядають вчення М. Вебера про ціннісно-раціональну діяльність [8].

Першим історичними етапом розвитку людства й формування ціннісних орієнтацій особистості є первісне суспільство. Як відомо, у первісному суспільстві ще не було особистості й індивідуальних ціннісних орієнтацій (людина повинна була думати й діяти як усі члени роду чи племені). Проте археологія, етнографія, палеолінгвістика, порівняльне вивчення міфів свідчать, що розшарування людських популяцій безпосередньо позначалося на ціннісній свідомості людей, яка поступово формувалася. У міфології відобразилася вся діяльність людини, її прагнення знайти сенс свого життя, намагання пояснити різні незрозумілі явища навколишнього середовища й оволодіти силами природи. Згідно з міфологією первісного суспільства людина є лише маленькою беззахисною частиною великого Всесвіту, усі цінності якого уособлені в постатях богів [5, с. 37].

Отже, ціннісні орієнтації первісного суспільства можна охарактеризувати як ціннісний абсолютизм, вони полягали в поклонінні волі богів, оскільки людина не могла пояснити певні процеси чи явища навколишнього світу.

Ускладнення структури суспільного буття відзначається переходом від первісного стану до епохи рабовласницького суспільства. Змінювалися також суспільна свідомість і ціннісні орієнтації різних соціальних груп населення, передусім так званих «вільно народжених» і рабів, патриціїв і плебеїв (у Стародавньому Римі). А класові суперечності часто переростали в криваві повстання рабів. Відбувалася також індивідуалізація художньої та філософської творчості, що призвело зрештою до диференціації єдиної для попередніх епох

системи цінностей. В історичний період рабовласництва особлива увага приділялася внутрішньому світу людини. Сократ вважав вищою цінністю духовне самовдосконалення, а не матеріальне багатство. Ціннісні пріоритети того часу відображаються у вислові Сократа «Пізнай самого себе». У період рабовласництва з'являються спроби раціоналістично пояснити людську природу [5, с. 37]. Отже, для рабовласницького суспільства характерна увага до внутрішнього світу особистості, на відміну від ціннісного абсолютизму.

В епоху середньовіччя велику роль у житті людини відігравала церква та релігія, які жорстко контролювали діяльність протягом життя та впливали на ціннісні орієнтації середньовічної людини, на її свідомість і поведінку. Під церковним патронажем перебували як нижчі рівні суспільства, так і феодальна знать. Церква мала великий позитивний вплив на все духовне життя суспільства, сприяла формуванню нових морально-етичних цінностей. Однак вона мала й негативні риси, пригнічувала народну культуру, корені якої сягали язичницьких часів, протистояла іншим релігіям і гальмувала розвиток науки. Для середньовіччя цінним, на відмінну від античного часу, є Бог як надчуттєва й вічна краса. Людське життя розглядалося як етап підготовки до життя загробного й було спрямоване на виконання волі Бога. В епоху середньовіччя моральність особистості повністю базувалася на постійній любові до Бога, який є найвищим моральним регулятором життя й першим взірцем усього [7]. Таким чином, епоха середньовіччя характеризувалася ціннісним абсолютизмом, вірою в образ християнського Бога як єдине джерело всіх цінностей.

Зміни в соціальних відносинах, зростання кількості міст, розвиток торгівлі – усі ці обставини були передумовою появи епохи Відродження. Нова епоха характеризується зверненням до образу античної людини як взірця. Людина як особистість у період Ренесансу орієнтувалася на вдосконалення шляхом здобуття наукових знань. Основою ціннісних поглядів і світосприйняття стає не Бог, а саме людина. Епоха Відродження й Реформації характеризується зміною церковного світогляду, який панував, неподільно новим поглядом на світ, у центрі якого стоїть людина, – гуманізмом.

Об'єктом пізнання стає й саме людське суспільство, починаються пошуки шляхів його справедливого устрою [5].

Можна констатувати, що Відродженню характерний ціннісний релятивізм, який виявлявся в повазі до кожної окремої особистості незалежно від її походження.

Епоха, у яку відбулося самовизначення буржуа, утвердження їхніх ціннісних переваг як домінуючих настільки, що саме з ними стали ототожнюватися «природні», нібито самим Богом визначені й природою закладені властивості та якості, була названа Просвітництвом. Західноєвропейське Просвітництво як культурно-історичний феномен являє собою комплекс ідей, суспільних настроїв, форм історичної поведінки, культурних переваг, що виникли в період переходу від феодалізму до капіталізму. Хронологічні рамки цієї епохи дуже умовні, оскільки Просвітництво виступає не як певний часовий етап, а як особлива стадія соціокультурного розвитку, що характеризується переходом від суспільства релігійного традиціоналізму до суспільства зі змішаною системою цінностей. Просвітництво не можна зводити до однієї ключової ідеї або розглядати як ідеологію. Воно є філософською концепцією, що характеризується культом «природної» й «автономної людини», вірою в могутність розуму, тотальним критицизмом, ідеєю історичного прогресу та досконалості людини й суспільства. Висновок просвітителів про можливість і необхідність удосконалення людини й суспільства став обґрунтуванням новаторства другої половини XVI–XIX століть. Дослідження процесу зміни світогляду в XVIII столітті, що охопило всі основні західноєвропейські країни, проникнення в сутність механізмів соціального спадкування в епоху Просвітництва можна здійснити на основі цивілізаційного підходу. Особливістю ціннісної системи французького Просвітництва є досить тісний її зв'язок з ідеєю суспільного блага. Характерною особливістю англійського Просвітництва було формування системи цінностей джентльмена – особистості нового дворянина, який відрізняється практичною спрямованістю розуму. Англійський просвітитель повністю заперечував наявність уродженої системи цінностей і підкреслював важливу роль розуму як головної складової морального обличчя людини в становленні системи цінностей особистості [1].

Категорія цінності найбільш ґрунтовно була розроблена класичною німецькою філософією, особливо І. Кантом. І. Кант поняття цінності пов'язує з поняттям доброї волі. Сама по собі добра воля має цінуватися незрівнянно вище, ніж будь-що здійснене нею на користь якоїсь схильності. Важливим у кантівському аналізі поняття цінності є те, що це поняття він співвідносить із людиною як метою, її розвитком, а такий аспект цінності, як корисність, – зі світом природи бажань. Цей аспект І. Кант називає відносною (зумовленою) цінністю. Основну увагу він звертає на суб'єктивний аспект цінності, який і прагне висвітлити. Водночас підкреслює наявність об'єктивного аспекту, проте детально його не розробляє. Кантівську концепцію цінності сприйняли з деякими змінами майже всі представники класичної німецької філософії [3].

Криза суспільної думки XIX століття спричинила перегляд як поглядів щодо природи буття речей, так і системи цінностей. Ціннісні орієнтири людини формувалися під впливом нових соціально-економічних і політичних реалій. Ціннісні трансформації дають змогу говорити про відсутність єдиної системи цінностей і характерний для епохи ціннісний релятивізм [9].

Отже, дослідивши процес трансформації ціннісних орієнтацій особистості в історії розвитку людства, можна простежити наближення ціннісної системи особистості до її потреб та інтересів, нахилів. Вивчивши історію формування ціннісних орієнтацій, можна виділити три основні типи ціннісних орієнтацій, що створюють зміст життя. Ціннісні орієнтації різноманітних суб'єктів діяльності в різні епохи зумовлюються традиціями, що склалися, соціальними умовами та власним вибором: орієнтація на самого себе, орієнтація на суспільство, орієнтація на потойбічний світ. Аналіз проблеми формування ціннісних орієнтацій особистості в історико-генетичному аспекті засвідчив, що спроби її розв'язання сягають своїм корінням глибини віків.

Людина живе в суспільстві, ставить перед собою цілі й прагне їх досягти, шукає сенс свого життя, своє призначення в суспільній діяльності. Особистість характеризується тим, у чому людина бачить сенс свого життя, які цілі ставить, якими засобами намагається їх досягти, тобто за тим, на що спрямовані сутнісні сили людини як діяча можна судити про саму людину, про її ціннісну сутність,

про її мораль, місце в суспільстві (колективі), її цінність для життєдіяльності інших людей, серед яких вона живе. Отже, характер діяльності людини в системі суспільних відносин як об'єктивоване в діях і вчинках суб'єктивне розуміння нею мети свого життя виступає синтезованим критерієм її суспільної цінності як особи.

Творче прагнення досягти мети приносить щастя й успіх, оскільки людина є від природи істотою, яка постійно прагне досягти певної мети. Саме тому вона не може бути щасливою, якщо не живе так, як того вимагає природа, тобто цілеспрямовано. Справжній успіх та істинне щастя не тільки йдуть пліч-о-пліч, а й доповнюють і посилюють одне одного.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ваховський Л. Західно-європейська філософія виховання епохи Просвіщення / Л. Ваховський. – Луганск : Альма-матер, 2000. – 292 с.
2. Девятайкина Н. Мировоззрение Петрарки: этические взгляды / Н. Девятайкина. – Саратов : ИЦ «Научная книга», 1998. – 208 с.
3. Кант И. Трактаты / И. Кант. – 2-е изд. – СПб. : Наука, 2006. – 552 с.
4. Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120–137.
5. Мацько Д. Історико-генетичний аспект проблеми формування ціннісних орієнтацій особистості / Д. Мацько // Шлях освіти: науково методичний журнал. – 2012. – № 1. – С. 36–41.
6. Омельченко Ж. Формування загальнолюдських цінностей як мети виховання в працях видатних мислителів / Ж. Омельченко // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 188–193.
7. Осипов Г. История социологии в Западной Европе и США / Г. Осипов. – М. : НОРМА, 2001. – 576 с.
8. Социологический энциклопедический словарь / под. ред. Г. Осипова. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 488 с.
9. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

СЕКЦІЯ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

СОЦИАЛЬНО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ЧАСТНОЙ ЭПИСТОЛЫ SOCIO-ANTHROPOLOGICAL SPECIFICITY OF THE PRIVATE EPISTLE

В статье рассматриваются возможности анализа личной переписки. На примере качественного анализа конкретного письма описаны онтологические особенности его структуры, такие как насыщенность экзистенциальными состояниями, некоторые социологические индикаторы, имеющие отношение к качеству жизни, а также лингвистические особенности (кажущаяся алогичность текста, социальная окрашенность письма). Обосновывается необходимость архивации наивных текстов.

Ключевые слова: наивное письмо, повседневность, частная переписка, качественная социология.

У статті розглядаються можливості аналізу особистого листування. На прикладі аналізу конкретного листа описані онтологічні особливості його структури, такі як насиченість екзистенційними ста-

нами, соціологічні індикатори, що мають відношення до якості життя, лінгвістичні особливості (удавана алогічність тексту, соціальна забарвленість письма). Обґрунтовується необхідність архівації наївних текстів.

Ключові слова: наївне письмо, повсякденність, приватне листування, якісна соціологія.

The article discusses the possibility of private correspondence analysis. An analysis of a particular letter describes the ontological features of its structure (saturation of existential states), sociological indicators (which are related to the quality of life), linguistic features (apparent incoherence of the text, social aspects of the letters). The necessity of creating naive texts archives is substantiated.

Key words: naive writing, everyday life, private correspondence, qualitative sociology.

УДК 304+81'27

Гоманюк Н.А.,

к. соц. н., доцент кафедры социально-экономической географии
Херсонский государственный
университет

Наивный дискурс, выраженный посредством наивного письма, или «документов жизни», как их называет К. Пламер [2], – это одна из форм отражения личной жизни, характерная для миллионов людей. Изучение наивных текстов способствует расширению круга социологических представлений о мире повседневности, результатах социальной перцепции, познанию имплицитных составляющих социальных явлений. В последнее время изучению наивного дискурса уделяется все больше внимания. Рассматривая социальную реальность в частных письмах, биографиях, дневниках, историях семей, фотографиях и др., мы сталкиваемся не только с миром повседневности автора, но и с миром повседневности его референтных групп, их дискурсивными практиками, историческими и культурными коннотациями текста [3, 9]. «Сторонники постмодернизма стремятся к тому, чтобы повествованиям, реализующим другое, немодерное, видение происходящего, – глазами женщин, расовых или сексуальных меньшинств, «других» культур, «эмпирических» индивидов» – также нашлось место» [7]. Повествования в рамках наивного дискурса тесно связаны с социальными процессами и явля-

ются ценным эмпирическим материалом для социальных исследований.

Частная эпистола является объектом интереса не только социологов, но и социальных антропологов, филологов, историков, психологов, этнографов, географов, и это неудивительно, потому что содержание частной переписки может быть самым разнообразным. Особенностью этого направления является его мультидисциплинарность. Одними из первых к частной эпистоле обратились американские социологи У. Томас и Ф. Знанецкий в уже ставшем классическим труде «Польский крестьянин в Польше и в Америке» [2]. На постсоветском пространстве широкую известность получил цикл работ Н. Козловой и И. Сандомирской, посвященный анализу наивных текстов [3; 4; 5]. В Украине также ведется работа в этом направлении. Отдельно следует упомянуть начатую И. Поповой работу по созданию «Народного архива» в Одессе, который должен представлять собой базу данных, собрание наивных текстов самого разного характера [8].

При изучении наивного письма используются как качественные, так и количественные методы: case study как метод изучения отдельных случаев, этногра-

фическое исследование, историческое исследование, grounded theory, различные виды контент-анализа и, наконец, дискурс-анализ. При работе с подобными текстами возможна и кооперация различных исследовательских парадигм [1; 3]. Например, с помощью статистических пакетов можно работать с упоминаниями, речевыми актами, секвенциями. Среди методов сбора информации можно выделить этнографические экспедиции, интервьюирование, «случайные» находки.

Анализ наивных текстов можно проводить с разных позиций. Тем или иным задачам соответствуют свои подходы. При изучении качества жизни, например, важна и формальная, и содержательная организации текста. Необходимо учитывать, что наивное письмо в большинстве случаев является еще и нарративом. События и процессы в наивном письме – это информация «из первых рук», наррация и дескрипция, не прошедшие мозг интерпретатора.

В качестве примера, иллюстрирующего некоторые социально-антропологические особенности частной переписки, приведем анализ одного письма, написанного жительницей Российской Федерации. Автор письма – пожилая женщина, пенсионерка, вдова.

Текст представлен в традиционном формате и фрейме письма – визуально оформлен колонтитулами (приветствие подвешено посередине строки, конец листа завершает подпись), присущими только личному письму по формату, по фрейму предлагается (по крайней мере, фигурами речи) обмен информацией.

Далее прилагается полный вариант текста. Орфография и лексика автора сохранены. Текст написан в мае 2001 года и адресован из азиатской части России (Сибири) в Крым (Украина). Упоминаемые в тексте фамилии сокращены. (В процессе исследования наивных текстов социолог как нигде сталкивается с этическими проблемами. Тайна переписки – право каждого гражданина, вторжение в личное пространство индивида всегда было и остается табуированным действием. Сохранить конфиденциальность эпистолярного общения, не нарушить пространство личной переписки – «пространство двоих», сберечь privacy – обязанность взявшегося за изучение переписки социолога.)

Здравствуйте дорогие!

Пишу плохо зрение становится хуже и руки плохо слушаются. Старость как то сразу подступила. Поздравляю Вас родители с такой прекрасной дочерью всем хвалюсь такой внучкой. Счастья ей огромного. О нас: у Лены Анюта вышла замуж в Башкирию, жених оттуда, а живут в Н-ске, а свадьба была в деревне. От нас ездила только Лариса с Мариной и Вовой у остальных нет денег. Ларисе я дала денег в долг. Свадьба прошла хорошо, должны приехать сюда, по пути забрать Василия. Он после свадьбы приехал в Е-нск у них тут закрытая квартира Лена купила. А потом своим ходом поедут в Н-ск. Леня был 2 раза в Чечне, работает в милиции. Приехал купил не новую девятку вот и раскатывает на ней. Лена сразу уехала на работу. Парень хороший. Аня не работает. Окончила курсы, работала на компьютере в каком то учреждении, уволили ее что то стало ухудшаться зрение. У Гали растёт сын Андрей. Работает она бухгалтером в типографии где и Лена работает, вызвали из дикрета на работу Зарабатывает хорошо.

Андрею наняли приходящую няню. Лена работает как вол. Болеет после операции, голова всё время болит. На свадьбу занимала деньги у Гали. Теперь отрабатывать надо. Павлика поздравляю с хорошим окончанием учебного года.

Лена очень Добрая Мать ее любят зятя и очень хорошая дочь. Больше всех мать жалеет.

О себе здоровье не совсем, часто прихватывает сердце, ноги плохо слушаются хожу только в магазин не подалёку и в аптеку. На лекарства уходит много денег. Пенсия у меня не большая, помогает Галя. Лариса не работает. Толя опять квасит после кадирования. Ольга работает ко мне не ходит после крупного разговора. Ребята редко бывают. Шурик тоже на меня в обиде за квартиру (забрала завещание). Забирает телевизор и мебель. Нужно покупать новый телевизор. У них Татьяна окончила школу с золотой медалью. Ко мне не ходят не считают нужным. А Ира вообще меня за человека не считает. Я не растраиваюсь, не очень уж она мне в радость. Шурик работает на мраморе в К. Учить Танечку надо будет. Страшный стал худой- работа тяжелая, пыльная Наталья устроила в приезд Галины скандал не

заявляется *Купила немного ягод наварила варенья, компотов закрутила готовлюсь к осени. Хочется еще хоть годик прожить, вряд ли. Ну что бог даст Живы будем не помрем как говорил наш отец Павел Ильич. После Зина на кладбище не смогу сходить. Охотников нет, а травы полно дожди были, а раньше я по 2-3 раза в месяц была. Дети оказываются у меня не подарки. Только у матери застолье справлять любят. Заканчиваю накрывать столы и здоровья у меня нет и дорого для меня одной. Заканчиваю. Как ваше здоровье, как трудитесь. Целую, обнимаю Вас мама, бабушка.*

В тексте 4 авторских абзаца (кроме обращения и подписи), но количество смысловых фрагментов не совпадает с количеством абзацев. Хотя в социальном плане эти абзацы – суть семейные кластеры. В каждый кластер (абзац) вкладывается информация об одной из генеалогических ветвей. В частной эпистоле грамматические правила и социальная логика не всегда совпадают.

Особенностью текста письма является «скомканность» его завершающего/завершающих сюжетов. Это диктуется физическим фреймом письма. Начинать новую страницу нет желания – значит надо сконцентрировать оставшуюся информацию в последних нескольких строчках, сократить текст до простых однозначных предложений.

В приведенном письме автор вычленяет наиболее существенные, значимые элементы. В данном случае – это состояние собственного здоровья и своеобразное «послание» к потомкам: мол, не забывайте меня на этом и том свете. «Как ваше здоровье, как трудитесь», – этим высказыванием Адресат высказывает пожелание о продлении коммуникации. Переписка представляет собой как бы полимер, связующими звеньями которого являются конвенциональные формы приветствия и прощания. «Жду ответа как соловей лета» – предусматривает «Привет, получил твое письмо я сразу же отвечаю».

Автор несколько раз указывает на «дыры» в своём скудном семейном бюджете и одновременно на свою кредитоспособность. Как говорил А. Парфенов в своей программе «Намедни», хрущевское нововведение – пенсии для колхозников (а в реальности для колхозниц) превра-

тили старших членов семьи из обуз в источник хоть и незначительной, но стабильной прибавки к семейному бюджету. Не хватающей для самого необходимого – еды и лекарств – пенсии, хватает, чтобы одалживать деньги на поездку на свадьбу. Бабушкиной пенсии теперь ждут не только жаждущие мороженого внуки, но и запивший сын, и собирающаяся поехать на свадьбу дочь. Особое место занимают долговые отношения, своеобразно отражающие семейную иерархию и не отражающие до конца и адекватно финансово-материальный рейтинг родственников.

Положительные эмоции связаны, главным образом, с еще детьми и внуками. Радуют школьные успехи не только «послушных», но и «опальных» потомков. Дети дают повод для наррации. Первый появившийся зуб, крестины, четвертные оценки, выпускные экзамены, золотая медаль – события, о которых просто необходимо знать в другом городе, стране, на другом континенте.

В наивной эпистоле значимыми знаковыми системами является не только речь, но и написание. Кроме нескольких орфографических, в тексте обилие грамматических ошибок. Отсутствие точек (даже перед заглавной буквой нового предложения), запятых как бы подчеркивают то, что письмо – своеобразный поток сознания автора. Возникшая в конце предложения ассоциация дает начало новому, непредвиденному сюжету. Это придает целостность эклектичному переплетению экзистенциальных и бытовых сюжетов: *«Купила немного ягод наварила варенья, компотов закрутила готовлюсь к осени. Хочется еще хоть годик прожить, вряд ли».*

Отдельно следует отметить ошибки в словах иностранного происхождения – кодирование, бухгалтер, декрет – и характерное написание слова «бог» – с маленькой буквы, что практиковалось с 1917 по 1991 гг. А образование автором, пожилой женщиной, было получено именно в предвоенные годы. Анализ ошибок может быть одним из направлений социально-лингвистического анализа.

Ключевыми словами, описывающими социальную реальность, являются деньги, работа, здоровье, дети – нехитрая формула житейского счастья. Автора не беспокоят судьбы челове-

ства, государства, народа. Макроструктуры и макропроцессы сконцентрированы в микрокосмосе Автора. Важность покупки телевизора заслоняет собой полеты в космос.

Письма не похожи одно на другое. За каждым стоит отдельная личность, такая непохожая на другие жизни. Но непохожесть содержательной стороны не отрицает подобия стороны формальной. Предложенный пример описывает лишь несколько особенностей частной переписки. Анализ других писем показывает, что наивный дискурс в системе культуры занимает особенное место. Прежде всего, это монолог, самовысказывание, форма самораскрытия и самоопределения. Существует и тематический охват, и тематические ограничения, сопряженные с реальным (фактуальность) и фикциональным (допредикативные очевидности, стереотипы) наивного дискурса.

Одной из особенностей такого типа высказываний есть насыщенность нарратива экзистенциональными состояниями (смерть, болезнь, рождение, стресс, любовь) и тем, что является индикаторами качества жизни: питание, одежда, комфорт жилища, состояние окружающей среды, степень удовлетворения различных потребностей. Такие вот крайности. Либо метафизика, бытие, либо повседневная мишура. Третьего не дано. Письмо – это проявление личностных чаяний, апеллирующих не к Большому Нарративу (историческим метанарративам, языку «большой» политики, идеологии), а к жизни прозаичной, повседневности – разрешению мелких бытовых вопросов, повседневных забот. Таков один из рукавов политической дельты постмодернистского толка. Это отображается в превалировании самоидентификации на уровне малых или партикулярных структур. Кажущаяся алогичность потока сознания, хотя бы в постмодернистском понимании, придают наивному письму целостность в своем эклектизме.

Можно предположить, что авторство в наивном письме, в частности в наивной эпистоле, не укладывается в концепцию «смерти автора» Р. Барта. Личная переписка (не эпистолическая литература), т. е. то, что было написано для прочтения конкретным адресатом с коммуникационной целью, является исключением, когда текст имеет автора, но этот

автор скорее не адресант, а адресат, потому что именно адресат своим социальным статусом «заказывает музыку», т. е. содержание.

Формы репрезентации стиля и качества жизни адресата находятся в зависимости от типа интересубъективных отношений лиц, состоящих в переписке. Каждому – своё! «Своё» в классических методиках достается и исследователю. Включение в область изучаемого наивного дискурса позволяет не просто глубже постичь изучаемую проблему, но и посмотреть на нее как бы с обратной со стороны – глазами предмета исследования.

Трансляция потока сознания структурирована также в социолектах. Социолекты в наивном дискурсе выступают как индикаторы субкультурного позиционирования, что позволяет делать привязку не только к социально-демографическим переменным, но и к культуре. А это личностная и социальная идентичность, гендерные, экономические, политические, возрастные характеристики автора и скриптора. Мы можем говорить о специфике отражения исследуемого предмета в дискурсах город/село, «отцы»/«дети», патрон/клиент и др. Характерным является и повседневная принадлежность наивного письма. Наивные тексты при этом выступают как артефакты вездесущей повседневности.

Наивное письмо находится в постоянном трансформационном состоянии. Это обуславливается развитием средств коммуникации, социальным контекстом, особенностями социальной перцепции, присущими данному периоду, и т. д. В ходе исторического развития человечества существовали разные хронотопические формы наивного письма. Наивное письмо активно изменяется и в глобализирующемся мире. Технический прогресс в коммуникации порождает новые виды текстов: телеграмма, сообщения на автоответчик, сообщения на пейджер, e-mail, SMS-сообщение, чат, пост, сообщение в твиттере и т. д. «Средство коммуникации есть сообщение» – повторим мы вслед за М. Маклуеном [6]. Приведенные здесь соображения касаются преимущественно рукописной, бумажной переписки, которая уже практически ушла на покой. Но целевая группа ее сторонников еще существует,

а это тоже направление исследований, в социологии села, например.

Учитывая содержательное разнообразие наивных текстов, следует сделать еще один вывод о чрезвычайной важности работы по сбору и архивации «документов жизни». Если говорить о наивной эпистоле, то работа по сбору документов в этом уходящем жанре не терпит отлагательств. Через каких-нибудь 10-20 лет мы можем потерять пласт очень важной информации, без которого понять XX век ученым будущего будет так же трудно, как современникам понять средневековье.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Gee J. P. An introduction to discourse analysis. Theory and method / Gee J. P. – New York: Routledge, 1999. – 202 p.
2. Американская социологическая мысль / [Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц и др.]; под общ. ред. В. И. Добренькова. – М. : Изд. МУБиУ, 1996. – 560 с.
3. Козлова Н. «Наивное письмо» и производители нормы / Н. Козлова, И. Сандомирская // Вопросы социологии (г. Москва). – 1996. – № 7. – С. 152–186.
4. Козлова Н.Н. Горизонты повседневности советской эпохи (Голоса из хора) / Н.Н. Козлова. – Москва, 1996. – С. 256.
5. Козлова Н.Н. Я так хочу назвать кино. «Наивное письмо»: опыт лингво-социологического чтения / Н.Н. Козлова, И.И. Сандомирская. – М. : Гнозис, 1996. – с. 218.
6. Маклюэн М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / М. Маклюэн; пер. с англ. В. Николаева. – М. : Кучково поле, 2007. – 464 с.
7. Нарратология: основы, проблемы, перспективы : материалы к специальному курсу / [сост. Е. Г. Трубина] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vk.com/doc79189164_289360754?hash=2239c9029a28f18895&dl=f16de01fe0d8c8d704
8. Попова И.М. Народный архив: проблемы и перспективы / И.М. Попова. – Архів. Історія. Сучасність: праці державного архіву Одеської області. – Одеса, 2001. – Т. 4. – С. 146–156.
9. Семенова В.В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию / В.В. Семенова. – М. : Добросвет, 1998. – 292 с.

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВНИЙ ПІДХІД У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ

PERSONALITY ORIENTATION APPROACH IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL PREPARATION OF STUDENTS WITH VIOLATIONS OF EAR AS A FACTOR OF SOCIALIZATION

У статті розглядається сутність особистісно-орієнтовного підходу у процесі опанування професією зубного техника студентами з порушеннями слуху, який впливає на формування молодого покоління з особливими потребами, соціалізацію й самоутвердження особистості в сучасному суспільстві. Організація роботи з виховання професійності у майбутніх зубних техніків – нечуючих осіб – потребувала від нас чіткого уявлення про рівні її сформованості. Вирішуючи це завдання, ми в кожному із зазначених вище критеріїв, які відображали найхарактерніші риси, притаманні професійності, виділили три рівні їх сформованості: високий, достатній і середній. Обґрунтували спроможність оволодіння професією студентами з порушеннями слуху нарівні з чуучими, що свідчить про набуття особами з особливими потребами соціального досвіду та ціннісних орієнтацій, потрібних для виконання соціальних ролей та входження індивіда в соціальне середовище.

Ключові слова: соціалізація, особистісно-орієнтовний підхід, методи, професійна підготовка, нечуючі студенти, рівні сформованості.

В статье рассматривается значение личностно-ориентированного подхода в процессе овладения профессией зубного техника студентами с нарушениями слуха, который влияет на формирование молодого поколения с особыми потребностями, социализацию и самоутверждение личности в современном обществе. Организация работы по воспитанию профессионализма у будущих зубных техников – неслышающих людей – требовала от нас четкого представления об уровнях ее формирования. Решая эти задачи, мы в каждом из определенных выше критериев,

которые отображают характерные черты, присущие профессионализму, выделили три уровня их формирования: высокий, достаточный и средний. Обосновали возможность овладеть профессией студентами с нарушениями слуха наравне со слышащими, что свидетельствует о возможности приобретения лицами с особыми потребностями социального опыта и ценностных ориентаций, необходимых для выполнения социальных ролей и входение индивида в социальную среду.

Ключевые слова: социализация, индивидуально-ориентированный подход, методы, профессиональная подготовка, неслышающие студенты, уровни формирования.

In the article essence is examined personality orientation to approach in the process of capture of dental technician a profession by students with violations of ear which influences on forming of the young generation with the special necessities, socialization and self-affirmation of personality in modern society. Organization of work from education of professionalness for future dental technicians – nechuyuchikh persons – needed from us clear picture of levels of its formed. Deciding this task, we to each of the criteria which represented the most personal touches inherent professionalness marked higher, three selected the levels of their formed: high, sufficient and middle. Grounded possibility of capture a profession students with violations of ear equally with chuyuchimi, that testifies to acquisition of persons with the special requirements of social experience and valued orientations, necessary for implementation social roles and including of individual, in a social environment.

Key words: socialization, personality orientation approach, methods, professional preparation, nechuyuchi students, levels of formed.

УДК 316.614.04.057.874

Лопатко Л.А.,

к. пед. н., доцент

кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології

Херсонський державний університет

Соціалізація є однією з найвагоміших умов інтегрованого навчання, оскільки саме рівень соціалізованості показує нам, наскільки ефективно проходить включення осіб з особливими потребами в соціум загальноосвітнього простору.

Реалізація завдань Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2020 роки передбачає переорієнтацію пріоритетів освіти з держави на особистість, на послідовну демократизацію і гуманізацію навчально-виховного процесу, педагогічної ідеології загалом, тобто на європейські цінності і виміри [5, с. 21].

Особистісний підхід ґрунтується на певному методологічному інструментарії. Його традиції, починаючи з глибин

античних філософів, через відродження та видозміни нового часу виокремилися в середині ХХ століття в самостійний напрям, розвинулися в рамках світової психології (А. Маслоу, К. Роджерс, К. Хорні, В. Франкл та ін.). Були відображені у працях В. Сухомлинського, поглядах Г. Ващенко. Теоретичні засади і технологія особистісно орієнтованої освіти найповніше в Україні досліджено у працях В. Засенка, С. Кульбіді, О. Пехоти, В. Рибалки, О. Сухомлинської, в Росії – Л. Голубевої, С. Кульневича та ін.

Теоретичний розгляд особистісної складової майбутнього фахівця потребує, насамперед, уточнення самого співвідношення понять «особистість» і «фахівець». Людина, яка входить у соціальне сере-

довище як повноправний суб'єкт, постає перед вибором життєвої самореалізації. З одного боку, вона реалізує себе як унікальна індивідуальність, з іншого – найповніше самореалізується саме в професійній діяльності. Посада «людина» і посада «фахівець» взаємодоповнюють і взаємозбагачують одна одну, але завжди вони є цілісним явищем, підпорядкованим найвищим цінностям. Вчені Г. Попов і К. Чернов підкреслювали, що кінцевий «продукт освіти – спеціаліст, що є самореалізованою, самокерованою і саморозвиваючою особистістю» [2, с. 12].

Соціологічний словник містить таке визначення: «професіонали – представники особливої соціальної верстви, які характеризуються такими рисами:

- зайнятістю на основі застосування навичок, сформованих на базі теоретичних знань;
- наявністю спеціалізованої освіти;
- особливою компетентністю, гарантованою складеними іспитами;
- наявністю певного кодексу поведінки, яка забезпечує професійну ідентичність;
- виконанням певних службових обов'язків на благо суспільства;
- членством у професійній асоціації» [10, с. 305].

Особистість – психологічний суб'єкт власних дій у власній фаховій діяльності, спрямованій на самовизначення, саморегулювання, самооцінку та досягнення мети, мотивів, змісту власних дій з набуття професійної компетентності. Розглядаючи майбутнього фахівця уже на моменті його входження у сферу освітніх послуг як суб'єкта-організатора процесу оволодіння діяльністю, треба звернути увагу насамперед на психологічне обґрунтування механізмів регуляції діяльності. О. Конопкін вважає, що головну роль у процесі свідомої регуляції діяльності відіграє прийнята індивідом мета діяльності [1]. Мета відображає не лише ідеальний або реальний результати власних професійних дій, а й особистісно визначений нормативний рівень цих дій. Отже, мета, яка, на відміну від мотивів, є для суб'єкта постійним компонентом діяльності, – це водночас і головна ланка регуляції людини в межах професійної ролі. А ще переконання, що саме під безпосереднім впливом особистісної мети формується суб'єктна, особистісно визначена модель професіоналізму – того рівня професійної компетентності,

який на даний момент може синтезувати особистість.

Виходячи з вимог особистісно орієнтованого підходу, інтегративним показником успішного опанування майбутньою професією є професійне призначення майбутнього фахівця.

Вивчення психолого-педагогічних механізмів особистісно орієнтованої професійної підготовки дає змогу зробити висновок, що в процесі формування особистісно значимого професійного досвіду студент як суб'єкт діяльності оперує цілісною професійною компетенцією на різних рівнях її розвитку. Основну роль у ній відіграють мотиви діяльності з акцентом на мотивації досягнень, пізнавальній мотивації та спрямованості на самовизначення, саморегулювання, самооцінку і корекцію дій із набуття професійної компетентності. При цьому сучасна педагогіка пропонує цілком реальні для впровадження у фахову підготовку нечуючого зубного техника методики організації самоуправління професійно орієнтованою навчальною діяльністю студента.

Щодо організації професійної підготовки конкурентоспроможного фахівця та активізації саморозвитку у студентів орієнтаційного й мотиваційного параметрів професійної готовності, то ми створили умови для:

- уточнення ними власних життєвих позицій, ставлень, ціннісних пріоритетів у процесі вивчення гуманітарних і соціально-економічних дисциплін;
- визначення індивідуальних рис, особливостей пізнавальних психічних процесів, акцентуації характеру, специфіки комунікативних та організаторських здібностей.

Щодо вироблення у студентів спрямованості на самоаналіз операційного параметра професійної готовності, то під час навчального процесу як викладачі, так і керівники на базах практики зорієнтовували студентів на самостійний пошук знань, на розв'язання нестандартних ситуацій.

Досліджуючи процес оволодіння професією студентами з порушеннями слуху, можемо зазначити, що, маючи певний потенціал фахових якостей на I курсі, вони розвивають їх при вивченні теоретичного матеріалу, а найбільший стрибок відбувається під час практичних занять; до випуску на IV курсі вони досягають високого рівня.

Отже, з усього зазначеного впливає, що більшість студентів мають потенціал розвинутих професійних якостей. Чимало їх перебувають на середньому рівні розвинутих професійності; переважно це ті, хто має певний рівень знань про професію зубного техника і можуть ними користуватися під час навчання. Найменший відсоток людей із нереалізованим потенціалом професійної діяльності.

Першою умовою формування професійності має стати зорієнтованість процесу оволодіння професією зубного техника на поєднання активних і традиційних методів навчання. Основне завдання – актуалізація творчих можливостей студентів у навчальному процесі. Ці методи не інноваційні, але нові підходи щодо їх використання й взаємодоповнення сприятимуть результативності. Йдеться про ділові рольові ігри, тренінги, дискусії, «круглі столи», проблемні ситуації тощо [9, с. 360].

За словами українського педагога І. Підласого, в педагогічній практиці є методи, які періодично з'являються і про які знову забувають. Серед них – дидактичні ігри, коріння яких сягає найдавніших цивілізацій. Сьогодні вчені й учителі-практики переконалися в ефективності застосування артистизму – розуміння суті своєї професії як такої, що впливає на колектив, колег, сім'ю. Друга ознака – пошук свого амплу, зовнішнього самовираження, зміцнення й розвиток позитивних, яскравих рис. Третя ознака – усвідомлення і подолання негативного.

Користь методу полягає не лише в тому, що студент опиняється у великому світі своєї майбутньої професії.

Методи активного навчання, описані вище, створюють між студентами атмосферу «здорового змагання». Адаже в рольових і ділових іграх, дискусіях, у читанні підручників і конспектів мають змогу брати участь усі студенти, а не кілька, як на традиційному занятті, тематичні диктанти дають змогу кожному студентові з'ясувати реальний рівень своїх знань, аналіз контрольних робіт зі спеціальних предметів – свої професійні здібності. Виконуючи ці завдання, студенти не конкурують між собою, а світ, у який вони потрапляють, відчутно впливає на формування професійних здібностей кожного з них. Саме це і є головним критерієм оволодіння фахом зубного техника.

Ще один напрям впливу на студентів у навчальній діяльності – застосування таких методів, які б дали змогу нечуючому студентові зануритись у власні почуття й думки щодо певного етапу роботи. Таким, на нашу думку, є метод вивчення продуктів діяльності – тобто зубних протезів, виготовлених власноруч студентами у зуботехнічній лабораторії під час практики. Як слушно зауважує О. Цокур, вивчення продуктів діяльності досліджуваних може дати дієвий і корисний матеріал. Серед них – письмові, графічні, творчі, контрольні роботи, малюнки тощо. На думку дослідниці, ці роботи можуть дати необхідні відомості про індивідуальність людини, яка бере участь у дослідженні, про досягнутий нею рівень умінь і навичок із тієї чи іншої галузі, що цікавлять дослідника [7, с. 56].

Ефективність оволодіння професією нечуючими студентами значною мірою залежить від того, який знайдено підхід до особистості кожного студента, які створено умови, щоб студенти змогли вільно висловити свої думки, почуття. Адаже це не завжди можливо під час звичайного спілкування на теоретичних і практичних заняттях, а особливо з першокурсниками.

Користь подібного методу полягає і в тому, що такий підхід є особистісно орієнтованим. Як зауважує І. Якиманська, це організація процесу навчання, в основі якого лежить визнання індивідуальності, самобутності, самоцінності кожної людини, що потребує забезпечення розвитку й саморозвитку особистості учня виходячи з виявлення його індивідуального, неповторного, суб'єктивного досвіду, здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, можливостей реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці [11, с. 64-77].

Мета статті – обґрунтувати спроможність оволодіння професією зубного техника студентами з порушеннями слуху нарівні з чуючими завдяки застосуванню особистісно орієнтованого підходу.

Отже, основні вимоги особистісно орієнтованого навчання такі: навчальний матеріал повинен виявляти суб'єктивний досвід учня; викладання навчального матеріалу в підручнику або вчителем спрямоване на перетворення особистого досвіду кожного учня; активне стимулювання учня до саморозвитку, самовираження, самостійного навчання в ході ово-

лодіння знаннями; навчальний матеріал (завдання, задачі, вправи) має бути варіативним; стимулювання учнів до самостійного вибору способів опрацювання навчального матеріалу; контроль і оцінка не тільки результату, а й процесу навчання.

Сутність інтерактивних методів, у яких навчання відбувається шляхом взаємодії всіх, хто навчається і навчає. Це співнавчання (навчання у взаємодії та співпраці), в якому і вчитель, і учні – суб'єкти навчання. Основний принцип інтеракції: постійна взаємодія учнів між собою, їх співпраця, спілкування, співробітництво, на відміну від активних та «пасивних» методів, коли спілкування відбувається між учнями та вчителем. Вчитель – лише організатор і координатор інтерактивної взаємодії. На відміну від активних методів навчання, які будуються на односторонній взаємодії (її організовує й постійно стимулює вчитель), інтерактивні методи принципово змінюють схему взаємодії учасників навчального процесу. Інтерактивні методи спрямовані на реалізацію пізнавальних інтересів і потреб особистості, тому особлива увага приділяється організації процесу ефективної комунікації, в якій учасники процесу взаємодії мобільніші, відкритіші й активніші [3, с. 356]. Вони дають найбільший простір для самореалізації учня в навчанні і найбільше відповідають особистісно орієнтованому підходу.

Фахова підготовка майбутніх нечуючих зубних техніків здійснюється за наявності навчальних технологій. Цій професії неможливо навчитися лише в аудиторії. Тому неабияке значення має практична діяльність студентів. На практиці студенти мають змогу не лише отримати знання й уміння, а й сформувані деякі важливі якості.

Студентська практика передбачає детальне ознайомлення студентів зі специфікою їхньої роботи, спостереження за процесом фахової діяльності, аналіз її перебігу та складових. Л. Новосьолов у період загальнотехнічної підготовки розрізняє такі прийоми: робочу позу, брання інструменту та структуру рухів. Він наголошує, що порушення у виконанні цих прийомів призводить до відставання в роботі, втомлюваності тощо. Тому на кожному занятті треба виконувати вправи, які, з одного боку, закріплюють знання, а з іншого – допоможуть глибше їх осмис-

лити [6, с. 106–107].

Організація роботи з виховання професійності у майбутніх зубних техніків – нечуючих осіб – потребувала від нас чіткого уявлення про рівні її сформованості. Вирішуючи це завдання, ми кожному із зазначених вище критеріїв, які відображали найхарактерніші риси, притаманні професійності, виділили три рівні їх сформованості: високий, достатній і середній. Для цього використали методика, запропоновану М. Яцій [4], адаптовану й модифіковану до умов і мети нашого дослідження.

У дослідженні були задіяні 62 особи студенти I–IV курсів спеціальності «Зубний технік» на базі 9 класів. Виходячи із завдань нашого дослідження, до експериментальних груп (E1 та E2) відповідно ЗТ-11-41 та ЗТ-13-43 увійшли нечуючі студенти відділення «Стоматологія ортопедична» Херсонського базового медичного коледжу.

Для порівняння результатів ми взяли контрольну групу (K) ЗТ-25 чуючих студентів та дві спецгрупи нечуючих студентів (K1) ЗТ-12-42, (K2) ЗТ-14-44 на базі неповної середньої освіти.

Звели всі дані сформованості професійності на II–IV курсах у контрольних та експериментальних групах щодо спеціальних дисциплін: техніка виготовлення знімних, незнімних та бюгельних протезів, обчислили якісний показник знань у кожній групі.

Це дало нам змогу простежити динаміку сформованості професійності впродовж усього періоду навчання зазначеної спеціальності. Ці дані подано в таблиці 1.

Графік 1 дає змогу наочно простежити динаміку зростання професійності у контрольних та експериментальних групах протягом усього періоду навчання. Відзначаємо, що у K групі він від 50% (вхід у професію) зростає до 73% (на проміжному зрізі) і має показник 83% (на виході). Тобто є зростання на 33%. У K1 та K2 якісний показник також зростає від 33% до 63% у K1 (тобто збільшується на 30%), у K2 – від 43% до 67% (тобто зростає на 24%). Проте показники експериментальних груп значно перевищують дані груп контрольних. Так, якісний показник у E1 уже на вході у спеціальність становить 64%, що на 14% вище, ніж у K групі та на 31% більше, ніж у K1 групі, та на 21% більше, ніж у K2 групі. Проміжний показник цієї групи становить уже 82%,

заключний зріз сформованості професійності дорівнює 100 % (загалом зростає на 36%). В Е2 групі якісний показник на вході дорівнює 72%, що на 22% перевищує показник К групи, на 39% – показник К1 та на 29% більше, ніж у К2. Проміжний показник цієї групи зріс лише на 3%, але він все ж навіть на 2% вищий за показник К групи, а на заключному зрізі становить 89% (тобто зростає на 17%) і поступається за своїми даними лише групі Е1 на 11%.

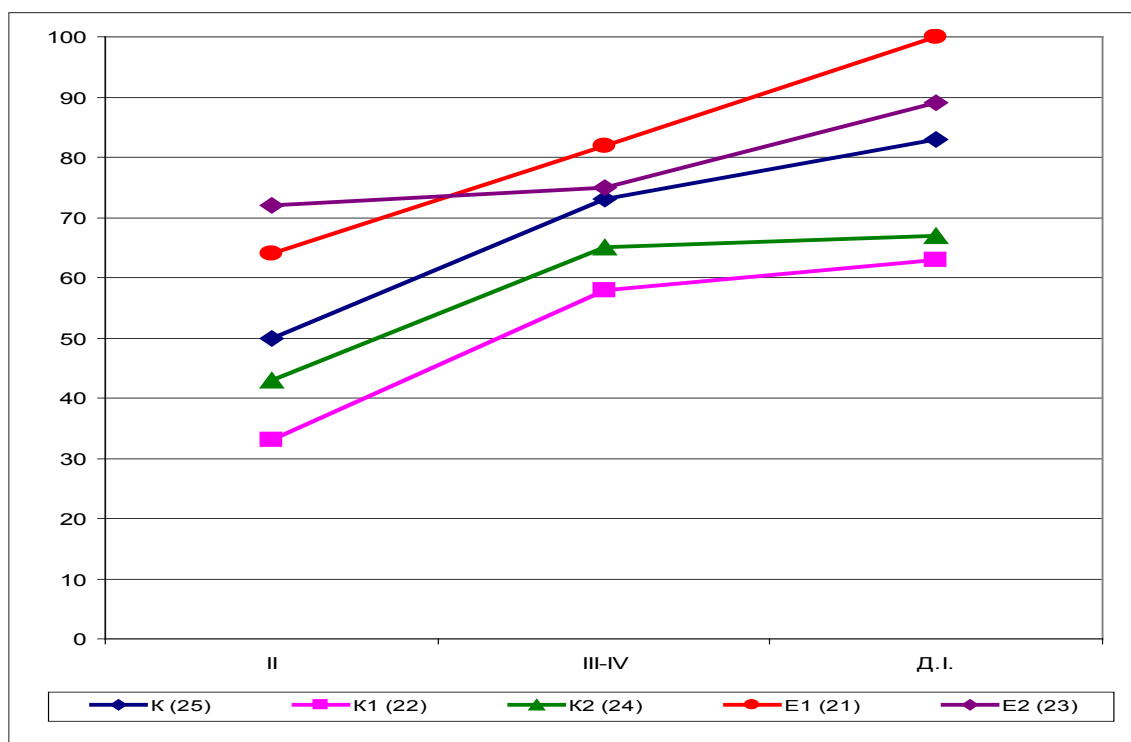
Діаграма 1 наочно зображає, що найбільший показник 33% має група Е2, що на 8% більше, ніж у К групі. В Е1 цей показник також перевищує дані К групи на 3,5%. Якщо ж їх порівняти з показниками груп К1, де він дорівнює 22%, що на 11% менше, ніж у Е2, а у К2 він взагалі низький – лише 14%, що у два з лишком рази менше, ніж у Е2, та вдвічі більше, ніж у Е1, де він становить 28,5% (тобто наближається до показників К групи).

Виходячи з результатів нашого дослідження, можемо зауважити, що особистісно-орієнтовний підхід уособлює важливу роль в освітньому процесі сучасної кагорти студентської молоді. Ми переконані, що завдяки запровадженню особистісно-орієнтовного підходу до

Таблиця 1
Динаміка сформованості професійності на II–IV курсах у контрольних та експериментальних групах

Курси	Групи	Якість знань, %
II	К (25)	50
	К1 (22)	33
	К2 (24)	43
	Е1 (21)	64
	Е2 (23)	72
III-IV	К (35)	73
	К1 (32, 42)	58
	К2 (34, 44)	65
	Е1 (31, 41)	82
	Е2 (33, 43)	75
Державні іспити	К (35)Д	83
	К1 (42)Д	63
	К2 (44)Д	67
	Е1 (41)Д	100
	Е2 (43)Д	89

організації навчально-виховного процесу у навчальному закладі викладачі вирішують низку важливих, життєзначущих проблем щодо формування професійних якостей молодого покоління

Графік 1. Динаміка сформованості професійності на II–IV курсах у контрольних та експериментальних групах

з особливими потребами, його соціалізації й самоутвердження як особистості в сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О. А. Конопкин. – М.: Наука, 1980. – 256 с.
2. Лігоцький А. О. Теорія і практика розвитку освітніх систем / А. О. Лігоцький // Сучасна вища школа: (психолого-педагогічний аспект): монографія / за ред. Н. Г. Ничкало. – К.: АПН, Інст. пед. і псих. проф. освіти, 2000. – С. 12–41.
3. Лопатко Л. А. Розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь у нечуючих студентів медичного коледжу / Л. А. Лопатко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. [за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка]. – К.: Ін-т спец. педагогіки АПН України, 2005 р. – Вип. 6. – С. 356–360.
4. Максимюк С. П. Педагогіка : навч. посіб. / С. П.

- Максимюк. – К.: Кондор, 2005. – 667 с.
5. Національна стратегія розвитку освіти України на 2012–2020 роки. – 21 с.
6. Новоселов Л. А. Общетеchnическая подготовка глухих школьников. пособ. для учителей / Л. А. Новоселов. – М.: Просвещение, 1969. – 152 с.
7. Осипова Т. Ю. Виховна робота зі студентською молоддю: навч. посіб. / [Осипова Т. Ю., Бартенєва І. О., Біла О. О. та ін.]; за ред. Т. Ю. Осипової. – Одеса : Фенікс, 2006. – 288 с.
8. Трайнев В. А. Деловые игры в учебном процессе: методология разработки и практика проведения / В. А. Трайнев. – М.: МАН ИПТ «Дашков и К», 2002. – 360 с.
9. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : навч. словник-довідник для студ. вузів / [уклад. В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хоа та ін.]; за заг. ред. В. М. Пічі. – К.: Каравела; Львів: Новий світ, 2000. – 480 с.
10. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 64–77.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ХЕРСОНЩИНИ: ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА

SOME PROBLEMS OF THE YOUTH ORGANIZATIONS OF KHERSON: EXPERT EVALUATION

У статті розкривається роль організованих груп молоді, зокрема рухів, організацій та об'єднань, у суспільно-політичному житті України. Окреслено теоретичну базу дослідження – праці науковців, які вивчали розвиток і функціонування молодіжних організацій в Україні, зокрема й на Херсонщині. Завдяки проведеному автором опитуванню лідерів молодіжних об'єднань розкривається думка керівників молодіжних організацій міста Херсона та Херсонської області щодо наявності основних проблем у молодіжних організаціях, що виникають у процесі їх функціонування та мають вплив на ефективність і результативність їх діяльності. Основна увага приділяється внутрішнім та зовнішнім проблемам організацій, таким як недостатнє фінансування, недостатня співпраця з іншими структурами, недосконале законодавче й податкове забезпечення тощо.

Ключові слова: молодіжні організації, молодіжні об'єднання, молодіжні рухи, проблеми молодіжних організацій, внутрішні проблеми, зовнішні проблеми, лідери молодіжних організацій.

В статье раскрывается роль организованных групп молодежи, в частности движений, организаций и объединений, в общественно-политической жизни Украины. Очерчена теоретическая база исследования – работы ученых, которые изучали развитие и функционирование молодежных организаций в Украине, в частности и в Херсонщине. Благодаря проведенному автором опросу лидеров молодежных объединений раскрывается мнение руководителей молодежных организаций города Херсона и

Херсонской области относительно существования проблем в этих организациях, которые возникают в процессе их деятельности и имеют влияние на эффективность и результативность этой деятельности. Основное внимание уделяется внутренним и внешним проблемам организации, таким как недостаточное финансирование, недостаточное сотрудничество с другими структурами, несовершенное законодательное и налоговое обеспечение и другие.

Ключевые слова: молодежные организации, молодежные объединения, молодежные движения, проблемы молодежных организаций, внутренние проблемы, внешние проблемы, лидеры молодежных организаций.

The article deals with the role of organized youth groups, including movements, organizations and associations in social and political life of Ukraine. Outlines the theoretical basis of research – work of scientists who investigated the development, operation youth organizations both in Ukraine and in the Kherson region. The conducted survey author of the leaders of youth organizations, opinion leaders disclosed youth organizations Kherson city and Kherson region about the availability of the main problems in youth organizations, which arise in the course of their operations and have an impact on the effective and efficient their activities. The focus is on internal and external problems of organizations, including such as lack of funding, lack of cooperation with other structures, inadequate legal and tax software and so on.

Key words: youth organizations, youth groups, youth movements, problems of youth organizations, internal problems, external problems, leaders of youth organizations.

УДК 316.061.213(477.72)

Черкашина Т.О.,
старший викладач
кафедри соціальної роботи, соціальної
педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Участь молоді в суспільно-політичному житті України має принципове значення для розвитку країни не лише в далекому майбутньому, а й у найближчій перспективі. Найбільш результативну й творчу здатність мають саме організовані групи молоді: рухи, організації, об'єднання, спілки, здатні формувати нові підходи та шляхи вирішення власних життєвих проблем, активно впливати на запобігання повсякденним проблемам підростаючого покоління, вирішувати питання регіонального характеру, відігравати не останню роль у місцевому самоуправлінні, впливати на становлення особистості молодої людини як суб'єкта свідомої громадянської діяльності.

Отримуючи знання, об'єднуючись в організації, вивчаючи суспільно-політичний досвід, займаючи активну громадянську позицію, молоді громадяни країни інтегруються в сучасний соціум,

тим самим об'єктивно модернізуючи його. Від характеру світоглядних цінностей молоді та реалізації їх на практиці залежить динаміка громадянського суспільства, що формується, роль і значення молоді й молодіжного руху в житті держави, регіону, області, міста або села.

Серед дослідників, які вивчали участь молоді й молодіжних рухів у житті країни, в управлінні політичними та суспільними процесами, її участь у державотворчих процесах, можна назвати В. Барабаша, І. Ільїнського, Є. Косенко, М. Михальченко, В. Мошнягу, М. Головатого, В. Криворученко, Є. Головаху, Н. Паніну, В. Головенько, О. Корнієвського та інших.

Серед сучасних українських дослідників молодіжної проблематики вагомий внесок у науку зробили О. Балакірева, В. Бебик, М. Головатий, В. Головенько, І. Демченко, Н. Комарова, О. Корнієвський, В. Кулік, М. Пашков, В. Перебенесюк, М. Перепе-

лиця, В. Ребкало, В. Рябіка, В. Соколов, Л. Сокурянська, Н. Черниш, В. Єленський, В. Якушик, О. Яременко.

Питання молодіжного руху Херсонщини висвітлювалися в працях В. Сусорова, Д. Белого, М. Єлігулашвілі, О. Мошнягула, довідкових матеріалах і збірках. Деякі проблеми розвитку окремих молодіжних організацій та об'єднань у Херсонській області розкривалися в статтях К. Славіної, В. Лубчака, І. Сошнікової.

Сьогодні українські молодіжні рухи переважно не користуються реальним впливом серед молодих громадян, більшість із них не мають стійкої соціальної підтримки та, відповідно, не знаходяться в авангарді суспільно-політичних процесів. Соціально ж активні організації виступають виразником інтересів окремих соціальних прошарків, груп, спільнот, а також суб'єктами соціально-політичних процесів. Однак досить часто організації молоді, навіть займаючи активну позицію в суспільстві, стикаються зі значною кількістю проблем, що гальмують їх діяльність, перешкоджають реалізації функцій тощо [1, с. 74].

У своєму дослідженні ми намагалися виокремити основні проблеми, що перешкоджають молодіжним організаціям м. Херсона та Херсонської області бути активними суб'єктами суспільного життя. Для досягнення цієї мети нами було проведено дослідження експертної думки в м. Херсоні та Херсонській області. Усього було опитано 26 експертів – офіційних лідерів молодіжних громадських організацій, які дали згоду на глибоку й докладну бесіду.

Незважаючи на бурхливий ріст кількості молодіжних організацій практично в усіх регіонах країни та різновекторність їх діяльності, лідерами все частіше відзначаються труднощі, з якими їм доводиться стикатися. З метою конкретизації найбільш суттєвих проблем сучасних молодіжних організацій респондентам (лідерам організацій) було поставлено відкриті та закриті запитання щодо наявності й можливих шляхів вирішення внутрішніх і зовнішніх проблем їхніх організацій. Виявилось, що, на думку експертів, на фоні інших суспільних об'єднань діяльність молодіжних організацій пов'язана з подоланням значної кількості труднощів [2, с. 73].

Незважаючи на створення сприятливих умов для розвитку молодіжного руху на

Херсонщині, на підтримку молоді та її ініціатив керівництвом міста й області, існує достатньо проблем, які перешкоджають швидкому розвитку, становленню та якісному функціонуванню організованого молодіжного руху в регіоні.

Лідери молодіжних організацій, які брали участь у дослідженні, одностайно визнали, що на сьогодні не лише їхня організація, а й усі молодіжні (і не тільки молодіжні) об'єднання мають як внутрішні, так і зовнішні проблеми, що є важкими перепонами у функціонуванні організацій.

Так, на питання щодо наявності внутрішніх проблем в організації ми отримали такі відповіді (нижче наведено перелік внутрішніх проблем, наявних в організаціях, що брали участь у дослідженні, побудований за рейтинговим принципом (аспект актуальності)):

- недостатнє фінансування;
- незначна кількість кваліфікованого персоналу;
- майже відсутня співпраця з органами влади;
- недостатня забезпеченість обладнанням;
- недостатня співпраця із засобами масової інформації;
- недостатня співпраця з бізнесом;
- хаотична діяльність;
- невміле керівництво організацією.

Достатньо цікавим є той факт, що учасники опитування, будучи лідерами організацій, однією з внутрішніх проблем сучасного молодіжного руху України назвали невміле керівництво організацією. На їхнє переконання, сильна та яскрава особистість на чолі руху може як залучити більшу кількість прихильників руху, так і успішно брати участь у процесі здійснення молодіжної політики як повноцінний суб'єкт.

Усі керівники зазначили, що організація загалом здатна самостійно вирішити наведені внутрішні проблеми, однак, на жаль, жоден із лідерів не зміг пояснити (або не схотів), яким саме шляхом можливе розв'язання цих проблем.

Щодо наявності зовнішніх проблем, існування яких також було підтвержене керівниками молодіжних рухів, було зазначено такі основні проблеми (перелік зовнішніх проблем, наявних в організаціях, що брали участь у дослідженні, побудований за рейтинговим принципом (аспект актуальності)):

- недосконале законодавче й податкове забезпечення;
- низька зацікавленість діяльністю організації в цілому з боку органів влади, бізнесу та засобів масової інформації;
- низька соціальна активність молоді й відсутність у неї соціальної позиції.

Експерти висловили стурбованість повільністю законодавчих органів і недосконалістю законів України щодо діяльності молодіжних структур. Переважна більшість респондентів (24 керівники організацій) вважають, що законодавцям є над чим попрацювати. Тривожною можна назвати значну впевненість опитаних у тому, що значна частина нормативних актів потребує перегляду й доробки, деякі з них уже застаріли та потребують удосконалення відповідно до потреб молодіжних організацій.

На жаль, респонденти не змогли сформулювати конкретні вимоги до законів, які регламентують діяльність молодіжних структур. Значна частина побажань полягала в необхідності фінансової підтримки з боку держави та вдосконаленні політики оподаткування діяльності молодіжних організацій. Проте висловити ці побажання у формі аргументованих конструктивних рекомендацій законодавцям опитані лідери молодіжних організацій не змогли.

Аналіз відповідей респондентів дозволив дійти висновків щодо основних проблем, з якими у своїй діяльності стикаються сучасні молодіжні рухи. Однією з основних проблем експерти вважають те, що молодь країни не бачить у молодіжних організаціях представників своїх інтересів і не вірить у можливість організацій надати молодим людям реальну допомогу. Також лідери організацій висловили припущення, що сьогодні молодь не готова присвячувати свій вільний час вирішенню суспільних питань. Як відзначали самі експерти, для залучення більшої кількості учасників молодіжних рухів нині необхідно все частіше говорити про матеріальні, політичні або інші вигоди. Усе менше виявляється така риса в молодих громадян, як «ідейність».

Також згадувалася проблема недостатньої матеріальної підтримки з боку держави. З подібними труднощами стикається сьогодні дуже багато організацій. Молодіжні організації виявилися заручниками ситуації, яку створили власним існуванням. З одного боку, грошей, що виділяються місцевими орга-

нами й урядом країни, катастрофічно не вистачає через постійне зростання кількості організацій. З іншого боку, досвід концентрації та розподіл фінансових засобів, що виділяються на потреби молодіжних організацій країни, в одних руках – Українського Національного комітету молодіжних організацій (далі – УНКМО) – призвів до розколу загального всеукраїнського молодіжного руху, чвар між лідерами організацій, які увійшли в УНКМО, та таких, що через різні причини в ньому не опинилися. Головне джерело фінансування молодіжних об'єднань – це проекти й допомога недержавних фінансових фондів підтримки молодіжних організацій. Деякі організації мають можливість самі заробляти кошти власною діяльністю (наприклад, молодіжні організації інвалідів). Неприбутковим організаціям залишається сподіватися винятково на допомогу фондів і власний потенціал [3, с. 400].

Експерти зробили акцент на тому, що гроші для підтримки діяльності молодіжних об'єднань повинні виділятися з місцевого (обласного, міського або районного) бюджету. На підставі конкурсу на місцевому ж рівні мають визначатися переможці, чиї проекти далі й фінансуватися. Лідери організацій висловили думку, що скільки б грошей не виділялося, з теперішніми темпами зростання кількості молодіжних організацій їх не вистачить на всіх. Тому очільники рухів виступають за здорову конкуренцію в цьому питанні.

Лідери молодіжних організацій згадували також про відстороненість гілок влади різного рівня від вирішення проблем таких організацій. Особливий акцент було зроблено на тому, що основна функція держави щодо здійснення молодіжної політики полягає сьогодні в створенні законодавчої бази та розробці різноманітних проектів і пропозицій, які повинні допомогти молодіжним організаціям на місцях. Проте механізми розробки таких проектів не пропонуються, контроль за дотриманням законів не проводиться. Керівники адміністрацій районного, міського й обласного рівнів відповідають на всі звертання лідерів молодіжних організацій однаково: «немає грошей», «немає можливості» тощо. При цьому будь-яким чином дають зрозуміти, що вітають ініціативу й «спритність» молодіжних організацій у процесі виживання.

Опитування лідерів молодіжних угруповань також частково підтвердило авторську гіпотезу щодо того, що керівництво молодіжних організацій вважає основною проблемою в діяльності організацій, окрім недостатнього фінансування й ресурсів, низьку соціальну активність і незацікавленість молоді в членстві та участі в подібних об'єднаннях, причинами чого є відсутність соціальної позиції, сучасні життєві пріоритети молодих людей, поява нових форм комунікації, які замінюють живе спілкування, тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Черкашина Т. Історія становлення та розвитку молодіжних організацій на Херсонщині / Т. Черкашина // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія «Політологія. Соціологія. Право» : зб. наук. праць. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2012. – № 2(14). – С. 23–28.
2. Черкашина Т. Сучасний стан організованого молодіжного руху на Херсонщині / Т. Черкашина // Міжнародний науковий форум. Серія «Соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент» : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 6. – С. 72–80.
3. Черкашина Т. Нормативно-правове забезпечення розвитку молодіжного руху в Україні / Т. Черкашина // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: збірник наукових праць Херсонського національного технічного університету. – Херсон, 2011. – Вип. 1(4). – С. 398–403.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МАРГИНАЛИЗМА METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH MARGINALISM

В статье с позиций философской гносеологии, антропологии и социологической методологии предпринята попытка обосновать комплексную научную методологию исследования маргинализма. Для этого проанализировано состояние исследований маргинализма в науке, выявлены основные направления исследований и методологические недостатки, сформулированы гносеологические идеи, общенаучные принципы, классические теоретические и конкретно-социологические методы как предпосылки научного анализа маргинализма.

Ключевые слова: социальная методология, маргинал, маргинализм, маргинализация, маргинальные группы, маргинальная культура, маргинальная психология.

У статті з позицій філософської гносеології, антропології та соціологічної методології зроблено спробу обґрунтувати комплексну наукову методологію дослідження маргіналізму. Для цього проаналізовано стан досліджень маргіналізму в науці, виявлено

основні напрями досліджень і методологічні недоліки, сформульовано гносеологічні ідеї, загальнонаукові принципи, класичні теоретичні й конкретно-соціологічні методи як передумови наукового аналізу маргіналізму.

Ключові слова: соціальна методологія, маргінал, маргіналізм, маргіналізація, маргінальні групи, маргінальна культура, маргінальна психологія.

In this article from the standpoint of philosophical epistemology, anthropology and sociological methodology attempts to justify a comprehensive scientific research methodology marginalism. To do this: analyzes marginalism research in science, identified the main areas of research and methodological flaws, formulated epistemological ideas, general scientific principles, the classic theoretical and concrete sociological methods as a prerequisite for scientific analysis of marginalism.

Key words: social methodology, marginal, marginalism, marginalization, marginal groups, marginal culture, marginal psychology.

УДК 001.8:316.624.2+316.344.7

Черныш А.М.,

д. филос. н., профессор,
профессор кафедры социальной
работы,
социальной педагогики и социологии
Херсонский государственный
университет

Революции ускоряют и множат социальные изменения в обществе, как те, что происходят сегодня, так и будущие, вызванные начавшимися переменами. Разрушаются традиционные социальные институты и устоявшиеся общественные отношения, разрываются производственные связи, безупречные, казалось бы, социальные нормы деформируются или вовсе заменяются новыми. Обновляется государство: оно становится моложе по кадровому составу, радикальнее по проводимой политике, максималистским по целям и «политически целесообразным» по тактике (на практике – не правовым). Все это на время переходного периода опускает общество на порядок ниже, порождает массу новых явлений, не все из которых находят одобрение в общественном мнении и привносят в общество прогрессивные изменения. Среди них следует назвать экстремизм, национализм, шовинизм, ксенофобию. Как неотвратимое следствие возникают культ силы, anomia, многократно повышается преступность. Модными в жизни, кино, художественной литературе и публицистике становятся «бригады», занятые грабежами (богатых якобы в пользу неимущих), наркомания, алкоголизм, «свободный секс», куражи, садизм, мазохизм, суицид.

Их интегральный источник – маргинальные слои общества. Нужно согла-

ситься с оценками молодых ученых, утверждающих, что масштабы и темпы современной маргинализации становятся опасными [1, с. 136], а власть не осознает ее угрозу для безопасности общества [2, с. 3]. Маргинализм исследуется в разных отраслях наук. Наверное, поэтому исходные методологические позиции ученых являются несогласованными, порой не только разнообразными, но и эклектичными.

Объектом исследования является маргинализм как социальное явление, а предметом – обоснование методологических основ, служащих предпосылкой для получения валидных результатов.

Цель статьи – с позиций философской гносеологии, антропологии и социологической методологии обосновать комплексную научную методологию исследования маргинализма.

Для реализации этой цели поставлены следующие задачи:

- изучить состояние исследования маргинализма в отечественной науке и выявить методологические недостатки;

- сформулировать основные гносеологические идеи, общенаучные принципы, классические теоретические и конкретно-социологические методы, выступающие надежной предпосылкой научного анализа маргинализма;

- с помощью обоснованного методологического инструментария определить

сущность маргинализма и его особенности.

Следуя традиции, заложенной Р.Э. Парком и Е.В. Стоунквистом [3], и ориентируясь на типичные для американского общества явления, связанные с массовым наплывом мигрантов, социологи США, как правило, сосредотачиваются на *психосоциальном* состоянии личности иммигранта и влиянии на нее двусмысленности статуса, закономерно возникающего при смене культур, а значит, и порождающего внутриличностный конфликт из субъективных «обломков» этих разных культур. На практике такой «переходный» человек волей-неволей включается одновременно в отношения «старых» и «новых» референтных групп с разными, часто противоречащими друг другу, нормами. Данный конфликт и является источником маргинализма. Е.В. Стоунквист наделяет маргинала такими чертами, как неприспособленность, беспокойство, внутреннее напряжение, отчаяние, разочарованность, агрессивность, отчужденность. Как итог, его существование становится бессмысленным. Психология индивидуализма, на котором основано такое общество, возлагает на каждого, кому не повезло, на неудачников и иждивенцев персональную ответственность за все, чего человек не добился или не сумел сделать.

Эту раздвоенность личности в работе «Социальная психология» (1969 г.) подробно исследовал профессор Калифорнийского университета Т. Шибутани. Исходя из нее, он дал маргиналам «американское» определение: «Те люди, которые находятся на границе между двумя или более социальными мирами». Однако ученый дополнил психологические черты маргиналов рядом социальных признаков: серьезными сомнениями в своей личной ценности, неопределенностью связей с друзьями и постоянной боязнью быть отвергнутым, склонностью избегать неопределенных ситуаций, чтобы не рисковать унижением, и так далее [4, с. 489–490].

В отличие от субъективистско-психологического подхода, в западноевропейской социологии утвердилась *социальная концепция маргинализма* с ее жесткой детерминированностью социальными условиями как объективными причинами маргинальности. Такой подход больше соответствует социальной теории К.

Маркса и Ф. Энгельса, нацеленной на преобразование несправедливого общества в справедливое. Поэтому в европейской методологии акцент делается не на субъективных переживаниях и внутренних противоречиях личности, а на изучении внешних, в основном социально-экономических, условий, воздействующих на человека. Отсюда американский тип «переходной» личности маргинала превращается в европейской науке в личность, обладающую или не обладающую рядом *социально значимых* (а не психологических) характеристик. Прежде всего она лишена возможности участвовать в общественном производстве, вынуждена добывать средства в обход общепринятых установлений и вопреки закону, не имеет гражданских прав, не обладает официальным статусом гражданина своего государства. В целом *маргинальность связывается с исключением человека из системы общественных отношений*. В связи с этим «вытеснение», «исключение», вынужденный «разрыв» человека с традиционными социальными группами и ролями становятся основными объектами научных исследований европейских социологов. Они сосредотачиваются больше на раскрытии социально-экономических причин маргинальности, находящихся в самом обществе и активно культивируемых государством.

Западные ученые, таким образом, давно проанализировали механизмы социализации, корни маргинальных девиаций и преступности (ценностные ориентации, мотивы, психологические нарушения и их причины), раскрыли типы и виды маргинализма. Однако в отечественной научной литературе, связанной с исследованиями маргинальных процессов в Украине, просматриваются очевидные недостатки.

Первый заключается в том, что причины возникновения маргинальных слоев больше связываются с состоянием нравственности и психологией самого человека, его персональным поведением, степенью влияния на него конкретной социальной среды и редко объясняются экономическим строем общества, политическим режимом и другими макропричинами и глобальными факторами. Однако именно они (война, преступность, транснациональные наркотрафики, спады мировой экономики и избыточность рынка труда, природные

катаклизмы и прочие экономические и политико-правовые причины) определяют характер социальной среды и поведение людей.

На самом деле, как бы человек ни сопротивлялся обстоятельствам, его социальные микроуровни складываются по программам, заложенным «свыше». И в непосредственных условиях он поступает в соответствии с теми предписаниями, которые предусмотрены такими программами. В силу этого одни люди заняты обычным производительным трудом, другие паразитируют и преуспевают, третьи ловят преступников и изолируют их от общества, а четвертые их поставляют: рожают и воспитывают, как умеют. Маргинальные слои принимают в свою «семью» всех, кто выпал из официального общества, «профессионалы» учат, тренируют и засылают в большой мир, то есть общество, за «данью». Именно этот класс людей образует стабильный источник криминогенности. Стало быть, несмотря на пересекающиеся признаки, уже изученные социологами в связи с другими явлениями, *важно исследовать данную социальную группу в ее целостности, осмыслить глубинные истоки формирования и роста, а значит, заложить правильные основы для выработки эффективной государственной политики в отношении класса маргиналов.* В философской же теории, политологической и социологической науках редко встречаются комплексные исследования маргинализма и его общественных источников, латентных причин перерастания индивидуального и группового поведения в противозаконное, преступное.

В транзитивном типе современного украинского общества, которое вышло из общественных отношений государственного социализма и в котором формируются отношения, основанные на конкуренции и жестокой борьбе за выживание, вместо человека, опекаемого и контролируемого патерналистским государством, формируется индивид, лично ответственный за свою жизнь и судьбу. В истории философии такая неподготовленность индивида к новым отношениям с государством и гражданским обществом неоднократно оказывалась в центре идей естественно-правового понимания социального человека и его прав и свобод как гражданина.

Однако не каждое общество (тем более основная масса населения в нем) готово к демократическим и паритетным отношениям, что приводит к нивелированию человеком чувства самоидентификации, достоинства и чести, справедливости и гуманизма, то есть базовых ценностей естественного права, ведет к деформациям и маргинализации, а в дальнейшем – к возникновению девиантного сознания и делинквентного поведения.

Следующий недостаток состояния исследования маргинализма обуславливается традицией. Необходимо констатировать, что «осторожные» украинские социальные философы, политологи и социологи (за редким исключением [5]) обходят эту остроактуальную проблему, вероятно, как невыигрышную в политическом «звучании», непрезентабельную в психологическом отношении и неперспективную с точки зрения ее диссертационной защиты. В связи с этим проблемы маргинализма рассматриваются в лучшем случае в самой общей (абстрактной) постановке, без привязки к реалиям и выхода на конструктив, особенно в политическую макросферу. В частности, мало узкоспециальных работ, посвященных конкретным проявлениям маргинализма: бездомным, безработным, бродягам, попрошайкам, беженцам, законным и незаконным иммигрантам, беспризорным, проституткам, наркоманам, алкоголикам. Отсутствуют универсальные общетеоретические социально-философские и социологические разработки. А главное, оригинальными и глубокими рассуждениями, добротными теоретическими выводами чаще всего исследования и заканчиваются, без последующей проработки в теориях среднего уровня, уточнения и проверки в эмпирических и прикладных исследованиях, без попыток установления причинно-следственных связей этих явлений с нравственным поведением власти.

К началу XXI в. в Украине образовалось несколько *основных направлений исследования маргинализма*: социально-философское и социологическое, уголовно-правовое и криминологическое, политологическое и этнографическое, культурологическое и демографическое, социально-психологическое и социально-педагогическое. Наиболее «массовыми» являются два первых направления.

Социально-философское и социологическое направление представлено работами таких молодых ученых, как И.В. Гордиенко-Митрофанова, В.О. Черниенко, А.О. Маслов, Л.И. Кемалова [6]. Социально-философский анализ маргинальных общностей и маргинального индивида недавно предприняли ученые, успешно защитившие кандидатские диссертации, в частности В.О. Давиденко (2010 г.), О.В. Литвинчук (2014 г.) [7]. Регулярно печатают статьи по этой проблематике В.О. Товарниченко [8], Н.Г. Ревенко [9], Е.О. Емельяненко [10], Л.В. Шкиль [11], О.В. Носенко [12], О.М. Роговский, О.М. Сахань и другие ученые. В частности, О.М. Роговский считает маргинальность (как десоциализацию) закономерным общественным процессом, приобретающим позитивные качества при условии обратного процесса – социализации [13]. О.М. Сахань приходит к выводу об усилении маргинализации общества в переходные периоды [14]. Новые, оригинальные подходы отражены в работах социологов А.Б. Фляшниковой [15], И.В. Могдалевой [16].

В ряде работ «маргинальность» (абсолютно отрицательная) рассматривается также в позитивном ключе. Например, О.В. Бутылина отмечает такие позитивные последствия маргинальности на уровне общности, как процессы обновления «ядра» группы и ее «устоявшихся элементов», интеграция и структурирование группы, перераспределение основных видов ресурсов. Называя позитивными «творчество, поиск и формирование новых ценностей, руководящих установок, мировоззрения», автор, на наш взгляд, подменяет маргинальность девиантностью [17]. Сходную позицию занимает Г.Ю. Баршацкая, относя «отчуждение, эксклюзию, неадекватную маргинальность гениев, юродивых, творческих людей» к социокультурным аспектам маргинальности [18]. Все же смешение понятий делает науку беднее, а главное, что в такой трактовке теряется однозначность и специфика самого понятия маргинальности как социального «дна», внеобщественного статуса человека, что исключает любую позитивность. Л.А. Беляева указывает: «Нечеткость понятия делает сложным измерение <...> явления, его анализ в социальных процессах» [19, с. 153].

Маргинализм можно трактовать в трех значениях:

1) собирательное понятие об устойчивых отрицательных социальных характеристиках населения, больших и малых социальных групп. Это аномальные изменения, возникающие по причине функциональных или морфологических расстройств, прежде всего в системе политической власти (ее законах, организации и режиме), в гражданском обществе (социальной структуре и общественном сознании), а также связанные с воздействием на общество вредоносных факторов внешней среды;

2) продукт естественного и социально обусловленного расслоения населения, вертикальной ротации, в результате которой несамодостаточные люди занимают самые нижние места в социальной иерархии или оказываются *вне системы общественных отношений, за пределами общества*;

3) периферийные регионы планеты, аутсайдеры, страны так называемого развивающегося мира, из которого за счет неэквивалентного обмена народы передовой части человечества изымают человеческие, природные и прочие ресурсы в свою пользу, страны, которые безуспешно пытаются догнать этот научно-технический авангард [20, с. 410].

Особенный интерес в других направлениях исследования маргинализма вызывают юридические работы, по которым защищено наибольшее количество кандидатских диссертаций. Среди рассматриваемых научных проблем следует назвать административное принуждение в сфере охраны труда (О.В. Баклан), корыстную экономическую преступность (М.Б. Бучко), охрану общественного порядка (М.В. Лошицкий, О.И. Ульянов, Д.П. Цвигун), миграционные процессы (О.О. Бандурка), предупреждение разбоев (В.С. Батыргареева), государственное принуждение (О.М. Шевчук), легализацию денежных средств (А.С. Беницкий), классификацию умышленных убийств (М.П. Короленко). Если взять большой диапазон времени (например, с 1996 г. – пика уголовной преступности, рубежа, когда наметился перелом в наступлении правоохранительных органов, а отечественная наука стала предметнее заниматься актуальными проблемами уголовного, административного права, криминологии), то это также кардинально не изменяет сформулированную оценку. Так, в 1996

г. преступность рассмотрена в плане влияния на нее процессов урбанизации в докторской диссертации В.И. Шакуна. В 1997 г. защищены кандидатские диссертации, в которых проанализированы мероприятия противодействия преступности в 1992–1995 гг. (О.М. Литвак) и мотивы хулиганства (О.А. Мартыненко). 1998 г. отмечен важными исследованиями вооруженных форм организованной преступности (В.В. Василевич). В 1999 г. одобрена кандидатская диссертация об уголовно-правовой защите общественной безопасности и народного здоровья (О.П. Литвин), а в 2000 г. – целый ряд работ по проблемам корыстно-насильственной преступности среди молодежи, изнасилований несовершеннолетних, женской преступности, предупреждения преступности в сфере семейно-бытовых отношений, противодействия нелегальной миграции (Н.В. Яжицкая, Н.Н. Корговый, А.Б. Блага, Л.В. Крыжка, О.В. Кузьменко). В 2001 г. также защищено множество работ, связанных с геокриминогенной обстановкой в большом городе (Д.В. Федоренко), жертвами преступлений (В.А. Туляков), латентной преступностью (В.Ф. Оболонцев), неуставными отношениями среди военнослужащих (В.В. Бондарев), семейным воспитанием (И.П. Васильковский). Лишь три темы диссертаций по криминологии – В.С. Наливайко (о ресоциализации лиц, освобожденных из мест лишения свободы), В.В. Витвицкой (о предупреждении преступных посягательств на моральное и физическое развитие несовершеннолетних) и Ю.А. Стрелковской (о маргинальных группах в структуре организованной преступности) – касаются общих процессов маргинализации общества.

В последние годы опубликованы или защищены в качестве диссертаций оригинальные работы Ю.Л. Иваненко, А.О. Йосыпив, Г.Ю. Зубко, В.О. Маркова, С.Ф. Константинова [21].

В целом же среди сотен научных трудов 2000–2013 гг., ежегодно защищаемых в качестве кандидатских диссертаций, не наберется даже десяти исследований, в которых в прямой постановке анализируются такие явления, как маргинализм, маргинализация и феномены, с ними связанные.

Научные интересы большинства отечественных ученых ограничиваются

вопросами политически нейтрального характера, оптимистическими или предметно-отраслевыми вопросами. В то же время порядок, достаток и справедливость (европеизм) не могут возникнуть в стране, которая, по образному выражению Платона, поделена на «два враждебных государства», то есть на бедных и богатых, сильных и слабых, здоровых и больных, сытых и голодных, законных и отвергнутых. Чтобы общество стало цивилизованным и гуманным, чтобы гражданин был надежно защищен от стихии рынка, алчного чиновника, «неожиданных посягательств» со стороны преступного мира, оно должно жить не по законам джунглей, где побеждает хитрость, коварство и физическая сила, а по правовым нормам, основанным на *jus* (справедливости), где достоинство человека на деле признается важнейшей социальной ценностью, а общество развивается гармонично. Однако государство для этого должно выстроить и реально создать такие условия, при которых количество опустившихся «на дно» людей сводится к минимуму. В благополучном обществе («гармоничном», по целям китайского руководства) появление маргиналов не закономерно; это побочное, спонтанно возникающее явление, находящееся под неусыпным контролем государства.

Диссертации, смежные с темой нашей статьи, защищены молодыми учеными России, такими как А.Ю. Голодняк («Криминологические особенности антиобщественного поведения подростков из маргинальной среды и предупреждения преступлений, совершаемых ими», 2003 г.), А.В. Никитин («Маргинальное поведение личности как объект теоретико-правового исследования», 2004 г.), Е.В. Покасова («Этническая маргинальность в изменяющемся мире», 2005 г.) [22]. Диапазон специальностей, по которым защищены их работы, является достаточно широким: социология, философия, право, политология, уголовное право и криминология, теория и история права и государства. По итогам работы межрегиональных научных семинаров «Маргинальность в современной России» (1999 г., 2000 г.) изданы монографии [23].

Разработки, касающиеся маргинализма как социального и политико-правового явления в контексте исследования анти-

общественного поведения, принадлежат исследователям А.И. Атояну, В.А. Бачину, Е.С. Балабановой, З.Т. Голенковой, Е.Д. Игитханяну, И.П. Поповой, Е.Б. Рашковскому, Е.Н. Старикову, Н.А. Фролову, Б.Н. Шапталову и другим. Феномен маргинальной личности и маргинального поведения рассматривается в социальном, психологическом, социологическом, коммуникативном аспектах такими учеными, как М.М. Бабаев, Ю.Д. Блуштейн, Е.А. Борзунов, С.А. Залацкий, И.И. Карпец, В.В. Кудрявцев, А.В. Никитин, Н.А. Фенаков, Л.В. Шабанов. Кроме того, анализируются состояние, причины преступности, отдельные ее виды (рецидивная, групповая, корыстная, насильственная и другие), дается детальная криминологическая характеристика маргинальных правонарушителей и их типология.

Проблемы общей криминологической характеристики процессов ресоциализации лиц из маргинальной среды и маргинала, виновного в совершении конкретного вида преступления, вопросы соотношения социального и биологического в преступлении, влияния алкоголизма, токсикомании, проституции на поведение маргиналов исследованы в работах С.А. Беличевой, В.Ю. Голубовского, Н.А. Монахова, А.М. Нечаевой, Н.И. Озерецкого, И.Ю. Сундиева, В.Д. Пахомова и других ученых.

В основе методологии исследования маргинальных процессов в Украине должны лежать такие важнейшие доктринальные идеи, как приоритет материальных отношений над духовными, познаваемость мира, надстроечный характер науки и ее экономико-политическая обусловленность, соответствие общественных отношений характеру национального менталитета и уровню развития правовой и нравственной культуры народа. Неизменными остаются общенаучные принципы: объективности, историзма, систематизации, верификации, практической нацеленности теории, связи социологии с другими науками (философией, политологией, правом, социальной психологией).

Маргинализм не только негативно влияет на криминогенное состояние в обществе и деформирует общественную мораль и поведение его граждан (как, возможно, упрощенно выглядит проблема в «глазах» криминологов), но и

влияет на общую жизнеспособность нации и ее самосознание (то есть важнейшие «скрепы» общества, менталитет, «дух»), что не менее опасно. В этом плане проблема маргинализма прямо интегрируется в проблематику антропологических исследований в социальной философии. Следовательно, актуальность исследования маргинализма определяется логикой поляризации социальных общностей в развитии общества в условиях цивилизации, которая трансформируется в свои антиподы, когда маргинализация вследствие имущественной, культурной и духовной дифференциации народа становится причиной общественной деградации, экономической рецессии, аномии, социального регресса, обнищания и криминализации.

Маргинализм как социально-философско-социологическое явление – это комплексная и актуальная научная проблема, требующая интеграции социальных исследований в рамках всех наук об обществе и человеке. Своеобразие проблемы и интегративных подходов, в свою очередь, предполагает философское осмысление социальной сущности маргинализма; определение специфики «образа» маргинала и маргинальной группы концептуальными средствами социальной антропологии; социологическую характеристику маргинального поведения, установление его корреляции с общепринятыми нормами, маргинальными девиациями и противоправными деликтами; выявление комплекса мер противодействия процессам маргинализации общества и индивида.

Маргинализация – исключительно отрицательные и крайне опасные для будущего нации процессы, которые поражают все сферы общественной жизни, все социальные слои общества и все виды занятий человека. По содержанию это процессы разрушения традиционных общественных отношений, проявляющиеся в системной деградации населения; это постепенное ухудшение состояния дел в обществе и государстве, снижение и утрата позитивных качеств, упадок, вырождение и движение вспять. Они проявляются в падении уровня жизни народа, ухудшении здоровья, игнорировании общественной морали и разрушении системы образования, распаде социальных групп «среднего

класса», разрыве легитимных связей между институтами власти и населением, тотальном правовом нигилизме и росте преступности. Маргинализация связана с деформацией моральных и иных общечеловеческих ценностей, превращением людей в духовных и социальных изгоев, зависимых от стихии [24].

В исследованиях маргинализма и процессов маргинализации используются как *классические теоретические* методы (структурно-функциональный, компаративистский и системный анализ), так и *конкретно-социологические методы* (наблюдение, опрос, изучение документов, экспертные оценки, контент-анализ и другие). Способом получения новых знаний является формально-логическая методология: описание и объяснение, сравнение и аналогия, анализ и синтез, индукция и дедукция, доказательство и опровержение, абстрагирование и обобщение.

Методология анализа маргинализма не может «монополизироваться» одной наукой (философией, политологией, социологией, криминологией или психологией), поскольку его многоплановость «по определению» предполагает междисциплинарную методологию, преимущественно философско-правовой и политолого-социологической направленности. Ее методы должны быть в максимальной степени абстрактными, применяться к анализу прежде всего глобальных сфер международных отношений и макросфер общества, а затем уже «опускаться» к анализу конкретных проявлений (типов и видов) маргинализма. Приоритетное положение в системе методов занимают методы социальной философии.

Существующие в Украине и других постсоветских странах проблемы социальных превращений являются комплексными, поскольку их решение связано с воздействием государства и гражданского общества на сложную совокупность экономических, политических, социальных и культурных процессов. Для случаев «адресных» социальных изменений это означает, что практики, разрабатываемые и реализующие социальные проекты в разных сферах общественной жизни, должны перебороть ведомственную автономию, действовать согласованно на основе обоснованной и положительно воспринятой методологии. В

условиях тотального распространения маргинализма в украинском обществе правомерно утверждать о маргинализации не отдельных сторон общества или некоторых социальных слоев, а о *многообразии типов, видов и форм данного явления* и совокупной его «подпитке» со стороны социальных источников.

Междисциплинарная методология предполагает исследования на «стыке» наук, выработку подходов к проблеме, вырастающих из «комплексных» сфер деятельности и формулируемых языком многообразной практики, а не одной научной дисциплиной. Причем в контексте общественных изменений междисциплинарное исследование имеет целью не только описание, но и определение границ возможных социальных превращений, связанных с функционированием политических и правовых институтов, с социокультурной и правовой политикой.

Нормативной базой исследования маргинальных процессов является Конституция Украины, законы, указы, постановления и государственные программы в сфере социальной политики, направленные на решение социальных и криминальных проблем общества, а также международные соглашения. Эмпирическую основу составляют материалы Государственного департамента статистики Украины, текущая документация и отчеты общественных и благотворительных организаций, опросы представителей маргинальных групп, информация и аналитические материалы центральных и местных газет, оценки работников правоохранительных органов.

Таким образом, философский институциональный анализ маргинализма как устойчивых отрицательных социальных тенденций в состоянии населения, во-первых, обеспечивает междисциплинарность исследования маргинализма, введение универсальных системных понятий и базовых представлений о нем. Во-вторых, актуальность и своевременность анализа сориентирована на рассмотрение данного негативного явления, а также знаний о нем в контексте политико-правовых и социальных изменений в обществе. В-третьих, философско-правовое (точнее – антрополого-правовое) исследование маргинализма придает значение такому фактору перемен, как

самосознание, благодаря которому часть научных знаний и концептов реализуют свою «проектность» относительно общества, переходя в разряд социальных норм. В-четвертых, список ключевых понятий, с помощью которых концептуально обеспечивается результативность научного исследования маргинализма и способов противодействия этому анти-общественному феномену, не может ограничиваться традиционными понятиями «маргинал», «маргинальное поведение». Их необходимо дополнить такими понятиями, как маргинализм, маргинализация, маргинальные слои, маргинальные группы, маргинальная культура, маргинальная психология, маргинальная преступность, антимаргинальная политика. В-пятых, методологию, лежащую в основе исследований маргинализма, правомерно называть социальной методологией.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кемалова Л.И. Факторы маргинализации современного украинского общества: специфика Крыма / Л.И. Кемалова // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 73. – С. 136–142.
2. Никитин А.В. Маргинальное поведение личности как объект теоретико-правового исследования : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А.В. Никитин ; Саратовская гос. академия права. – Саратов, 2006. – 26 с.
3. Парк Р.Э. Культурный конфликт и маргинальный человек / Р.Э. Парк // Социальные и гуманитарные науки: отечественная и зарубежная литература. Серия 11 «Социология». – М. : ИНИОН, 1998. – № 2. – С. 172–175 ; Stonequist E.V. The Marginal Man / E.V. Stonequist // A Study in Personality and Culture Conflict. – New York : Scribner, 1961. – 300 p.
4. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 539 с.
5. Атоян И.А. Социомаргиналистика : [монография] / И.А. Атоян. – Луганск : РИО ЛИВД, 1999. – 456 с. ; Маргинализация населения Украины : [колективна монографія] / за ред. В.В. Онікієнка. – К. : НЦ ЗРП НАН і Мінпраці України, 1997. – 191 с. ; Коробчанский В.А. Феномен маргинальности в современном украинском обществе / В.А. Коробчанский, А.П. Лантух, С.В. Витрищак, Ю.Ю. Бродецкая. – Луганск : Изд. Луганского гос. мед ун-та, 2008. – 312 с.
6. Гордієнко-Митрофанова І.В. Інваріанти аксіосфери маргінального (на прикладі пенітенціарних установ) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / І.В. Гордієнко-Митрофанова ; Харківський військовий ун-т. – Х., 1999. – 20 с. ; Чернієнко В.О. Методологічні засади соціальної

філософії маргінальних періодів : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В.О. Чернієнко ; Харківський військовий ун-т. – Х., 2000. – 18 с. ; Маслов А.О. Маргінальна особистість як предмет соціально-філософського аналізу : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А.О. Маслов ; Ін-т вищої освіти АПН України. – К., 2004. – 192 с. ; Кемалова Л.І. Маргінальність в умовах трансформаційних процесів сучасного суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л.І. Кемалова ; Таврійський нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2006. – 20 с.

7. Давиденко В.О. Трансформація маргінальних спільнот в умовах глобалізації: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В.О. Давиденко ; Нац. авіаційний ун-т. – К., 2010. – 191 с. ; Литвинчук О.В. Ідентичність як проблема маргінального індивіда: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О.В. Литвинчук ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2014. – 20 с.

8. Товарниченко В.О. Маргінальна наука: соціально-культурний аналіз / В.О. Товарниченко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2012. – Вип. 49. – С. 135–143. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpvgvzdia_2012_49_15.pdf.

9. Ревенко Н.Г. Соціалізація та маргінальність у контексті трансформації українського суспільства / Н.Г. Ревенко // Сучасне суспільство. – 2012. – Вип. 1. – С. 134–143.

10. Ємельяненко Є.О. Хто живе на краю? (Або маргінал ХХІ століття) / Є.О. Ємельяненко // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 76. – С. 112–115. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2013_76_40.pdf.

11. Шкіль Л.В. Природа маргінальності: соціально-філософський контекст / Л.В. Шкіль // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 75. – С. 229–231. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2013_75_98.pdf.

12. Носенко О.В. Аксіологічний чинник громадянського суспільства на шляху подолання маргіналізації соціуму / О.В. Носенко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – № 1. – С. 43–53. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fmpp_2014_1_7.pdf.

13. Роговський О.М. Маргінальність як форма соціалізації / О.М. Роговський // Сучасне суспільство. – 2012. – Вип. 1. – С. 127–134. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/cuc_2012_1_19.pdf.

14. Рецензія на статтю Сахань О.М. «Деструкція політичної влади як об'єкт наукового дослідження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://7000.kiev.ua?s=info/zadanie/22042>.

15. Фляшнікова А.Б. Методи сравнительного анализа социологических и статистических оценок бед-

ности и богатства в Украине : дисс. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.04 «Специальные и отраслевые социологии» / А.Б. Фляшников ; Ин-т социологии НАН Украины. – К., 2010. – 150 с.

16. Могдальова І.В. Особливості формування та розвитку маргінальних процесів у середовищі української інтелігенції : автореф. дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / І.В. Могдальова ; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2013. – 20 с.

17. Бутиліна О.В. Маргінальна ситуація: структура та соціальні наслідки / О.В. Бутиліна // Український соціум. – 2012. – № 2. – С. 17–25 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Usoc_2012_2_4.pdf.

18. Баршацька Г.Ю. Соціокультурні виміри маргінальності в Україні : автореф. дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Г.Ю. Баршацька ; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2012. – 20 с. ; Баршацька Г.Ю. Маргінальність як соціальна проблема міста / Г.Ю. Баршацька // Грані. – 2013. – № 11. – С. 60–64. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Grani_2013_11_13.pdf.

19. Беяева Л.А. Рецензия на книгу «Маргинальность в современной России» (М. : Московский обществ. науч. фонд, 2000) / Л.А. Беяева // Социологические исследования. – 2002. – № 4. – С. 151–153.

20. Черныш М.А. Маргинальный синдром : [монография] / М.А. Черныш, А.М. Черныш. – О. : ВМВ, 2010. – 448 с.

21. Зубко Г.Ю. Маргінальна поведінка як вид правомірної поведінки особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Г.Ю. Зубко ; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». – К., 2012. – 16 с. ; Маркова В.О. Дослідження тенденцій негативного впливу маргіналізації населення на права дітей як проблема соціально-правового

виміру / В.О. Маркова // Митна справа. – 2013. – № 4(2). – С. 36–41 ; Константинов С.Ф. Запровадження норм міжнародного законодавства у правову систему України щодо протидії маргіналізації іноземців / С.Ф. Константинов // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 193–203. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_2_33.pdf.

22. Иванова Н.В. Маргинальность в политическом пространстве : дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты; этнополитическая конфликтология; национальные и политические процессы и технологии» / Н.В. Иванова ; Поволжская академия государственной службы имени П.А. Столыпина. – Саратов, 2005. – 150 с. ; Ефремова Е.И. Маргинальность как фактор социокультурной динамики : дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Е.И. Ефремова ; Иркутский гос. ун-т. – Иркутск, 2006. – 141 с. ; Ермилова А.В. Лица без определенного места жительства как маргинальная группа современного российского общества : дисс. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура» / А.В. Ермилова ; Ивановский гос. ун-т. – Нижний Новгород, 2003. – 161 с. ; Пентюхов А.В. Бродяжничество как социальное явление: генезис, технологии предупреждения и регулирования : дисс. канд. социол. наук : спец. 22.00.08 «Социология управления» / А.В. Пентюхов ; Нижегородский гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского. – Нижний Новгород, 2005. – 203 с. ; Попова И.П. Новые маргинальные группы в Российском обществе (теоретические аспекты исследования) / И.П. Попова // Социс. – 1999. – № 7. – С. 68–70.

23. Маргинальность в современной России : [коллективная монография] / Е.С. Балабанова, М.Г. Бурлуцкая, А.Н. Демин и др. – М. : Московский обществ. науч. фонд, 2000. – 208 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://grosbook.info>.

24. Черныш А.М. Маргиналы и маргинальная преступность в Украине / А.М. Черныш, М.А. Черныш. – К. : ВІР, 2004. – 348 с.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДИНАМІКА РЕГІОНАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ

FEATURES OF SOCIAL IDENTITY OF UKRAINIAN MODERN SOCIETY: DYNAMICS OF REGIONAL PERCEPTIONS

Статтю присвячено емпірико-соціологічному аналізу уявлень мешканців Галичини та Донбасу про сучасне українське суспільство. Автор зіставляє світоглядні уявлення мешканців полярних регіонів України про суспільство, яким воно є, та суспільство, яким би хотіли його бачити. Виявлено суттєву відмінність між реально існуючою й бажаною суспільними моделями. Зіставлення результатів другої та третьої дослідницьких хвиль (2007 р. та 2014 р.) засвідчило, що негативні суспільні якості «криміналізованість» і «розшарування за рівнем доходів» закріпилися як домінуючі. Водночас суспільство стало більш толерантним до майнової стратифікації й особистої (сексуальної) свободи.

Ключові слова: ідентичності, соціальна ідентифікація, регіон, суспільство, Донбас, Галичина.

Статья посвящена эмпирико-социологическому анализу представлений жителей Галичины и Донбасса о современном украинском обществе. Автор сопоставляет представления жителей полярных регионов Украины об обществе, в котором они живут, и обществе, каким бы хотели его видеть. Выявлено существенное различие между реально существующей и желае-

мой моделями общества. Сопоставление результатов второй и третьей исследовательских волн (2007 г. и 2014 г.) показало, что негативные качества общества, такие как «криминализованность» и «расслоение по уровню доходов», закрепились как доминирующие. В то же время общество стало более толерантным к стратификации и личной (сексуальной) свободе.

Ключевые слова: идентичность, социальная идентификация, регион, общество, Донбасс, Галичина.

The article is devoted to the empirical-sociological analysis of Ukrainian society in perceptions of Halychyna and Donbass residents. The author compares the views of polar regions of Ukraine residents on the existing society and desirable society. The author proves a significant difference between the desired and actual existing social models. Comparison of the results of the second and third waves of research (2007 and 2014) showed dominance of negative traits, such as "criminalization" and "stratification by income level". However, society has become more tolerant to property stratification and personal (sexual) freedom.

Key words: identity, social identification, region, community, Donbass, Halychyna.

УДК 316.74:2

Щудло С.А.,

д. соціол. н., професор,
завідувач кафедри правознавства,
соціології та політології
Дрогобицький державний педагогічного
університету імені Івана Франка

Поглиблення в сучасному українському суспільстві соціальних конфліктів і зростання їхніх масштабів актуалізує наукові дослідження регіональної системи України. Серед низки чинників, що зумовили соціальне протистояння, яке трансформувалося у відкритий військовий конфлікт, не можна обійти увагою регіональний чинник. Системи цінностей, життєві світи регіонів, насамперед полярних – Галичини та Донбасу, продукують відмінні моделі націєтворення [1], що впродовж тривалого часу зумовлювати напруження й надалі залишаються їх джерелом. Ці напруження з періодичних набули характеру циклічних, особливо в період виборів, а далі трансформувалися у відкритий конфлікт. До цієї проблеми ми неодноразово зверталися в наших спільних із луганськими колегами дослідженнях, насамперед ця проблема перебуває у фокусі наукової уваги І. Кононова [1–7].

На нашу думку, одним із ключових аспектів соціологічного осмислення суспільства як цілості та його регіональної структури є дослідження процесів і результатів соціальної ідентифікації

індивідами суспільства. Саме соціальна ідентифікація стає з'єднуючою ланкою між особою й суспільством, умовою формування стійких соціетальних структур, засобом самоорганізації сучасного світу. Відштовхуючись від позиції представників феноменологічної соціології (П. Бергера, Т. Лукманна), будемо тлумачити суспільство і як суб'єктивну реальність – реальність, інтеріоризовану посередництвом соціалізації, і як об'єктивовану реальність, і як об'єктивну, екстеріоризовану, реальність [8]. На думку теоретиків некласичної соціології, насамперед І. Гофмана, соціальна реальність «безперервно твориться як продукт повсякденних взаємодій, смислових інтерпретацій і переінтерпретацій» [9, с. 34]. Виходячи з такого підходу, у суспільстві об'єктивується образ ідеальних соціальних відносин, на основі якого індивіди конструюють навколо себе соціальну реальність.

Соціологічному аналізу регіональних особливостей українського суспільства присвячено чималу кількість праць вітчизняних дослідників (І. Кононов, В. Серєда, С. Хобта та ін.). Ця проблема викликає

інтерес і в зарубіжних науковців (М. Студенна-Скруква та ін.) [10]. Соціальні ідентичності (етнічні, релігійні, регіональні) є предметом спеціальних досліджень таких вітчизняних соціологів, як В. Арбеніна, В. Середа, Л. Сокурянська, Н. Черниш та ін. Однак, незважаючи на досить значну кількість розвідок і науковий резонанс, проблема осмислення соціальних ідентичностей сучасного українського соціуму є далекою від бажаного рівня. Не існує достатніх ні методів, ні теорій, щоб пояснити регіональні особливості ідентичностей і їх роль у механізмах інтеграції й самоорганізації українського соціуму.

Метою нашої статті є виявлення уявлень мешканців Галичини й Донбасу як двох полярних регіонів України про сучасне українське суспільство та порівняння їхніх світоглядних платформ.

Аналіз будемо проводити, ґрунтуючись на результатах лонгitudного спільного наукового проекту Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка та Центру з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму (м. Луганськ) під назвою «Україна: образи регіонів та міжрегіональні відносини». Це дослідження нами було розпочато в 2005 р. під керівництвом професора Луганського національного університету імені Тараса Шевченка І. Кононова. У 2005 р. та 2007 р. було проведено дві хвилі крос-регіонального опитування у Львівській та Луганській областях, а в 2008 р. їх доповнено низкою фокусованих групових інтерв'ю. Третю, найбільш масштабну, хвилю цього проекту «Життєві світи сходу і заходу України» проведено під керівництвом І. Кононова з 20 травня по 20 червня 2014 р.¹ Автор статті – співкоординатор дослідження на Львівщині.

На кожній із дослідницьких хвиль просторові межі об'єкта розширювалися: на першому етапі дослідженню підлягали лише міські мешканці двох міст, зокрема Дрогобича та Луганська, які репрезентували Львівщину й Луганщину як полярні області України²; на другому етапі дослідження

проводилося в різних типах населених пунктів Львівщини та Луганщини (обласних центрах – Львові та Луганську, середніх за розмірами містах – Дрогобичі та Стаханові, чотирьох селех у кожній з областей)³; на третьому етапі просторові кордони об'єкта охопили дві області Галичини (Львівську й Івано-Франківську) і Донбасу (Донецьку й Луганську)⁴.

Вихідним постулатом нашого аналізу було припущення, що передумовою існування соціальної системи є її інтегрованість, яка забезпечується культурною легітимацією соціального порядку. У цьому процесі визначальною є роль цінностей. Зінтегрованість суспільства визначається спільністю цінностей, які трансформуються в нормативні взірці й визначають моделі поведінки індивідів, задають схему орієнтації, бажану для системи в цілому. Ідеальні образи в суспільстві об'єктивуються, стають основою, на якій індивіди конструюють навколо себе соціальну реальність. Результати проведеного нами опитування дають уявлення про соціальні пріоритети мешканців Донбасу й Галичини, у цілому про основні контури життєвих світів у регіонах.

Серед поставлених нами дослідницьких завдань було з'ясування образу сучасного українського суспільства в уявленнях мешканців полярних регіонів України. Результати, що характеризують відображення українського суспільства в регіональному розрізі, представлені в таблиці 1.

Насамперед треба зазначити, що в уявленнях мешканців заходу та сходу не сформовано чіткого образу суспільства. У визначених характеристиках суспільства не виділяється ядра якостей, які б яскраво описували українське суспільство. Така ситуація свідчить про певну аморфність, «розмитість» суспільства в уяві громадян. З іншого боку, це віддзеркалює маргінальний стан самого ж суспільства, яке занадто довго затрималось у координатах «перехідного» чи «трансформаційного».

На думку галичан, на відміну від мешканців Донбасу, найбільш яскравою

¹ Дослідження проводилося за підтримки Канадського інституту українознавчих студій Університету Альберти.

² На основі квотної вибірки за ознаками статі, віку й освіти методом стандартизованого інтерв'ю було опитано 365 осіб у Дрогобичі та 593 осіб у Луганську. Автор статті – координатор проекту в Дрогобичі.

³ Дослідження проводилося методом стандартизованого інтерв'ю на основі репрезентативної квотної вибірки, опитано 773 осіб у Львівській області й 763 осіб у Луганській.

⁴ Вибіркова сукупність формувалась як квотна, репрезентативна за статтю, віком і типом поселення (міське/сільське населення). У межах областей було виокремлено та включено до вибірки різні типи населених пунктів, які відбивають особливості територіального розташування населення. У Львівській області опитано 454 особи, в Івано-Франківській – 277; у Донецькій області опитано 457 осіб, у Луганській – 291.

рисою суспільства є релігійність (3,5). Ця ознака отримала найвищий показник серед усіх відповідей. Імовірно, мешканці Галичини сприймають та оцінюють увесь суспільний простір через призму регіонального світобачення. У своїх працях ми зверталися до вивчення релігійності мешканців східного та західного регіонів і констатували сталу тенденцію щодо її зростання зі сходу на захід [11, с. 124].

Під час оцінки різних рис нашого суспільства найбільш яскравими, на думку респондентів, виявилися негативні риси. На перший план вийшли ті риси суспільства, які не дають підстав його охарактеризувати як розвинуте громадянське суспільство. Серед найбільш яскравих характеристик респонденти визначили розшарування за рівнем доходів (Галичина – 3,2, Донбас – 3,4) і криміналізованість (відповідно, 3,1 та 3,2). У Донбасі й Галичині лише ці дві негативні характеристики за 5-бальною шкалою отримали понад 3 бали, тобто є вираженими вище середнього ступеня. Такі уявлення є спільними для мешканців Галичини й

Донбасу. Як бачимо, досить гостро громадянською думкою сприймається поляризація суспільства.

Серед позитивних рис респонденти виділили розвиток освіти. У Донбасі «розвиток освіти» як рису українського суспільства оцінено 3-ма балами, тобто середньо, а в Галичині – 2,9, що відповідає рівню, нижче середнього.

Серед якостей, які найменшою мірою проявляються в нашому суспільстві, респонденти Галичини й Донбасу відзначили «рівність усіх перед законом» (відповідно, 2,0 та 2,3). На нашу думку, ця якість повинна буди серед найголовніших підвалин, на яких вибудовується громадянське суспільство.

Окрім того, до тих сфер життя суспільства, які опитане населення Галичини й Донбасу оцінювало найнижче, належать такі: військова сила – 2,2 в обох регіонах; рух суспільства шляхом прогресу – відповідно, 2,3 та 2,4; терпимість до чужих поглядів – відповідно, 2,3 та 2,4; економічна ефективність – відповідно, 2,1 та 2,5.

Таблиця 1

**Регіональний розподіл відповідей на запитання
«Якою мірою перераховані якості притаманні нашому суспільству?»**

№	Риси суспільства	Галичина, 2014 р.		Донбас, 2014 р.	
		Середнє*	Станд. відхилення	Середнє*	Станд. відхилення
1.	Справедливість	2,3	1,4360	2,7	1,5629
2.	Гуманність	2,6	1,2000	2,6	1,4117
3.	Економічна ефективність	2,1	1,2767	2,5	1,5138
4.	Рівність усіх перед законом	2,0	1,2751	2,3	1,6468
5.	Військова сила	2,2	1,3036	2,2	1,3960
6.	Культурний розвиток	2,9	1,0586	2,9	1,3059
7.	Розвиток науки	2,6	1,0151	2,8	1,3292
8.	Розвиток освіти	2,9	1,1807	3,0	1,3219
9.	Сексуальна свобода	2,3	1,5257	2,7	1,6313
10.	Терпимість до чужих поглядів	2,3	1,1212	2,4	1,2962
11.	Рух шляхом прогресу	2,3	1,1461	2,4	1,4315
12.	Криміналізованість	3,1	1,5597	3,2	1,6723
13.	Релігійність	3,5	1,1471	2,8	1,2243
14.	Взаєморозуміння між людьми	2,8	1,1162	2,8	1,3273
15.	Розшарування за рівнем доходів	3,2	1,5820	3,4	1,6584

*Наведені характеристики вимірювалися за 5-бальною шкалою, де 5 балам відповідає варіант відповіді – «дуже сильно» якість притаманна, 4 – «значно», 3 – «середньо», 2 – «слабо», 1 – «дуже слабо», 0 – «важко відповісти». Середній бал, менший за 3, свідчить про слабку притаманність певної якості соціальної системі, а більший за 3 – середнє й більш яскраве вираження.

Як видно, населення обох регіонів убачає в нашому суспільстві одні й ті ж риси. Виняток становить релігійність, яку частіше вбачали галичани. На жаль, обидві регіональні спільноти об'єднує в цілому негативне бачення сучасного українського суспільства.

Поаналізовані результати набудуть глибшого змісту в динамічному контексті. Щоб прослідкувати динаміку уявлень мешканців східного й західного регіонів, зіставимо результати нашого опитування 2014 р. з результатами другої дослідницької хвилі 2007 р., усвідомлюючи, що порівняння буде не цілком коректним, оскільки вибірка другої хвилі територіально була обмежена однією областю в кожному з досліджуваних регіонів, а на третій було охоплено дві області східного й західного регіонів. Однак інструментарій дослідження не змінювався, лише був доповнений низкою питань, що дає можливість нам прослідкувати в

наближеному варіанті динаміку уявлень галичан і донбасівців про контури українського суспільства. У таблиці 2 представлено результати опитування 2007 р. та 2014 р.

Зіставлення результатів другої та третьої хвилі не виявило суттєвих змін в уявленнях мешканців. Однак треба відзначити, що величини середніх щодо всіх характеристик дещо зросли. Тобто контури суспільства стали більш «випуклими» й вираженими. Водночас лідируючі позиції й надалі утримують негативні якості. Однак отримали дещо нижчі показники, про що свідчать їх середні величини. Результати вказують, що і на сході, і на заході показник криміналізованості знизився, тобто ця якість, можливо, стала більш латентною, завуальованою й менш відчутною для людей. Також більш толерантним суспільство стало до проявів «сексуальної свободи». Цей показник знизився з 2007 р. у Дон-

Таблиця 2
Динаміка уявлень мешканців Галичини й Донбасу про риси, притаманні українському суспільству

№	Риси суспільства	2014 р.	2007 р.	2014 р.	2007 р.
		Галичина	м. Львів	Донбас	м. Луганськ
		S*	S*	S*	S*
		N=731	N=375	N=748	N=363
1.	Справедливість	2,3	2,0	2,7	2,1
2.	Гуманність	2,6	2,2	2,6	2,3
3.	Економічна ефективність	2,1	2,0	2,5	2,1
4.	Рівність усіх перед законом	2,0	1,8	2,3	2,0
5.	Військова сила	2,2	2,0	2,2	2,2
6.	Культурний розвиток	2,9	2,6	2,9	2,4
7.	Розвиток науки	2,6	2,7	2,8	2,6
8.	Розвиток освіти	2,9	2,8	3,0	2,9
9.	Сексуальна свобода	2,3	3,0	2,7	3,7
10.	Терпимість до чужих поглядів	2,3	2,4	2,4	2,5
11.	Рух шляхом прогресу	2,3	2,2	2,4	2,4
12.	Криміналізованість	3,1	3,8	3,2	3,9
13.	Релігійність	3,5	3,3	2,8	2,7
14.	Взаєморозуміння між людьми	2,8	2,7	2,8	2,5
15.	Розшарування за рівнем доходів	3,2	3,4	3,4	3,6

*S (середнє) – наведені характеристики вимірювалися за 5-бальною шкалою, де 5 балам відповідає варіант відповіді – «дуже сильно» якість притаманна, 4 – «значно», 3 – «середньо», 2 – «слабо», 1 – «дуже слабо», 0 – «важко відповісти». Середній бал, менший за 3, свідчить про слабку притаманність певної якості соціальній системі, а більший за 3 – середнє та більш яскраве вираження.

басі від 3,7 до 2,7, а в Галичині – від 3,0 до 2,4. Окрім того, менш відчутним для мешканців обох регіонів стало «розшарування за рівнем доходів». В обох регіонах було відзначено певне зростання культурного розвитку суспільства.

Доповненням до отриманих результатів про реально існуючу модель нашого суспільства стануть виявлені нами ідеальні конструкти щодо бажаного суспільства (таблиця 3).

Представлені в таблиці результати вказують, що мешканці обох досліджуваних регіонів хочуть жити в суспільстві, вибудованому на засадах справедливості. Ця риса є лідируючою як для галичан (її відзначили 88,3% опитаних), так і для донбасівців (77,4%). Важливим для обох регіонів є економічна ефективність суспільства (відповідно, 69,1% та 68,6%). Результати вказують, що бажана модель суспільства більш викристалізована в уявленнях мешканців Галичини, про що свідчать вищі частки відповідей майже за кожної з позицій.

Щодо бажаної моделі суспільства ми бачимо й суттєві відмінності в поглядах мешканців різних регіонів. Насамперед це стосується військової сили, яка важлива для 61,5% галичан і 23,7% донбасівців. Ще однією рисою, яка суттєво перевищує показники респондентів Донбасу, є релігійність, її відзначили 43,7% мешканців Галичини та 9,3% мешканців Донбасу. Позитивно, що галичани насамперед

хочуть бачити суспільство вибудованим на освіті (68,3%), культурі (62,8%) та науці (61,8%) – ось основні підвалини бажаного суспільства. Хоча, звичайно, важко в цю гуманістичну модель вписується така риса, як «військова сила» (61,5%), однак суспільні реалії (а дослідження проведене в умовах військового конфлікту) інтенсивно трансформують суспільні уявлення.

У цілому результати емпіричного дослідження, що лягли в основу статті, вказують на суттєві розбіжності уявлень про бажане суспільство з громадською думкою про реально існуюче суспільство. Отримані результати дають підставу констатувати суттєву аморфність уявлень громадян щодо соціального середовища, у якому вони живуть. Серед якостей, якими передусім наділяють громадяни соціум, ми виявили негативні: криміналізованість, розшарування за рівнем доходів тощо. Домінуючою є негативна оцінка суспільства, у якому вони живуть. У цілому ми не зафіксували значних відмінностей у поглядах мешканців полярних регіонів на суспільство. Однак нами зафіксовано суттєві відмінності в уявленнях про бажану суспільну модель. Акцент на формуванні слабко виражених нині соціальних якостей суспільства, таких як «рух шляхом прогресу», «економічна ефективність», «справедливість», «рівність усіх перед законом», може стати чинником консолідації українського суспільства.

Таблиця 3

Розподіл відповідей щодо найбільш бажаних якостей українського суспільства (% кількості тих, хто відповів)

№	Риси суспільства	Галичина, 2014 р.	Донбас, 2014 р.
1.	Справедливість	88,3	77,4
2.	Гуманність	60,8	48,2
3.	Економічна ефективність	69,1	68,6
4.	Рівність усіх перед законом	59,5	69,2
5.	Військова сила	61,5	23,7
6.	Культурний розвиток	62,8	44,3
7.	Розвиток науки	61,8	35,7
8.	Розвиток освіти	68,3	48,8
9.	Сексуальна свобода	6,5	1,9
10.	Терпимість до чужих поглядів	20,5	23,9
11.	Рух шляхом прогресу	47,8	35,0
12.	Криміналізованість	5,5	4,5
13.	Релігійність	43,7	9,3
14.	Взаєморозуміння між людьми	62,8	51,2
15.	Розшарування за рівнем доходів	12,8	7,3

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кононов І. Регіональні авто- та гетеро стереотипи Донбасу і Галичини: їх значення у проектах націєбудівництва в Україні / І. Кононов // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 20. – С. 133–142.
2. Кононов І. Донбас і Галичина в регіональній системі України / І. Кононов, С. Хобта, С. Щудло // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2008. – № 3. – С. 73–98.
3. Щудло С. Український націєпростір: регіональні виміри / С. Щудло // *Етнос. Культура. Нація* : матеріали Міжнародної наукової конференції / ред. В. Дротенко. – Дрогобич : Коло, 2006. – С. 80–89.
4. Щудло С. Зовнішньополітичні орієнтації населення Львівщини та Луганщини (за результатами соціологічного дослідження) / С. Щудло // *Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності* : матеріали II Міжнародної наукової конференції (м. Луганськ, 17–18 травня 2007 р.) / наук. ред. І. Кононов. – Луганськ : Знання, 2007. – С. 105–111.
5. Кононов І. Донбас і Галичина в регіональній системі України / І. Кононов, С. Хобта, С. Щудло. – Sarabrucca : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. – 92 с.
6. Kononov I. Cultural determinants of the interaction between Donbas and Halychyna in the regional system of Ukraine / I. Kononov // *New Ukraine*. – Kraków, 2011. – № 11. – P. 140–178.
7. Хобта С. Образи регіонів: Восток и Запад Украины / С. Хобта // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 456–463.
8. Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – пер. с англ. – М. : Academia-Центр, 1995. – 223 с.
9. Никитина В. Специфика концептуализации социальной реальности в неклассической социологии / В. Никитина // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. – 2007. – № 761. – С. 30–34.
10. Studenna-Skrukwa M. Ukrainski Donbas: Oblicza tozsamosci regionalnej / M. Studenna-Skrukwa. – Poznan : Nauka i Innowacje, 2014. – 307 s.
11. Szczudło S. Religijne kontury współczesnego społeczeństwa ukraińskiego / S. Szczudło // *Nowa Ukraina: Zeszyty Historyczno-Politologiczne* / red. Y. Moklyak. – 2006. – № 2. – S. 123–136.

СЕКЦІЯ 3 СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ STUDENT SELF-GOVERNMENT: THE PROBLEM OF FORMING LEADERSHIP SKILLS

УДК 316.477-057.87

Белашова Я. О.,
фахівець соціально-психологічної
служби
Херсонський державний університет

У статті розглядаються основні засади формування лідерських якостей майбутніх фахівців засобами функціонування органів студентського самоврядування вищого навчального закладу як передумови успішної професійної діяльності. Розглянуто аспекти ефективного лідерства в структурі органів студентського самоврядування.

Ключові слова: лідер, лідерські якості, студентське самоврядування, організація студентського самоврядування.

В статье рассматриваются основные принципы формирования лидерских качеств будущих специалистов средствами функционирования органов студенческого самоуправления высшего учебного заведения как

предпосылки успешной профессиональной деятельности. Рассмотрены аспекты эффективного лидерства в структуре органов студенческого самоуправления.

Ключевые слова: лидер, лидерские качества, студенческое самоуправление, организация студенческого самоуправления.

This article deals with the main principles of forming leadership skills of future specialists means functioning of the student government of the university, as a prerequisite for successful professional activity. The aspects of effective leadership in the structure of the student government.

Key words: leader, leadership, student government, student government organization.

Постановка проблеми. У вищих навчальних закладах України дієвим суб'єктом виховання майбутніх лідерів, керівників, організаторів членів трудових колективів є органи студентського самоврядування. Вони виникли на початку 90-х років ХХ століття, розвинулись і на сьогодні накопичили значний досвід діяльності, який у науково-педагогічному сенсі потребує детального вивчення, глибокого осмислення та інтенсивного використання в підготовці майбутніх фахівців. За майже двадцятилітню історію відпрацьовано інституційну та регулятивну складову студентського самоврядування. Продуктивно працюють студентські парламенти, сенати, колегії, уряди, діяльність яких визначається низкою нормативно-правових та законодавчих актів. Незважаючи на це, у науковій літературі недостатньо висвітлено ті аспекти функціонування студентських самоврядних структур, використання яких сприяє самовихованню особистості майбутніх фахівців із розвиненими лідерськими якостями.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних основ формування лідерських якостей майбутніх фахівців засобами функціонування студентського самоврядування.

Об'єкт статті – діяльність органів студентського самоврядування вищих закладів освіти.

Предмет статті – специфіка формування лідерських якостей майбутніх фахівців у системі студентського самоврядування.

Теоретичні основи учнівського самоврядування викладено ще в працях Н. Крупської, А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Шацького. Дослідженню діяльності органів студентського самоврядування присвячені праці І. Коляки «Студентський рух в Україні наприкінці 80-х на початку 90-х рр.», О. Єригіна «Особливості формування і діяльності студентських громадсько-політичних об'єднань в умовах становлення багатопартійності в Україні», В. Іздебської «Студентське самоврядування як чинник формування самосвідомості молоді», О. Корольчука, М. Поночовного «Форми розвитку та функціонування студентського самоврядування у вищих навчальних закладах», В. Куліка, Т. Голобуцької, О. Голобуцького «Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива», О. Невмержицької «Студентське самоуправління у контексті демократизації вищої освіти України» та інших.

Більшість досліджень висвітлює лідер-

ство, порівнюючи його з таким явищем, як керівництво. У пошуку різних підходів до осмислення цього поняття цікавими є дослідження Н. Бабкової-Пилипенко, Т. Бендас, Б. Гаєвського, В. Зазікіна, Н. Мараховської, О. Маковського, Д. Ольшанського, Б. Паригіна, В. Пугачова, О. Романовського, Е. Смірнова, Л. Шигапової, В. Ягоднікової та інших. Проте єдиного розуміння змісту цього феномену й механізмів його формування досі не існує.

Студентське самоврядування – потужний фактор демократизації сучасної вищої школи, що сприяє формуванню в майбутніх фахівців лідерських якостей, громадянської свідомості, активної життєвої позиції.

Ідеї розвитку студентського самоврядування пройшли певний шлях, їх реалізація була адекватною соціально-гуманітарному стандарту суспільства та підпорядковувалася загальним вимогам підготовки майбутнього фахівця. Нині студентському самоврядуванню відводиться провідна роль у вирішенні цілої низки завдань із соціалізації студентської молоді, формування в неї активної громадянської позиції, організаторських навичок і професійних компетенцій.

В освітньо-виховному середовищі вищої школи зарубіжжя та України студентські самоврядні організації є каталізаторами утвердження демократичних принципів і громадських інноваційних змін.

В аспекті Болонського процесу студентське самоврядування розглядається як невід’ємний елемент освітньо-виховного середовища вищої школи. Одним із принципів Болонського процесу є активна участь студентів як конструктивних партнерів в управлінні, визначенні змісту та якості освіти [3, с. 176]. Зокрема, у документах зазначено, що студенти повинні брати участь, впливати на організацію та зміст освіти в університетах та інших навчальних закладах, а студентство – повноправний партнер в управлінні вищою освітою [2, с. 34–56].

Сучасна система освіти України повинна створити необхідні умови для самореалізації особистості студентів, формування в них організаторських навичок, лідерських якостей, відповідальності за результат своєї праці.

Невипадково в Законі України «Про вищу освіту» від 1 лютого 2014 р. значну

увагу приділено організації та регламентації діяльності органів громадського та студентського самоврядування. [1, с. 56]. Таким чином, перед вищими навчальними закладами України стоїть завдання активізації зусиль задля розвитку студентського самоврядування.

Лідерство в студентському середовищі може існувати в декількох формах: 1) *мегалідерство*; 2) *макролідерство*; 3) *мікролідерство*; 4) *індивідуальне лідерство* [8, с. 119].

Визнано, щоб бути успішним, лідер повинен використовувати три типи управлінських навичок загального характеру: навички аналізу, встановлення відносин, керування процесом [4, с. 17].

З одного боку, лідерство розглядається як наявність певного набору якостей у людей, які висувають себе в лідери, а з іншого – це процес несилового впливу в напрямі досягнення організацією своїх цілей. Лідерство перш за все пов’язано з особистісними якостями. Якщо людина володіє цими якостями або вони закладені в неї з народження, вона зможе ефективно, не використовуючи формальну владу, вести послідовників у правильному напрямі для досягнення спільних цілей.

У сучасних умовах лідерство дасть нам змогу підняти людське бачення на рівень більш широкого світогляду, вивести ефективність діяльності людини на рівень більш високих стандартів, а також сформувати особистість, здатну досягти великих результатів за допомогою своїх неординарних здібностей. Процес лідерства надасть можливість вдосконалити внутрішньоуправлінську структуру відносин в організації, забезпечити постійний рух вперед для досягнення найкращих результатів, корисних як для суспільства, так і країни в цілому.

У вищій мірі авторитарний чи авторитарний керівник нав’язує свою волю підлеглим шляхом примусу, нагороди або посилаючись на традицію. Демократичний лідер, який дозволяє підлеглим брати участь у прийнятті рішень, як правило, впливає на оточуючих за допомогою переконань та харизми, де харизма – це влада, побудована не на логіці чи силі традицій, а на особистих якостях (здібностях) лідера. Він уникає нав’язування своєї волі підлеглим. Ліберальний же керівник надає підлеглим практично повну свободу. Проте вказати, що названі стилі

не охоплюють усю різноманітність стилів, які зустрічаються в практичній роботі. Діяльність лідера настільки різноманітна, що будь-яка спроба єдиної класифікації стилів лідерства не вдається.

Готовність багатьох людей брати на себе ініціативу, виконувати функції лідера, виявляючи проблеми на своєму рівні й вирішуючи їх, визначається як найважливіша умова життєздатності сучасної організації, а також суспільства в цілому.

Затребуваність фахівців різних галузей у сучасних умовах забезпечується конкурентоспроможністю – інтегральною характеристикою фахівця професійно компетентного, мобільного, який швидко адаптується та здатен оптимально вирішувати професійні проблеми. Найважливішим чинником формування конкурентоспроможного фахівця стає розвиток особистісних якостей, що забезпечують безперервне приростання професійної компетентності, розгортання внутрішнього потенціалу. У контексті сучасної освітньої ситуації особливої значущості набуває саме лідерство.

Сьогодні ж головна проблема України – це відсутність цілісної національної еліти внаслідок причин, які сягають глибоко в українську історію ще періоду середньовіччя. Тому формування еліти на сучасному етапі неможливе без формування молодіжної еліти, яка власне і є основою майбутньої еліти нації.

Висновки. Дослідження теоретичних основ розвитку студентського самоврядування дозволило визначити, що під час управління цим процесом потрібно дотримуватися системи принципів, реалізація яких зумовлює розвиток самоорганізації студентів, їх ініціативи, самостійності, активності та відповідальності в прийнятті та реалізації рішень для досягнення визначених цілей. Процес розвитку студентського самоврядування є багатоступеневим, що зумовлює потребу послідовної зміни цілей, змісту, форм педагогічної діяльності з управління цим процесом.

Студентське самоврядування потрібне для молоді, оскільки воно є практичною школою для всіх, хто бажає спробувати себе в ролі керівника, організатора, лідера. Своїм змістом і формами реалізації сприяє вихованню цілої низки лідерських якостей (самостійність, ініціативність, соціальна активність, організаторські вміння, відповідальність,

професійна компетентність, практичне мислення, співчутливе відношення до оточуючих, екологічна культура, господарність, творчість, комунікативність, підприємливість, передбачливість, працелюбність), забезпечує соціалізацію особистості, допомагає студентам відчувати соціальні відносини, формувати власну соціальну позицію, створює умови для самореалізації, самовдосконалення.

Систему студентського самоврядування можна визначити як цілісний структурний механізм, який дозволяє студентам шляхом самоорганізованої діяльності брати участь у керівництві справами свого колективу у взаємодії з всіма органами управління вищим навчальним закладом, захищати власні права та інтереси, сприяє гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця, виховуючи лідерські якості, соціальну активність.

Наукові дослідження з проблем студентського самоврядування як середовища формування активної молоді потребують подальшого наукового дослідження, особливо в контексті трансформаційних процесів українського суспільства та реформування вищої школи України. Існує потреба в дослідженні змісту поняття самоврядування, сутності студентського самоврядування як інституту громадянського суспільства, основ студентського самоврядування з урахуванням специфіки освітніх установ; педагогічний потенціал студентського самоврядування; його ролі формування в студентській молоді цінностей громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 1 липня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2984-14>.
2. Болонський процес : [документи] / уклад. З.І. Тимошенко, А.М. Грехов. – К. : Видавництво Європейського університету, 2004. – 169 с.
3. Каюмова О. Участь органів студентського самоврядування та їх об'єднань у формуванні та реалізації освітньої та молодіжної політики / О.Каюмова, Т. Яцків, Я. Хауляк. – Львів : Юриспруденція, 2008. – 176 с.
4. Василевська Н. Якість лідера: сформованість поняття студентством / Н. Василевська, Н. Левченко // Сучасні аспекти виховання студентської молоді : матеріали Всеукраїнської науково-практичної

конференції (м. Харків, 19–20 березня 2009 р.). – Х. : ХНАМГ. – С. 16–19.

5. Нагаївська Д. Комплексний підхід до розвитку навичок студентського самоврядування / Д. Нагаївська // Сучасні аспекти виховання студентської молоді : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 19–20 березня 2009

р.). – Х. : ХНАМГ. – С. 96–97.

6. Решетило В. Формування лідерських якостей студентів як відповідь на виклики сучасності / В. Решетило // Сучасні аспекти виховання студентської молоді : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 19–20 березня 2009 р.) – Х. : ХНАМГ. – С. 118–119.

ПРОФІЛАКТИЧНИЙ ВПЛИВ СІМ'Ї ТА ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА ПІДЛІТКІВ-ДЕЛІНКВЕНТІВ

PREVENTIVE INFLUENCE OF THE SCHOOL AND FAMILY ON THE TEENS-DELINQUENT

У статті розглядаються особливості соціально-педагогічної взаємодії соціальних інституцій у профілактиці делінквентної поведінки підлітків. Висвітлюються основні характерні особливості кожної з означених соціальних інституцій для здійснення профілактики делінквентної поведінки підлітків, з'ясовуються основні напрями їхньої взаємодії.

Ключові слова: соціальні інституції, соціально-педагогічна взаємодія, профілактика злочинів, делінквентна поведінка, підлітки-делінквенти, перевиховання, сім'я, загальноосвітні навчальні заклади.

В статье рассматриваются особенности социально-педагогического взаимодействия социальных институций в профилактике делинквентного поведения подростков. Освещаются основные характерные особенности каждой из обозначенных соци-

альных институций для осуществления профилактики делинквентного поведения подростков, выясняются основные направления их взаимодействия.

Ключевые слова: социальные институции, социально-педагогическое взаимодействие, профилактика преступлений, делинквентное поведение, подростки-делинквенты, перевоспитание, семья, общеобразовательные учебные заведения.

The article analyzes the peculiarities of socio-pedagogical interaction of the social institutions in prevention of the delinquent behavior of teenagers. The purpose of the research is to give the reader the main phases, trends and forms of the interaction of the social institutions in prevention of the delinquent behavior of teens.

Key words: social institutions, socio-pedagogical interaction, prevention of crime, delinquent behavior, delinquent teenagers, family, schools.

УДК 37.013.42:376.58

Богомолова М.Ю.,

к. пед. н., викладач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології

Херсонський державний університет

Постановка проблеми. В умовах сучасного українського суспільства постає необхідність розв'язання складної багатогранної проблеми, а саме – розкриття сутності профілактичного впливу сім'ї та загальноосвітніх навчальних закладів на підлітків-делінквентів, що, у свою чергу, передбачає визначення та аналіз дефініцій «соціальна інституція», «взаємодія» та «профілактичний вплив».

Аналіз останніх досліджень. Серед сучасних наукових досліджень особливий інтерес становлять роботи таких авторів, як В. Афанасьєва (соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи), А. Макаренко (соціально-педагогічна профілактика девіацій соціального здоров'я учнів загальноосвітньої школи-інтернату), С. Омельченко (теоретичні та методичні основи взаємодії соціальних інститутів суспільства у формуванні здорового способу життя учнів загальноосвітніх навчальних закладів).

Метою статті є висвітлення основних особливостей соціально-педагогічної взаємодії сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладів у профілактиці делінквентної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті нашого дослідження важливим є розуміння поняття «взаємодія».

На нашу думку, соціально-педагогічна взаємодія соціальних інституцій – взає-

мозумовлений скоординований комплекс форм, методів та засобів, здійснення профілактичних впливів на підлітків-делінквентів, які використовують з метою профілактики делінквентної поведінки.

На основі зазначеного вище можемо сформулювати таке визначення поняття «соціальні інституції». Соціальні інституції – це організовані об'єднання людей, які виконують визначені соціально-значущі функції, що забезпечують спільне досягнення цілей на основі виконуваних їх членами своїх соціальних ролей, заданих соціальних цінностей, норм та зразків поведінки. Соціальні інституції відрізняються за типом потреб та інтересів вирішуваних ними проблем.

Для здійснення профілактики делінквентної поведінки підлітків виділяємо дві найважливіші соціальні інституції – сім'ю та загальноосвітні навчальні заклади. Визначимо основні характерні особливості кожної з них.

Для діяльності неблагополучної сім'ї (неповна сім'я, батьки-п'яниці, наркомани, аморальний спосіб життя) характерні прояви таких негативних чинників, як соціальна безвідповідальність за виховання дітей, психолого-педагогічна неграмотність, негативні приклади моральної поведінки для соціального успадкування, відсутність доброти, сімейного затишку, любові до дітей, прояви насильства, жорстокості, відсутність системи вимог, брак істинного батьківського авторитету, матеріальні нестатки [1, с. 44].

Діяльність «благополучної» сім'ї (є батько й мати, які працюють, освічені, інтелектуально розвинені, належний матеріальний достаток) також певною мірою може негативно впливати на особистість дитини, сприяти виникненню значних помилок у її життєдіяльності. І в такій сім'ї можна спостерігати негативні чинники: низька психолого-педагогічна культура; створення для дітей «парникових» умов для розвитку, що веде до ослаблення особистості; матеріальне перенасичення; всездозволеність, відсутність системи вимог і контролю; прояви елементів фальшивого авторитету.

Що ж стосується ставлення підлітків-делінквентів до своїх батьків, то в багатьох випадках це байдужість, рідше – негативне ставлення до одного з них, а іноді й до обох. Якщо в молодшому шкільному віці подібне явище досить рідкісне, то в підлітковому віці натрапляємо на нього досить часто.

Делінквентна поведінка підлітків викликана насамперед нестачею ніжної турботи і прив'язаності одного чи обох батьків. Фрустрація прив'язаності підлітка-делінквента до власних батьків приводить до виникнення в нього постійного почуття ворожості, а подекуди й ненависті.

Схарактеризуємо наступну виділену нами соціальну інституцію – загальноосвітній навчальний заклад.

Діяльність загальноосвітніх навчальних закладів не завжди створює оптимальні умови для розвитку особистості. Значну увагу звертаємо на спостереження за навчальною діяльністю підлітків-делінквентів, оскільки навчальна діяльність є домінуючим видом діяльності особистості в підлітковому віці. Від того, як підліток встигає в загальноосвітньому навчальному закладі, багато в чому залежить його емоційне благополуччя і задоволеність своїм положенням учня. Саме в процесі навчальної діяльності формується характер взаємин підлітка-делінквента з однокласниками, учителями, батьками, виникають найбільш значущі емоційні переживання, з'являються найбільш дієві мотиви поведінки [2, с. 112].

У тому разі, коли процес виховання підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах не відбувся належним чином, доводиться застосовувати процес перевиховання.

Перевиховання ґрунтується на загальних принципах виховання. Але в

роботі з підлітками-делінквентами варто наголосити на тих, які впливають із соціально-психологічних особливостей цих дітей. У контексті нашого дослідження можемо виділити такі принципи: зв'язок перевиховання із цікавою продуктивною працею; організація дитячого колективу, який здійснював би позитивний вплив на підлітків-делінквентів; органічне поєднання поваги до підлітків-делінквентів із прийнятою системою вимог; єдність і систематичність педагогічних впливів на підлітків-делінквентів; індивідуальний підхід; гуманне ставлення до підлітків-делінквентів у процесі перевиховання, виходячи з педагогічного постулату: ці діти «важкі», бо їм важко подолати ті чи ті соціальні труднощі; з іншого боку, значні відхилення підлітків-делінквентів від моральних норм поведінки – своєрідне моральне захворювання, а тому й ставлення до таких дітей має бути адекватним; об'єктивне ставлення до підлітків-делінквентів; педагогічний вплив на підлітків-делінквентів здійснюється в неафективному стані педагога; випереджальне виховання позитивних якостей у підлітків-делінквентів. У деяких випадках виникає необхідність «примусового» перевиховання, яке здійснюється в спеціальних закладах закритого типу, де поряд із загальними способами, методами та засобами виховання використовують спеціальні засоби соціально-педагогічного впливу і створюють особливий педагогічний режим [5, с. 46].

Отже, особливістю загальноосвітнього навчального закладу як соціальної інституції у профілактиці делінквентної поведінки підлітків є те, що профілактичну роботу здійснюють шляхом добору комплексних форм та методів, спрямованих на різнобічний контингент учнів – підлітків як із благополучних, так і з матеріально незабезпечених, педагогічно занедбаних, асоціальних сімей. Необхідно зазначити, що не завжди соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу в змозі професійно висвітлити правові питання. Проте повною мірою цей спеціаліст може здійснювати постійний соціальний контроль підлітків, схильних до девіантної та делінквентної поведінки, осіб, які скоїли правопорушення, осіб із неблагополучних сімей та одночасно проводити відповідну роботу з ними.

Визначивши найважливіші поняття «соціальна інституція», «соціально-педа-

гогічна взаємодія» і схарактеризувавши основні характерні особливості кожної з обраних нами для здійснення профілактики делінквентної поведінки підлітків соціальних інституцій, переходимо до з'ясування особливостей їхніх основних особливостей взаємодії.

Практика переконує, що профілактика делінквентної поведінки підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах справді вимагає спільних скоординованих дій, з одного боку, кримінальної міліції у справах дітей, а з іншого – сім'ї та загальноосвітніх навчальних закладів.

У роботі з підлітками-делінквентами нерідко трапляються досить складні випадки своєрідного «морального захворювання». У такому разі доводиться вдаватися до педагогічного консилиуму, який передбачає всебічний аналіз причин, що призвели до труднощів у життєдіяльності підлітків-делінквентів, аналіз особливостей поведінки і визначення шляхів та засобів профілактики делінквентної поведінки [3, с. 57].

Отже, профілактику делінквентної поведінки підлітків розуміємо як процес, що знижує, обмежує, ліквідує явища, породжені злочинністю.

У процесі профілактики делінквентної поведінки підлітків важливого значення набувають попереджувальні заходи, які запобігали б масовій появі підлітків з делінквентною поведінкою.

Соціальний педагог повинен уміти організувати взаємодію педагогічного колективу, батьків, громадських об'єднань та організацій, служб соціального захисту, медичних установ, профспілок щодо виховання, оздоровлення, здійснення соціального патронажу, профілактичної роботи та соціальної реабілітації підлітків-делінквентів [4, с. 89].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямі. Отже, теоретичний аналіз дефініцій соціальних інституцій, взаємодії, сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладів дає змогу зробити низку висновків: аналіз сутності й

основних характеристик видів соціальних інституцій згідно з темою нашої статті дав змогу виокремити основні з них, за допомогою взаємодії яких здійснюється профілактичний вплив на підлітків-делінквентів, – сім'ю та загальноосвітні навчальні заклади.

У нашому розумінні соціально-педагогічна взаємодія забезпечується взаємозумовленим впливом соціальних інституцій, що сприяє ефективній реалізації механізму моральної нормативної регуляції підлітків-делінквентів, тобто здійсненню профілактичної роботи.

Отже, соціально-педагогічна взаємодія сім'ї та загальноосвітніх навчальних закладів є складним процесом взаємозумовленого впливу цих соціальних інституцій одна на одну, результатом якого є профілактика делінквентної поведінки підлітків.

Стаття не претендує на всебічний і вичерпний аналіз складної і багатогранної проблеми взаємодії соціальних інституцій із профілактики делінквентної поведінки підлітків. Подальшої розробки потребують питання дослідження процесу формування позитивних мотивів поведінки підлітків, необхідних для здійснення профілактичної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Капелюк В. В. Технологія педагогічної взаємодії школи і батьків у вихованні підлітка в одностітних сім'ях : методичний посібник / В. В. Капелюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 99 с.
2. Козубовська І. В. Професійна підготовка фахівців у галузі соціальної роботи / І. В. Козубовська, О. П. Пічкарь // Соціально-педагогічні проблеми підготовки фахівців у вищих навчальних закладах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 лютого 2003 р., м. Ужгород). – Ужгород : Мистецька лінія, 2003. – С. 111–115.
3. Мілютіна К. Форми психокорекційного впливу / К. Мілютіна. – К. : Главник, 2007. – 144 с.
4. Моїсеєнко К. Професійна діяльність соціального педагога : метод. посіб. / К. Моїсеєнко. – К. : Шкільний світ, 2009. – 120 с.
5. Фіцула М. М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів / М. М. Фіцула. – Тернопіль : Навчальна книга, 1993. – 111 с.

МОБІЛЬНА ДОПОМОГА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ У СІЛЬСЬКІЙ ГРОМАДІ

MOBILE HELP FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE RURAL COMMUNITY

У статті розглядаються соціальні проблеми внутрішньо переміщених осіб, аналізуються деякі особливості організаційно-технологічної діяльності суб'єктів соціальної роботи щодо нової соціальної категорії. Зважаючи на особливості задоволення соціальних потреб у сільській громаді, пропонується така інновація, як проект зі створення мобільних груп для оцінки потреб сімей внутрішньо переміщених осіб та створення умов для їх задоволення. Визначаються цільова група, задіяні суб'єкти та можливі бенефіціарії проекту. Для конкретизації завдань кожної з груп сільська рада відповідно до своїх повноважень має видати відповідні накази та затвердити положення про тимчасово діючі моніторингову та мобільну групи для виявлення, зокрема, незареєстрованих вимушених переселенців, а також визначити порядок взаємодії суб'єктів громади з метою надання соціальних послуг сім'ям ВПО. Також окреслюються заходи щодо сприяння створенню органів самоорганізації населення громади, кадровий склад моніторингової та мобільної групи, соціальні партнери проекту.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, сільська громада, соціальна допомога, мобільна група, соціальна технологія, соціальний проект.

В статье рассматриваются социальные проблемы внутренне перемещенных лиц, анализируются некоторые особенности организационно-технологической деятельности субъектов социальной работы для новой социальной категории. Учитывая особенности удовлетворения социальных потребностей в сельской общине, предлагается такая инновация, как проект по созданию мобильных групп для оценки потребностей семей внутренне перемещенных лиц и создания условий для их удовлетворения. Определяются целевая группа, задействованные субъекты и возможные бенефициары проекта. Для конкретизации задач

каждой из групп сельсовет согласно своим полномочиям должен принять соответствующие приказы и утвердить положение о временно действующих мониторинговой и мобильной группах для выявления, в частности, незарегистрированных вынужденных переселенцев, а также определить порядок взаимодействия субъектов общины с целью предоставления социальных услуг семьям ВПО. Также определяются меры по содействию созданию органов самоорганизации населения общины, кадровый состав мониторинговой и мобильной группы, социальные партнеры проекта.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, сельская община, социальная помощь, мобильная группа, социальная технология, социальный проект.

The article deals with the social problems of internally displaced persons, analyzes some features of organizational and technological activities of the social work subjects for a new social category. According to the characteristics of social needs satisfying in the rural community an author proposes such an innovation as a project of creating mobile teams to assess the needs of families of internally displaced persons and to create conditions for them to meet. Defined target group of involved subjects and possible beneficiaries. To concretize the objectives of each group the rural council of authority shall take appropriate orders and approve the principle about temporary acting monitoring and mobile teams for identifying, in particular, unregistered internally displaced persons, as well as to determine the order of interaction of the community subjects to provide social services for internally displaced person families. Also measures are identified to promote the establishment of self-organization of the community, the staff of the monitoring and mobile groups, the social partners of the project.

Key words: internally displaced persons, rural community, social assistance, mobile group, social technology, social project.

УДК 316.444-054.73

Гуріч В.О.,

к. пед. н., доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Постановка проблеми. Події 2014 року в Україні, які ознаменувалися анексією Кримської АР та проведенням бойових дій у Донецькій і Луганській областях, спричинили стрімкий процес переміщення населення в безпечніші регіони як у межах країни, так і за кордон. Тільки на середину серпня 2014 р. регіональними структурними підрозділами із соціального захисту було зареєстровано більш 100 000 тимчасово переміщених осіб. Згодом ця цифра збільшилась. Так, кількість переселенців із Криму склала 18 703 особи (серед них 5266 дітей, 1324 інваліди та осіб похилого віку). З районів проведення АТО переселено 359 944 особи, в тому

числі 111 985 дітей, 71 691 інвалідів та осіб похилого віку. За оцінками Агентства ООН у справах біженців, станом на 16 жовтня 2014 р. кількість переселенців в Україні складала 417 246 осіб, 95% з яких – це переселенці зі сходу країни [1]. Станом на 22 грудня 2014 року, за повідомленням Мінсоцполітики, органами соціального захисту населення взято на облік 736 169 переселенців з Донбасу та Криму, що становить 499 722 сім'ї.

Події в зоні АТО та Криму, що змусили сотні тисяч українців шукати безпечний притулок і перебратися до іншої частини своєї країни у зв'язку з небезпекою для їхнього життя та здоров'я, створили в Україні (відповідно до норм міжнародного

права) нову соціальну категорію – внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО). Вони не є однорідною соціальною категорією, а складають підгрупи з певним походженням, потребами, традиціями, поведінкою тощо.

Аналіз досліджень. «Внутрішнє переміщення виявилось найбільшим «провалом» міжнародного співтовариства у плані гуманітарної допомоги», – зазначив Верховний комісар у справах біженців А. Гуттеріш у передмові до книги «Становище біженців у світі 2006» [2]. Для вирішення кризової ситуації, пов'язаної з ВПО за дорученням Генеральної Асамблеї ООН та Комісії з прав людини були розроблені й прийняті «Керівні принципи з питань переміщених усередині країни осіб» (1998), що є вказівками для міжнародних і неурядових організацій. Україна вперше зіткнулася з проблемою такого масштабного переміщення населення, тому державні структури виявилися неготовими до швидкої та адекватної відповіді на ситуацію, що склалася. Натомість недержавний сектор (як громадські організації, так і волонтери) продемонстрували здатність прийти на допомогу та надати підтримку переселенцям з Криму та Сходу як самотужки, так й у співпраці з державними структурами.

Серед науковців України, як і серед політиків, службовців та фахівців соціальної сфери ситуація, пов'язана з ВПО, поставила цілу низку завдань, одним з яких стало визначення нових термінів та понять у соціальній роботі. Так, І. Козинець розглядає сутність та відмінні риси понять «біженці» та «особи, переміщені всередині країни» [3]. В аналітичній записці відділу соціальної політики Інституту стратегічних соціальних досліджень проаналізовано, зокрема, досвід розв'язання проблем внутрішніх переміщених осіб в Азербайджані, Грузії, Молдові та Росії, зроблено висновки з міжнародного досвіду, які б могли бути корисними для України, запропоновано можливі заходи щодо вирішення проблем ВПО [5].

Проте, незважаючи на всі зусилля, що докладалися до цього часу, значна низка проблем переміщеного населення залишається актуальною, а деякі проблеми тільки постають. Серед них:

- непристосованість притулків, де тимчасово розміщено значну кількість переміщених осіб, для проживання в зимовий

період внаслідок відсутності опалення; відсутність в країні вільного, придатного для подальшого постійного проживання житлового фонду;

- неможливість отримати реєстрацію за місцем тимчасового проживання;

- ускладнене легальне працевлаштування внаслідок відсутності реєстрації, втрати трудової книжки;

- відсутність наявних коштів та доходів для самостійного облаштування (оренди житла, купівлі необхідного майна);

- ускладнений доступ до медичних послуг та закладів освіти внаслідок віддаленості місць притулку та браку коштів у місцевих бюджетах, для яких це стало додатковим навантаженням, при тому що відсутність механізму тимчасової реєстрації таких осіб не дозволяє отримати для них додаткові кошти до місцевого бюджету;

- неможливість отримання готівкових грошей внаслідок заблокованих банківських рахунків;

- брак інформації щодо можливостей отримання допомоги та подальшого влаштування;

- психологічна дезорієнтація, відчуження та стрес, неготовність до прийняття змін місця проживання, професійного статусу тощо;

- проблеми соціальної інтеграції в приймаючих громадах та інше [6].

Окрім проблем самого переміщеного населення, залишаються актуальними питання координації зусиль та створення належних механізмів допомоги. Проблема реалізації завдань забезпечення можливості реалізації прав і свобод ВПО, а також належних умов соціальної адаптації поділяється на такі напрями: 1) забезпечення тимчасовим житлом, 2) сприяння у працевлаштуванні, 3) продовження здобуття освіти, 4) сприяння можливості залучення коштів гуманітарної, благодійної допомоги завдяки організаційно-інформаційним засобам.

У поточних умовах суспільно-політичного розвитку держави вирішення питання соціальної адаптації ВПО є важливою складовою врегулювання гарантованих Конституцією прав і свобод громадян, а тому становить важливий фактор уникнення небажаних проявів соціальної напруги. Український форум благодійників 5 листопада 2014 р. за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» провів тематичну зустріч «Національна

програма щодо суспільного примирення та соціальної реінтеграції внутрішньо переміщених осіб: якою їй бути?», під час якої піднімалося кілька гострих питань: 1) важливість проведення оцінки потреб переміщених осіб...; 2) питання працевлаштування...; 3) багато сімей потребують психологічної підтримки... Потрібні потужні програми психологічної підтримки; 4) є категорія сімей, які готові повертатися назад, але для цього батькам слід підготувати місце для повернення та забезпечити його безпеку. Маючи на руках дитину чи кількох дітей, це дуже складно зробити. Отже, можливо, слід запровадити інститут патронатної сім'ї (модель якої вже апробована у м. Києві), які б погодились на час взяти дітей у свої сім'ї, поки батьки приводять житло до ладу [6].

Отже, основні структури та організаційно-методичні напрацювання зосереджені, як правило, в обласних центрах. Досвід місцевих громад доводить, що не тільки за умов політичної волі та жорсткого контролю з боку обласної влади органи місцевого самоврядування здатні вирішувати питання інтеграції тимчасових переселенців. Для технологізації такої діяльності необхідна співпраця мультидисциплінарної команди, яка має складатись із фахівців різних структур та напрямів роботи. Новизна суспільної ситуації вимагає адаптації або оновлення традиційних підходів до співпраці державних установ, органів самоврядування та членів громади загалом.

Мета статті – проаналізувати потенціал сільської громади щодо організації роботи мобільних груп оцінки потреб та якості їх задоволення для сімей внутрішньо переміщених осіб. Для цього проаналізувати наявні форми відповідної роботи в Україні та визначити необхідні кроки для створення таких груп у сільській місцевості.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців в Україні, кількість переміщених осіб у Херсонській області склала на 13 серпня 2014 р. 689 осіб з Криму та 5970 осіб зі Сходу країни. На 23 жовтня УКВБ обнародувала цифри 657 та 5498 відповідно [1]. У міграційному пункті Херсона працівниками міграційної служби області разом із представниками Управління з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення з 21 березня

по 8 жовтня 2014 р. було взято на облік 6886 переселенців. На початок листопада в Херсоні було розміщено 2597 ВПО з Донецької та Луганської областей і 606 – з Криму. Таким чином, можна відзначити факт постійної динаміки складу переселенців. За інформацією ГУ ДСНС України в Херсонській області, станом на грудень у Херсонській області зареєстровано 8063 ВПО, 2186 з яких – діти. Кількість людей з кожним днем збільшується. «Станом на 15 грудня 2014 р. органами соціального захисту населення України взято на облік 642 358 переселенців з Донбасу і Криму, що складає 433 395 сімей», – повідомило Міністерство соціальної політики.

За інформацією Херсонського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, станом на початок жовтня 2014 р. Координаційним центром проведена робота з 2124 громадянами, які прибули в Херсон (з Донецької області – 1360 осіб, Луганської – 764). Чоловіків прибуло 391 (з них пенсійного віку – 90), жінок – 1037 (з них пенсійного віку – 202), дітей – 763 (з них віком до 3 років – 145) [4]. Сьогодні на Херсонщині зареєстровано 8063 внутрішньо переміщених осіб, з яких 2186 дітей, і щоденно кількість таких людей збільшується. Аналіз діяльності сільських громад доводить неоднорідність підходів до вирішення завдань адаптації ВПО та необхідність структурованої схеми взаємодії за певною соціальною технологією.

Інновацією на рівні сільської громади може стати система мобільної допомоги з метою забезпечення соціальних потреб сімей внутрішньо переміщених осіб, що може бути апробована в процесі проекту. Цільовою групою є сім'ї ВПО, сільська громада, яка прийматиме їх на своїй території. Виконавцями такого проекту можуть плануватись такі інституції: органи самоорганізації населення, державні установи, громадські організації. Партнерами проекту можуть бути соціальні служби, громадські організації, благодійні фонди, підприємства, установи, організації різних форм власності.

Можливими бенефіціаріями проекту вбачаються сім'ї ВПО, сільські громади та громада області загалом. Як окрему групу осіб, які можуть отримати вигоду від проекту, можна виділити фахівців соціальної сфери (новий досвід, наповнення новим змістом звичної роботи) та

підприємців, фермерів та інших роботодавців.

Відповідно до мети проекту – створення технології мобільного реагування на соціальні виклики в умовах сільської громади – визначаються очікувані результати та індикатори виконання. Індикаторами успішності проекту, наприклад, можуть стати як кількісні (кількість сімей у складних життєвих обставинах, вартість наданих соціальних послуг, матеріальний вимір рівня життя сімей ВПО та ін.), так і якісні (ставлення до життєвої ситуації, оцінка рівня інтеграції тощо) показники. Для виміру індикаторів планується базове соціологічне дослідження стану цільової групи, проміжне (для корекції проекту) та фінальне дослідження. Разом ці дослідження мають підтвердити запланований очікуваний результат та підтвердити ефективність проекту.

Планування проекту виходить із таких факторів:

- 1) наявність комплексу проблем сімей ВПО;
- 2) неоднорідність ресурсів сільських громад;
- 3) різнорівневе розуміння соціальних проблем та готовності до надання допомоги членів та фахівців громад ;
- 4) необхідність швидкого та ефективного реагування громад на нужди нової для України соціальної групи громадян.

Виходячи із зазначеного вище, формування програми діяльності з реалізації проекту включає таку систему завдань: 1) створення координаційної структури в межах сільської громади; 2) визначення наявних ресурсів громади згідно з прогнозованими потребами ВПО; 3) визначення відповідальних за надання різних видів допомоги згідно з потребами ВПО та відпрацювання робочих взаємозв'язків між ними; 4) організація виявлення та обліку потреб сімей ВПО мобільними групами; 5) організація надання або направлення для

одержання соціальних послуг; 6) ведення моніторингу процесу задоволення потреб; 7) прогнозування розвитку життєвої ситуації, створення відповідних ресурсів.

Алгоритм розв'язання поставлених завдань, методи та засоби, що використовуються, можуть бути побудовані за досвідом організації соціальної роботи з особами, які потрапили у складні життєві обставини. Специфіка реалізації завдань за існуючим порядком взаємодії суб'єктів з надання послуг згаданої категорії полягає у перенесенні відповідальності за прийняття рішень та надання допомоги на громади тих населених пунктів, куди направляються сім'ї ВПО. Зважаючи на потреби та схеми співпраці, слід формувати на місцях такі групи за завданнями (рис. 1).

Для конкретизації завдань кожної з груп сільська рада згідно зі своїми повноваженнями має прийняти відповідні накази та затвердити положення про тимчасово діючі моніторингову та мобільну групи для виявлення, зокрема, незареєстрованих вимушених переселенців, а також визначити порядок взаємодії суб'єктів громади з метою надання соціальних послуг сім'ям ВПО.

З метою прогнозування розвитку життєвих ситуацій та відповідної реакції на виникнення нових потреб слід передбачити в роботі координаційного центру заходи щодо сприяння створенню органів самоорганізації населення громади. Серед методик і засобів виконання завдань ми обираємо такі, що відповідають завданням проекту, і формуємо їх як заходи, визначаючи відповідальних.

Кадровий склад моніторингової та мобільної групи затверджується рішенням органів самоврядування, яким визначаються штатні працівники, працівники на договірних засадах, позаштатні працівники, що залучаються, волонтери та їхня роль у виконанні проекту. Керівниками груп на рівні громади є відповідно

Координаційний центр (дорадчий орган, супервізія, робота зі ЗМІ)	
Група оцінки потреб (оцінювання, моніторинг)	
Група збору матеріальних ресурсів (гроші, їжа, одяг, посуд, меблі, іграшки та інше)	Група надання соціальних послуг (робота, побутові, медичні та юридичні послуги, психолого-педагогічні та соціально-педагогічні послуги тощо)

Рис. 1. Суб'єкти взаємодії з надання допомоги ВПО у громаді

заступник голови сільської ради та фахівець із соціальної роботи сільської ради.

Соціальними партнерами проекту, які будуть залучені до реалізації заходів проекту, стануть суб'єкти соціальної роботи з дітьми та сім'ями з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, що в межах визначених повноважень здійснюють функції з їх соціально-правового захисту відповідно до Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах. Окрему групу можуть скласти місцеві мешканці та їх об'єднання (органи самоорганізації населення) з метою надання волонтерської (благодійницької) допомоги (послуг).

Висновки. Результатом проекту зі створення системи мобільної допомоги у сільській громаді має стати створення нової технології впливу на соціальні процеси в громаді, пов'язані з вимушеним переселенням громадян України. Можливим напрямом розвитку проекту у разі його успішної реалізації може стати створення нової технології впливу на соціальні процеси в громаді, пов'язані з виникненням різноманітних складних життєвих обставин. Розвиток нових форм самоорганізації мешканців сільської громади сприяє підвищенню рівня самодопомоги у вирішенні територіальних соціальних проблем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналіз та оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні // Сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ) ООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : unhcr.org.ua/attachments/article/1232/IDPUKR.pdf
2. Внутрішньо переміщені особи // Сайт УВКБ ООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unhcr.org.ua/en/?option=com_content&view=article&layout=edit&id=1293
3. Козинець І.Г. Про співвідношення понять «біженці» та «особи, переміщені всередині країни» / І.Г. Козинець // Держава і право. – 2014. – Вип. 45. – С. 213–219.
4. Координационный центр оказал помощь более 2 тыс. переселенцев из восточных областей // Сайт ПіК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pik.ua/news/url/koordinatsionnyj_tsentr_okazal_pomosch_bole_2_tys_pereselentsev_iz_vostochnyh_oblastej
5. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. Аналітична записка. – Сайт «Національний інститут стратегічних досліджень» / О.А Малиновська. – № 9. – Серія «Соціальна політика» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrac_prob1-a598d.pdf
6. Якою бути Національній програмі з примирення та інтеграції переміщених осіб? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legalspace.org/index.php/ua/noviny/dopomoga-vimushenim-pereselentsyam/item/2746-yakoiu-buty-natsionalnii-prohrami-z-prymyrennia-ta-intehratsii-peremishchenykh-osib>

ДЕРЖАВНА СІМЕЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ (50-60-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

STATE FAMILY POLICY IN UKRAINE (50-60 YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY)

Статтю присвячено аналізу основних засад української державної сімейної політики у 50-60-ті роки ХХ століття. У ній розкрито особливості соціального розвитку України в досліджуваній період, пріоритети соціальної політики, які визначально вплинули на сім'ю, сімейне виховання і соціалізацію дітей у сім'ї. На основі аналізу державних документів у галузі соціальної політики та освіти, зокрема законів, постанов, положень, розпоряджень, указів, розглянуто перший етап розвитку сімейної соціальної політики у вітчизняному просторі другої половини ХХ століття, визначено основні характерні особливості даного етапу. Встановлено, що державна сімейна політика в Україні у розглянутий період була спрямована на покращення демографічного становища, розбудову країни, усупільнення виховання дітей, залучення учнів до суспільно-корисної праці та послаблення орієнтації на сімейні цінності і сімейний спосіб життя, посилення суспільного характеру виховання і передачу державі частини функцій сім'ї з виховання підростаючого покоління.

Ключові слова: державна сімейна політика, усупільнене виховання, школа-інтернат, суспільно-корисна праця, допомога.

Стаття посвячена аналізу основних принципів української державної сімейної політики в 50-60-е роки ХХ століття. В ній розкриті особливості соціального розвитку України в досліджуваній період, пріоритети соціальної політики, визначаючі вплив держави на сім'ю, сімейне виховання і соціалізацію дітей в сім'ї. На основі аналізу державних документів у області соціальної політики і освіти, зокрема законів, постанов, положень, указів, розглянуто перший етап розвитку сімейної соціальної політики в українському просторі другої половини ХХ століття, визначено основні характерні особливості даного етапу. Встановлено, що державна сімейна політика в Україні у розглянутий період була спрямована на покращення демографічного становища, розбудову країни, усупільнення виховання дітей, залучення учнів до суспільно-корисної праці та послаблення орієнтації на сімейні цінності і сімейний спосіб життя, посилення суспільного характеру виховання і передачу державі частини функцій сім'ї з виховання підростаючого покоління.

ном просторі другої половини ХХ століття, визначено основні характерні особливості даного етапу. Встановлено, що державна сімейна політика в Україні в досліджуваній період була спрямована на покращення демографічного становища, розвиток країни, усупільнення виховання дітей, залучення учнів до суспільно-корисної праці та послаблення орієнтації на сімейні цінності і сімейний спосіб життя, посилення суспільного характеру виховання і передачу державі частини функцій сім'ї з виховання підростаючого покоління.

Ключевые слова: государственная семейная политика, усупільнене воспитание, школа-интернат, общественно-полезный труд, помощь.

This article examines the basic principles of Ukrainian State Family 50-60 years of the twentieth century. It Peculiarities social development of Ukraine in the study period, the priorities of social policy that decisive impact on the family, family education and socialization of children in the family. Based on the analysis of state documents of social policy and education, including laws, regulations, orders, decrees, considered the first stage of family social policy in the domestic space of the second half of the twentieth century, the main characteristics of this stage. It was established that the state family policy in Ukraine in the period was aimed at improving the demographic situation, the development of the country, the socialization of parenting, involvement of students in socially useful work and relaxation focus on family values and family life, strengthening public nature of education and the transfer of state of family functions of education of the younger generation.

Key words: family social policy, socialized education, boarding school, socially useful work, help.

УДК 364:316.356.2(477)«19»

Дереш В. С.,

аспірант кафедри педагогіки, психології
й освітнього менеджменту
Херсонський державний університет

Постанова проблеми. Формування особистості дитини здійснюється в першу чергу в сім'ї. Це те середовище, в яке людина потрапляє від самого народження і пов'язана з ним так чи інакше все життя. Сім'я впливає на становлення і розвиток підростаючого покоління, але водночас сама залежить від соціокультурного виміру, в якому існує. На сьогоднішній державна політика стосовно сім'ї і сімейного виховання та її вплив на сімейну соціалізацію є досить важливою проблемою, яка перебуває у колі уваги різних наук, зокрема соціальної педагогіки.

Аналіз останніх досліджень. Багатьох науковців цікавило питання взаємозв'язку сімейного виховання і державної

політики в Україні, серед них: В. Баранов, Л. Березівська, М. Болдирев, М. Виноградова, М. Колмакова, Ф. Паначин, З. Равкін, О. Сухомлинська, В. Федяєва, К. Чертова та інші. Проблеми соціально-економічного становища сім'ї та її добробуту досліджували А. Базилюк, М. Войнаренко, Т. Кір'ян, В. Куценко, С. Ничипоренко, В. Новіков, А. Ревенко, Ю. Саєнко та інші.

Оскільки сімейна соціалізація відбувається під впливом соціокультурних умов, то без урахування історичного досвіду з цього питання (зокрема, державної сімейної політики в Україні в 50-60-ті роки ХХ століття) неможливий подальший рух і розвиток державної сімейної політики сучасної України.

Метою статті є аналіз основних засад української державної соціальної політики стосовно сім'ї у вищезазначений період.

Виклад основного матеріалу дослідження. 50-ті роки ХХ століття були повоєнними і держава спрямовувала всі зусилля громадян на відбудову країни. Для цього необхідно було залучити до роботи якнайбільше населення, в тому числі жінок-матерів дітей ясельного віку. Тому 18 травня 1949 році Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову «О мероприятиях по расширению сети детских учреждений и родильных домов и улучшению их работы». Слід зазначити, що до здобуття незалежності українська держава підпорядковувалася нормативно-правовій базі СРСР. Усі постанови, закони та інші нормативно-правові документи приймалися Українською РСР відповідно до вищезазначених, які ми й розглядаємо в нашому дослідженні. У Постанові зазначалося, що не всі жінки-матері, які працюють на виробництві, могли влаштувати дітей у ясла і дитячі садки, тому що кількість таких закладів недостатня і вони не мають у належній кількості відповідного устаткування. Документ містив низку заходів, які необхідно було виконати у чітко визначені терміни:

- збільшити кількість пологових будинків, дитячих ясел та дитячих садків;
- при будівництві нових промислових підприємств із кількістю залучених до роботи жінок від 500 і більше здійснювати будівництво дитячих садків із розрахунку 15 місць на 100 працюючих жінок;
- дитячі заклади, які використовуються не за призначенням, звільнити від організацій, що їх займають;
- покращити харчування у пологових будинках і дитячих закладах;
- затвердити і ввести в дію з 1 січня 1950 року норми обладнання дитячих садків, дитячих ясел і пологових будинків м'яким інвентарем та постілью;
- надавати безкоштовно до 15 % місць у санаторно-лісових школах дітям, батьки яких загинули на фронті, а також дітям матерів-одиначок і інвалідів Вітчизняної війни та інші [4].

Крім того, Президія Верховної Ради СРСР видала Указ від 19 травня 1949 р. «Об улучшении дела государственной помощи многодетным и одиноким матерям и улучшении условий труда и быта женщин», де зазначалося, що

вагітним жінкам і матерям, які мали дітей, при розірванні ними трудового договору зберігався неперервний трудовий стаж за умови виходу на роботу до досягнення дитиною віку півтора роки. Відповідно до Указу одинокі матері, заробітна плата яких не перевищувала 60 крб. на місяць, мали оплачувати лише 50% від суми, яку треба сплатити за утримання дітей у дитячих садках і яслах [14]. Таким чином, держава, збільшуючи кількість дитячих дошкільних закладів і надаючи певні соціальні пільги деяким категоріям населення, сприяла збільшенню «вільних робочих рук» у відбудові країни.

У 50-х роках ХХ століття покращилася і соціальна допомога для сімей із дітьми. Наприклад, з 1954 р. у лікарнях було запроваджене безкоштовне харчування матерів, які перебували там із грудними дітьми [10]. Зокрема, у Положенні «О порядке назначения и выплаты пособий по государственному социальному страхованию» (1955 р.) зазначалося, що в разі захворювання дитини віком до 2 років матері надавалася допомога по догляду за дитиною незалежно від того, чи є інший член сім'ї, що може доглядати за дитиною; тим матерям, які звільнені від роботи для перебування з дитиною у стаціонарі, допомога видавалася за весь час звільнення; працюючим жінкам надавалася відпустка на 56 календарних днів до пологів і 56 календарних днів після пологів, а у випадку складних пологів чи народження 2 і більше дітей відпустка після пологів надавалася на 70 календарних днів [3]. Хоча саме збільшення відпустки з вагітності і пологів із 77 до 112 календарних днів відбулося лише з 1 квітня 1956 р. [15]. 3 липня 1968 року жінки мали змогу брати додаткову неоплачувану відпустку до досягнення дитиною 1 року (відповідно до Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 5 липня 1968 р. № 517). Слід звернути увагу на те, що державна соціальна політика була спрямована на збільшення чисельності населення і працівників, що було актуальним у повоєнні роки. Для цього навіть у наведеному Положенні заохочувалися грошами громадяни, які мали сім'ю і працювали. Так, у Положенні зазначено, що сімейні працівники при захворюванні внаслідок сп'яніння чи дій, пов'язаних із сп'янінням (бійки, травмування і т. д.), втрачали допомогу лише у перші 10 днів непрацездатності, а потім отримували

гроші у половинному розмірі, на відміну від одиноких працівників, які не отримували нічого. Це правило, відповідно до Постанови президіуму ВЦРПС від 28 січня 1955 р., беззаперечно виконували ФЗМК і комісії із соціального страхування, одночасно систематично проводячи санітарно-просвітницьку роботу з боротьби з алкоголізмом. Звісно, це сприяло зменшенню кількості одиноких людей, а також покращенню соціального здоров'я населення. Крім цього, у названому документі зазначалося, що тільки ті працюючі жінки могли отримати допомогу з першого дня непрацевдатності у зв'язку з операцією абортів, які мали середньомісячну заробітну плату за попередні два календарні місяці перед місяцем, в якому проводилася операція, не більше 60 крб., а при операції за медичними показаннями чи при самовільному аборті – незалежно від заробітку. У решті випадках допомогу у зв'язку з абортів видавали, починаючи з одинадцятого дня непрацевдатності. Таким чином, держава, не виплачуючи допомогу, економила кошти на жінках, які мали більші доходи, ніж 60 крб. Навіть допомога при народженні дитини, яка складалася з одноразової допомоги на придбання комплексу білизни для новонародженого (12 крб.) і допомоги на годування дитини (18 крб.), надавалася лише тим батькам (батькові чи матері), у кого був безперервний стаж роботи (не менше трьох місяців до дня народження дитини) і середньомісячний заробіток за два попередні місяці не перевищував 60 крб. Тільки батькам, які працювали під землею у вугільній промисловості, допомога при народженні дитини надавалася у повному обсязі, незалежно від стажу і розміру заробітної плати.

Отже, державна сімейна політика виходила з того, що головним завданням у досліджуваній період було відновлення країни і залучення до цього якомога більшої кількості робітників. Тому створювалися такі умови у суспільстві, щоб люди йшли працювати на низькооплачувану роботу і якомога раніше віддавали дітей до дитячих дошкільних закладів і ясел. Це сприяло віддаленню батьків від дітей, позбавляло повноцінної соціалізації підростаючого покоління у сім'ї, що призвело до усупільнення виховання дітей, формування особистості «будівника комунізму» як результату державної політики.

Варто звернути увагу також і на те, що у повоєнні роки активно використовувалася праця дітей і молоді. Держава встановлювала норми тривалості робочого дня та відпочинку для працюючих підлітків. Так, із 1 січня 1956 р. тривалість робочого дня для підлітків віком від 14 до 16 років становила 4 години (для учнів індивідуального і бригадного навчання як у період навчання, так і для подальшої роботи), а для робітників і службовців віком від 16 до 18 років – 7 годин. Відпустка надавалася всім працюючим до 18 років терміном на 1 календарний місяць [13]. З 1 липня 1956 р. для робітників і службовців віком від 16 до 18 років тривалість робочого дня була зменшена із 7 до 6 годин [16]. З метою посилення охорони праці підлітків президія Верховної Ради СРСР своїм Указом від 13 грудня 1956 р. «Об усилении охраны труда подростков» заборонила приймати на роботу дітей до 16 років. Лише у виняткових випадках дозволялося залучати до роботи осіб з 15 років [12]. Держава таким чином виховувала у підростаючого покоління повагу до людей праці, сприяла збільшенню кількості осіб робітничих професій, що було необхідно для розбудови країни і комуністичного суспільства.

Для подальшого усупільнення виховання дітей і збільшення кількості робочого населення в країні із середини 50-х років ХХ століття почали впроваджуватися реформи в народному господарстві та в соціальній політиці держави. У свою чергу ці зміни вплинули на освітню політику країни та «одержавлення» сімейного виховання. З метою посилення суспільного характеру виховання і передачі державі частини функцій сім'ї з комуністичного виховання підростаючого покоління ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР було прийнято Постанову від 15 вересня 1956 р. «Про організацію шкіл-інтернатів». У ній зазначалося, що новий тип навчально-виховного закладу зможе «розв'язувати на більш високому рівні завдання підготовки всебічно розвинутих, освічених будівників комунізму» [2, с. 248]. У школи-інтернати в першу чергу приймалися діти інвалідів війни і праці, одиноких матерів, сироти, діти, для виховання яких у сім'ях не були створені належні умови. За утримання дітей у школах-інтернатах із батьків стягувалася плата у визначеному Міністерством фінансів СРСР розмірі (залежно від отриманого загаль-

ного доходу сім'ї). Якщо батьки мали більше трьох дітей, то розмір оплати міг зменшуватися на суму від 10 до 50%, залежно від спільного заробітку батька і матері. Діти-вихованці забезпечувалися всім необхідним: харчуванням, одягом, взуттям, меблями, спортивним інвентарем та іншим навчально-виховним та побутовим обладнанням. Обов'язковими у школах-інтернатах були майстерні і підсобні господарства, на яких працювали учні. Доходи, одержувані в результаті цієї роботи, мали спрямовуватися на поліпшення харчування, побутового і культурного обслуговування учнів, а також на розширення майстерень і підсобних господарств шкіл-інтернатів [6]. Можна зробити висновок, що держава, «дбаючи» таким чином про належне виховання дітей, не витрочала кошти на підтримку сімей із дітьми, а вміло організовувала працю дітей та дорослих для досягнення своєї мети. Так, відповідно до прийнятої Постанови в країні почали досить швидко з'являтися нові навчально-виховні установи, діяльність яких жорстко контролювалася. Уже в лютому 1957 р. ЦК КП України розглядав питання про те, як виконувалася Постанова, і виявив недоліки в їх діяльності. Водночас були визначені заходи, спрямовані на оптимізацію роботи шкіл-інтернатів, серед яких покращення керівництва, зміцнення навчально-матеріальної бази, активізація роботи з педагогічними кадрами, підвищення якості навчально-виховної роботи і підготовки дітей до практичної діяльності в різних галузях виробництва. 26 травня 1959 р. ЦК КПКР і Рада Міністрів СРСР затвердили заходи щодо розвитку шкіл-інтернатів у 1959-1965 рр. і поставили завдання розширити сітку навчально-виховних закладів даного типу і збільшити кількість дітей у цих школах до 2,5 млн. чоловік з перспективою виховання дітей усіх бажаючих у таких закладах, тим самим відсуваючи сімейну соціалізацію на задній план. Так, у м. Києві у 1956 – 1957 рр. було відкрито 3 школи-інтернати, в яких виховувалося 640 учнів 1 – 7 класів. А через рік шкіл у місті було вдвічі більше. У 1961/62 навчальному році у столиці працювали вже 22 школи-інтернати [11, с. 272].

Уряд держави передбачав, що школа-інтернат зможе повністю замінити сімейне виховання. І оскільки перехід до усупільненого виховання в нових

навчально-виховних закладах потребує як значних ресурсів, так і тривалого часу, то ЦК КПКР прийняв рішення не послаблювати уваги до звичайних шкіл і забезпечити їх зв'язок із суспільним життям. У квітні 1959 р. був прийнятий Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР». У Законі з метою посилення ролі суспільства та надання допомоги сім'ї у вихованні дітей затверджувалося розширення мережі шкіл-інтернатів, а також шкіл і груп продовженого дня. Визнавалося за необхідне поліпшення виховної роботи в школі для того, щоб школа прищеплювала учням любов до знань, до праці, повагу до людей праці, формувала комуністичний світогляд учнів, виховувала їх у дусі безмежної відданості Батьківщині і народу, в дусі пролетарського інтернаціоналізму. Найважливішим завданням вчителів, батьків і громадських організацій було подальше поліпшення роботи з виховання навичок культурної поведінки учнів у школі, сім'ї, на вулиці [1, с. 3-15].

Водночас посилилася увага держави до дитячих дошкільних закладів. У Постанові «Про заходи подальшого розвитку дитячих дошкільних закладів, покращення виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку» від 21 травня 1959 р. ЦК КПКР пропонував здійснити таке:

- затвердити план розвитку дитячих дошкільних закладів на 1959 – 1965 рр.;
- об'єднати ясла і дитячий садок в один дошкільний заклад;
- залучити громадські організації і самих трудящих до виховання дітей, покращити обладнання в дитячих парках, скверах і у дворах будинків майданчиків для дітей дошкільного віку, які не відвідують дитячі установи;
- зобов'язати ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ, Всесоюзну спілку з поширення політичних і наукових знань, органи освіти і охорони здоров'я підвищити серед батьків рівень пропаганди знань з питань виховання та охорони здоров'я дітей дошкільного віку, ширше практикувати читання лекцій, проведення бесід для населення, збільшити кількість та покращити якість видання масової науково-популярної літератури з цих питань;
- доручити редакціям журналів «Дошкольное воспитание», «Семья и школа», «Работница», «Крестьянка» и

«Здоров'я» систематично публікувати матеріали з виховання та охорони здоров'я дітей;

- зобов'язати Міністерство культури СРСР, Державний комітет з радіомовлення і телебачення при Раді Міністрів СРСР і Спілку письменників СРСР забезпечити розширення видань художньої літератури, виробництва кінофільмів, передач по радіо і телебаченню, які висвітлюють питання виховання та охорони здоров'я дошкільнят [7].

Розглянувши дану Постанову, зазначимо, що влада спрямовувала зусилля всього суспільства, зокрема партійних, комсомольських, профспілкових організацій, на покращення виховання дітей дошкільного віку в мережі дитячих дошкільних закладів і у сім'ї. Тобто уряд намагався через суспільство впливати на сімейне виховання, соціалізацію дітей у сім'ї. Це підтверджує і наступна Постанова «Про розширення самообслуговування у загальноосвітніх школах, школах-інтернатах, дитячих будинках, професійно-технічних училищах, у середніх спеціальних і вищих навчальних закладах» від 2 червня 1959 р. № 603. У ній говорилося, що для забезпечення з молодшого віку посиленої участі школярів у суспільно-корисній праці, самообслуговуванні як у школі, так і в сім'ї необхідно значно поліпшити роботу з батьками, розширити пропаганду педагогічних знань. Самообслуговування учнів рекомендували поєднувати з уроками домоводства і заняттями в шкільних майстернях та на пришкільних ділянках. Також пропонували активно залучати батьків учнів до чергувань у буфетах і їдальнях, ремонту шкільних приміщень, заготівлі палива, ремонту та виготовлення меблів тощо; при цьому батьки не повинні були виконувати роботу за учнів [8]. Залучення учнів до самообслуговування, у свою чергу, викликало у дітей інтерес до оволодіння робітничими професіями, чим скористалося державне керівництво. Так, Рада Міністрів СРСР у Постанові «Про оплату праці школярів середніх шкіл у період виробничого навчання, учнів на підприємствах, робітників за час перекваліфікації або навчання іншим професіям, а також про оплату праці кваліфікованих робітників і інженерно-технічних працівників з навчання цих школярів, учнів і робітників» від 10 грудня 1959 р. № 1369 затвердила порядок оплати праці учнів 9-11 класів,

чим підвищувала престиж малооплачуваних професій і сприяла подальшому працевлаштуванню випускників шкіл [5].

У 1960 р. держава продовжувала політику усупільнення виховання дітей. Рада Міністрів СРСР видала Постанову «Про організацію шкіл з продовженим днем» від 15 лютого 1960 р. № 182. У ній говорилося про створення шкіл з продовженим днем, в яких діти будуть перебувати протягом усього дня під наглядом педагогів. У такі школи мали зараховуватися учні 1 – 8 класів, у першу чергу тих батьків, котрі працюють. Тобто ця Постанова вкотре підтверджує державну сімейну політику в Україні у досліджуваний період, котра вимагала від працівників повної віддачі на роботі, а не витрати сил на виховання дітей у сім'ї [9].

У 1965 р. відповідно до політичних змін в країні відбулися зміни і в сімейній, соціальній та освітній політиці держави. Для подальшого закріплення зв'язку школи із життям, поєднання навчання із суспільно корисною працею, для раціональної підготовки старшокласників до праці і відповідної їх професійної орієнтації Міністерство охорони здоров'я 25 грудня 1965 р. видало Інструктивно-методичні вказівки з проведення лікарської професійної консультації підлітків. Це сприяло вдалому вибору учнем майбутньої професії відповідно до його стану здоров'я і фізичного розвитку. Проте в лютому 1966 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР вносять корективи в трудову підготовку учнів, що призводить до втрати пріоритетності ідеї організації «...суспільно-корисної виробничої праці як основного чинника соціального виховання школярів» [17, с. 75] і ставить в обов'язок загальноосвітнім навчальним закладам забезпечувати загальну середню, політехнічну освіту, трудове виховання і професійну підготовку.

Висновки. Отже, ми приходимо до висновків, що у 50-60-ті роки ХХ століття державна сімейна політика в Україні залежала від політичного спрямування країни та її соціально-економічного розвитку. Цей період характеризувався:

- посиленням матеріальної допомоги сім'ї, адже, надаючи виплати і пільги, держава намагалася покращити демографічне становище в країні;
- погіршенням умов сімейної соціалізації, послабленням орієнтації на сімейні цінності і сімейний спосіб життя;
- усупільненням виховання дітей завдяки створенню шкіл-інтернатів як нового типу навчально-виховних закладів;

- залученням учнів до суспільно-корисної праці і зміцненням зв'язку школи із життям.

Варто зазначити, що державна сімейна політика в розглянутий нами період мала як позитивний, так і негативний вплив на соціалізацію дітей у сім'ї і потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР // Радянська школа. – 1959. – № 1. – С. 3–15.
2. Об организации школ интернатов : Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. 15 сентября 1956 г. // Народное образование в СССР : сб. докум. 1917–1973 гг. – М. : Педагогика, 1974. – 559 с.
3. Положение о порядке назначения и выплаты пособий по государственному социальному страхованию (утверждено Постановлением Президиума ВЦСПС от 5 февраля 1955 года в соответствии с Постановлением Совета Министров СССР от 22 января 1955 г. № 113) // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4997.htm.
4. Постановление Совета Министров СРСР от 18 мая 1949 г. № 2004 «О мероприятиях по расширению сети детских учреждений и родильных домов и улучшению их работы» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4747.htm. – Загл. с экрана.
5. Постановление Совета Министров СССР от 10 декабря 1959 г. № 1369 «Об оплате труда учащихся средних школ в период производственного обучения, учеников на предприятиях, рабочих за время переквалификации или обучения вторым специальностям, а также об оплате труда квалифицированных рабочих по обучению этих учащихся, учеников и рабочих» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5470.htm.
6. Постановление Совета Министров СССР от 15 сентября 1956 г. № 1290 «О мероприятиях, связанных с организацией школ-интернатов» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5130.htm
7. Постановление центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР от 21 мая 1959 г. № 558 «О мерах по дальнейшему развитию детских дошкольных учреждений, улучшению воспитания и медицинского обслуживания детей дошкольного возраста» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5407.htm
8. Постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР от 2 июня 1959 г. № 603 «О расширении самообслуживания в общеобразовательных школах, школах-интернатах, детских домах, профессионально-технических училищах, суворовских училищах, в средних специальных и высших учебных заведениях» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5410.htm
9. Постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР от 15 февраля 1960 г. № 182 «Об организации школ с продленным днем» [Электронный ресурс] // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5500.htm.
10. Распоряжение Совета Министров СССР от 19 мая 1954 г. // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4952.htm.
11. Тригубенко В. В. Освіта і педагогічна думка в Києві за тисячу років : навч. посіб. / В. В. Тригубенко, Л. С. Нестеренко. – К. : ТОВ «Кадри», 2002. – 369 с.
12. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 13 декабря 1956 года «Об усилении охраны труда подростков» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5153.htm.
13. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 15 августа 1955 года «Об отпусках и условиях труда подростков» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5024.htm.
14. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19 мая 1949 года «Об улучшении дела государственной помощи многодетным и одиноким матерям и улучшении условий труда и быта женщин» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4748.htm.
15. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 марта 1956 г. «Об увеличении продолжительности отпусков по беременности и родам» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5068.htm.
16. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 мая 1956 года «Об установлении шести часового рабочего дня для подростков от 16 до 18 лет» // Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [сайт] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5091.htm.
17. Чертова К. М. Розвиток соціального виховання школярів в Україні у другій половині ХХ століття / К. М. / Чертова / Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 16 (251). – С. 70–81.

МОЛОДА СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ YOUNG FAMILY AS AN OBJECT OF SOCIAL WORK

УДК 316.356.2:36

Зарецька В.С.,
завідувач кабінету кафедри соціальної
роботи, соціальної педагогіки та
соціології
Херсонський державний університет

У статті розглянуто теоретичні і практичні аспекти соціальної роботи зі студентською сім'єю. Визначено групи основних проблем (об'єктивного і суб'єктивного характеру) студентською сім'єю. На основі аналізу результатів соціологічного дослідження проблем і потреб студентської сім'ї запропоновано напрями оптимізації організації соціальної роботи з молодими сім'ями.

Ключові слова: сім'я, молода сім'я, студентська сім'я, соціальна робота, соціальні послуги, тренінг.

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты социальной работы со студенческой семьей. Определены группы основных проблем (объективного и субъективного характера) студенческой

семьей. На основе анализа результатов социологического исследования проблем и нужд студенческой семьи предложены направления оптимизации социальной работы с молодыми семьями.

Ключевые слова: семья, молодая семья, студенческая семья, социальная работа, социальные услуги, тренинг.

The article deals with the theoretical and practical aspects of social work student's family. Defined groups of basic problems (objective and subjective) student's family. On the basis of the results of sociological research problems and needs student's family asked to optimize the organization of social work with young families.

Key words: family, young family, student family, social work, social services, training.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в житті українського суспільства сім'я серед переліку цінностей людини виходить на чільне місце, а тому досить важливим для українського суспільства є дослідження проблем молоді сім'ї. Молода сім'я, її особливості, функції і проблеми розглядаються в різних сферах наукової і суспільної практики – психології, соціології, демографії, в теорії й практиці соціальної роботи. Втім дослідження потребують питання, що стосуються ефективних форм соціальної роботи з молодими сім'ями, спрямованих на розв'язання їхніх проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням студентства як особливої соціально-психологічної вікової категорії займалися такі вчені, як Б. Ананьєва, В. Лисовська, М. Дворяшина, Л. Грановська, О. Нікіреєва, П. Просяцький, В. Сластьонін та ін.

Серед соціологів, котрі досліджують проблеми у сфері інституту сім'ї, треба відзначити О. Антонова, В. Медкова, О. Борисова, М. Головатого, Т. Руденко та інших. Соціологічні дослідження проблем молоді сім'ї проводяться провідними фахівцями соціологічних центрів та інститутів України. Серед українських науковців і дослідників, які вивчають проблеми студентської сім'ї і займаються розробкою методологічних і методичних аспектів державної соціальної політики щодо підтримки молодих сімей, варто відзначити таких, як Г. Батіщева, Т. Медіна, В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова, І. Зверева, О. Безпалько, С. Харченко,

М. Балакірева, В. Захарченко, А. Нору, А. Карасевич та інші.

Мета дослідження – визначити основні напрями соціальної роботи зі студентськими сім'ями.

Виклад основного матеріалу. Сім'я – мала соціальна група, яка заснована на шлюбі, кровній спорідненості або індивідуальних потребах людей у союзі один з одним [1, с. 69]. Її відрізняють єдина економічна основа, спільність побуту, взаємозалежний спосіб життя її старших і молодших членів, певна структура ролей і норм взаємодії, емоційно-етичні зв'язки, взаємини допомоги, підтримки й захисту.

Сім'я як соціальний інститут перебуває у стані гострої кризи, що, звичайно, негативно впливає на виконання нею основних функцій, тобто на життєдіяльність сім'ї: матеріально-економічне забезпечення, житлово-побутові умови. Це, у свою чергу, створює певний морально-психологічний клімат, який впливає на духовність сім'ї, виховання дітей, організацію вільного часу її членів.

До розв'язання соціальних проблем студентів активно залучають недержавні формування. Майже в усіх навчальних закладах діють первинні профспілкові організації студентів, що входять до Федерації профспілок України та Профспілок працівників освіти і науки України [7, с. 32].

Студентські соціальні служби охоплюють широкий спектр роботи, пов'язаної з вирішенням соціальних і навчально-виховних проблем. Ідеться про реалізацію заходів соціального станов-

лення та соціальної підтримки в межах соціальних програм: надання допомоги студентам, які опинилися в складних життєвих обставинах, студентським сім'ям, студентам, які мають особливі потреби; здійснення профілактичних заходів щодо попередження негативних явищ у студентському оточенні; формування здорового способу життя; залучення до волонтерського руху тощо.

Окрема категорія, якою опікуються студентські соціальні служби, – студентські сім'ї. За даними Державного комітету статистики, у 2014 р. було зареєстровано 23,4 тис. студентських сімей, у яких виховували понад 12 тис. дітей. І якщо матеріально-побутові проблеми вирішують безпосередньо через органи студентського самоврядування та студентські профспілки, то соціально-психологічну та соціально-педагогічну допомогу можуть надавати тільки спеціалісти студентських соціальних служб, оскільки саме в їхньому штаті працюють психологи, соціальні працівники та соціальні педагоги.

Однак варто зауважити, що духовно-ціннісне значення сім'ї не означає, що молодь є готовою до створення власної родини. Важливість сім'ї для молодих українців і студентів передбачає, наприклад, орієнтацію і на власну, і на батьківську родину, що визначає різницю між ціннісними орієнтаціями та готовністю взяти шлюб. Згідно з результатами соціологічних досліджень готовність створити власну сім'ю виявили лише 30,7% молоді. Така ситуація частково зумовлена наслідками глобалізації, що позначилася на підвищенні віку одруження, поширенні вільних статевих стосунків та консенсуальних шлюбів. Об'єктивні зрушення в статево-віковій структурі населення, морально-психологічні настанови молоді щодо оформлення шлюбно-сімейних відносин формують певні вікові співвідношення шлюбної пари.

Також слід звернути увагу на допомогу таким сім'ям з боку соціальних служб. В якості індикаторів дослідження виступили: звернення до соціальних служб (відповіді на запитання: «Чи звертались Ви за допомогою в соціальні служби?»); актуальні питання щодо соціальної роботи з молоддю родинною (відповіді на запитання: «Допомогу з яких питань Ви бажали б одержати від соціальних служб?», «Які питання виховання дитини

в сім'ї є для Вас найбільш складними, для здійснення яких потрібна допомога?»).

Результати соціологічного дослідження Державного інституту розвитку сім'ї та молоді 2014 р. виявили очікування студентської молоді щодо оптимального віку для створення власної сім'ї. Найбільша кількість респондентів відповіла, що планує її створення у віці 27 років або й пізніше (28,2%), майже по чверті опитаних студентів очікують на такий крок у своєму житті у 23 – 24 роки (23,4%) та 25 років (24,8%). Найменша кількість позитивних відповідей припала на вік 17 – 22 роки (17,8%). Такі результати дослідження свідчать, що більшість опитаних студентів (53%) планує створення власної сім'ї після закінчення навчання та здобуття відповідної освіти [3].

Уявлення молоді щодо власної сім'ї нерозривно пов'язані з необхідністю офіційної реєстрації шлюбно-сімейних стосунків та народженням дітей.

Відповідно, необхідними передумовами для укладання шлюбу є економічна спроможність та незалежність, готовність узяти на себе відповідальність за виховання та розвиток дітей, наявність додаткових обов'язків, до чого молодь, зокрема студентська, не завжди готова. Це підтверджують і дані соціологічних досліджень. Так, серед найбільш значущих причин створення сім'ї для молодих українців є такі, як народження та виховання дітей (72,5%), а також проживання разом з близькою людиною (64,8%). Меншої ваги під час укладання шлюбу набувають фактори уникнення самотності, легалізації сексуальних стосунків, покращення матеріального становища та організації дозвілля [3].

Однією з основних причин створення сім'ї молоді люди визначають народження та виховання дітей. Опитування студентської молоді 2014 р. показало, що лише 0,1 % від загальної кількості респондентів відповіли, що не хочуть мати дітей. Традиційні уявлення про сім'ю з двома дітьми відтворені у відповідях більшості студентів (61,8%). Одну дитину хочуть мати 18,1% респондентів, троє дітей – 10,4%, четверо й більше – 1,2% [3].

Результати соціологічного опитування студентів 2014 р. засвідчили, що переважна більшість сучасної студентської молоді в Україні є неодруженими/незаміжними (90,5%). Це підтверджує наведені вище

припущення про необхідність здобуття освіти до моменту реєстрації шлюбно-сімейних стосунків в уявленні студентської молоді. Лише 5,2% опитаних перебувають у зареєстрованому шлюбі, ще 3,1% не зареєстрували свої шлюбно-сімейні відносини офіційно й перебувають у так званому консенсуальному шлюбі [3].

Для більшості студентських сімей найбільш гострими проблемами є низький рівень матеріального забезпечення, труднощі в поєднанні навчання з виконанням сімейних обов'язків, особливо це стосується народження дітей та догляду за ними.

У студентських сім'ях одним з головних питань є таке: де і з ким залишити дитину під час занять. Тому майже 30% матерів-студенток перебувають у відпустці по догляду за дитиною. Студенти-батьки зазначають, що дуже мало поінформовані про можливості отримання матеріальної допомоги з боку держави, яка передбачена для молодих сімей.

Сучасна студентська сім'я стикається з низкою проблем: соціальна незрілість молоді, відсутність матеріальної бази і власного житла, несумісність навчання у ВНЗ та виконання сімейних функцій, проблеми взаєморозуміння з батьками. У цій статті зупинимося на основних [4, с. 51].

По-перше, потреба в поповненні бюджету сім'ї та пов'язана з цим робота значно відволікають сімейних студентів від основного виду їхньої діяльності – навчання. Таким чином, матеріальні труднощі аж ніяк не сприяють успішному опануванню знань. Відомо, що майже будь-яка молода сім'я сьогодні потребує матеріальної допомоги, і студентська сім'я не є винятком.

Така сім'я живе сьогодні в дуже важких матеріальних умовах. Більшість молодих людей на початку свого сімейного життя стикаються з проблемами, про які вони, можливо, раніше й чули, але не думали, що їм доведеться їх вирішувати: зокрема, такий маленький бюджет, який має в своєму розпорядженні молода сім'я, вимагає особливої ретельності ведення господарства. І тут необхідні хоча б елементарні знання та вміння.

Аналіз бюджету студентських сімей, проведений соціологом П. Звідріншем, засвідчив, що, незважаючи на певну матеріальну допомогу батьків, у матеріальному відношенні вони живуть у менш сприятливих умовах, ніж сім'ї молодих людей, зайнятих у виробництві [5, с. 110].

По-друге, одним з головних питань, з якими стикаються студенти, беручи шлюб, є житлове. Добре, коли молоді починають спільне життя в окремій квартирі, але таке трапляється вкрай рідко. Житлову проблему сімейних студентів певною мірою дозволяють вирішувати студентські гуртожитки. Надання кімнати в гуртожитку молодій сім'ї безпосередньо залежить від матеріального забезпечення того чи того вищого навчального закладу. Студентським сім'ям надають місця в гуртожитках лише близько половини ВНЗ.

По-третє, серйозною проблемою для стійкості й гармонійності шлюбних стосунків у молодій сім'ї є характер взаємовідносин з батьками. Якщо молода сім'я не отримує батьківського схвалення, то це не може не відбитися на міжсімейних та внутрішньосімейних відносинах. Однією з причин нестабільності шлюбу є нерозуміння подружжям справжнього значення сім'ї, її стійкості – не в безконфліктності відносин, а в їхньому вмінні толерантно вирішувати, в усвідомленні того, що фізичне та моральне здоров'я людини залежить насамперед від сім'ї [1, с. 70].

Проте, незважаючи на наявні проблеми в соціально-економічному житті студентських сімей, такі родини є найбільш міцними, оскільки їхні члени разом долають усі труднощі в здобутті освіти, вихованні дітей та утриманні сім'ї.

Ці фактори надзвичайно важливі для посилення ролі сім'ї в житті суспільства в умовах сучасної кризової демографічної ситуації.

Для визначення напрямів соціальної роботи зі студентськими сім'ями було проведено соціологічне дослідження, спрямоване на виявлення проблем і потреб студентських сімей. У дослідженні взяли участь студентські сім'ї, що мешкають у гуртожитку ХДУ № 3. Вибірка респондентів випадкова (17 сімей). Основним методом дослідження виступило соціологічне опитування (анкетування).

Провідну роль у родинних стосунках відіграють сімейні конфлікти. Частіше за все вони виникають через незадоволення потреб членів сім'ї. Виходячи з цього, виділяють основні причини сімейних конфліктів [5]: психосексуальна несумісність; неповага до почуттів членів родини; відсутність турботи, уваги з боку чоловіка (дружини); пристрасть одного з членів родини до задоволення власних потреб (алкоголь, наркотики та інше); розбіж-

ності в потребах проведення дозвілля, інтересах; житлово-побутові проблеми; матеріально-фінансові труднощі.

Як видно з рисунка 1, найбільш вагомими, на думку опитаних, причинами сімейних конфліктів є поведінка чоловіка або дружини і матеріальні труднощі. Ці фактори відображають екстерналізацію поведінкових стратегій особистості, коли зовнішнім причинам приписується основна відповідальність за виникнення життєвих чи особистих труднощів.

Ставлення до допомоги з боку соціальних служб. В якості індикаторів дослідження виступили: звернення до соціальних служб (відповіді на запитання: «Чи звертались Ви за допомогою в соціальні служби?»); актуальні питання щодо соціальної роботи з молододу родиною (відповіді на запитання: «Допомогу з яких питань Ви бажали б одержати від соціальних служб?», «Які питання виховання дитини в сім'ї є для Вас найбільш складними, для здійснення яких потрібна допомога?»).

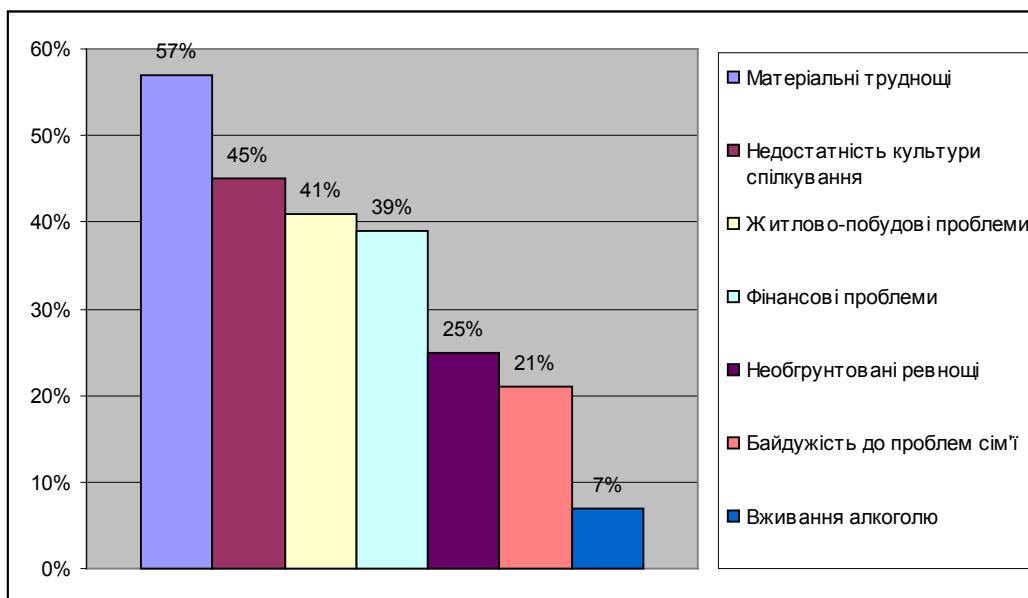

Рис. 1. Основні причини виникнення конфліктів у студентських сім'ях

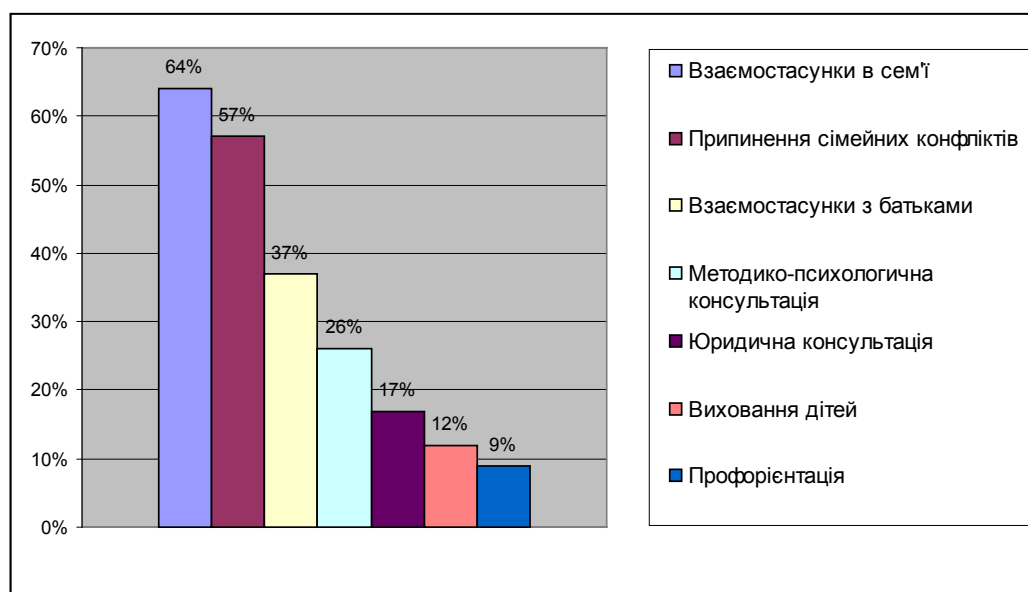

Рис. 2. Допомога, яку б хотіли отримати молоді сім'ї від соціальних служб

На жаль, жоден опитаний не звертався за допомогою до соціальних служб, що пов'язано зі структурою вибірки: серед опитаних не виявилися сім'ї, які знаходилися б у кризових становищах. Але результати свідчать про наявність потреби молодих сімей звертатися за допомогою до фахівців з вирішення сімейних конфліктів. На рисунку 2 представлені найбільш актуальні потреби щодо допомоги з боку соціальних служб.

Найбільш актуальними проблемами, які б хотіли вирішити за допомогою фахівців соціальних служб, є несприятливий соціально-психологічний клімат у сім'ї, стосунки з членами сім'ї. Тобто найбільш значимими питаннями є психолого-педагогічні, що може виступати в якості змістових особливостей діяльності соціальних працівників, а також в якості діагностичних критеріїв для вияву проблемних сімей. Певно, що ті члени студентських сімей, які незадоволені шлюбом, більш за все потребують саме психологічної і конфліктологічної допомоги (проблеми взаємин між членами родини притаманні саме цій групі респондентів, а їх аж 37% від загальної кількості опитаних).

Отже, соціальна діагностика дозволила виявити дві основні групи проблем, з якими стикається сучасна молода сім'я.

З огляду на дані результати було запропоновано комплексну тренінгову програму для молодого подружжя.

Лекційно-тренінгову програму «Моя сім'я» спрямовано на ознайомлення молодого подружжя з поняттями сімейної структури, основних типів сімейних ролей, динаміки шлюбних відносин, ситуації життєвої кризи в сімейних стосунках.

Висновки. Становище студентської молоді багато в чому буде залежати від загальної економічної ситуації в країні й молодіжної політики Уряду. Слід визнати, що наявний істотний розрив між актуальними завданнями, з одного боку, і наявним інструментарієм ведення такої політики – з іншого. Зазначений розрив збільшується внаслідок інерційного мислення регіональних суб'єктів молодіжної політики, а також через відсутність реальної координації між їхніми діями й ініціативами центральних органів виконавчої влади.

Виходячи з отриманих результатів соціальної діагностики проблем сучасної молоді сім'ї і статистичних інформаційно-аналітичних матеріалів щодо діяльності центрів соціальних служб для сім'ї,

дітей та молоді, можна виділити деякі особливості і тенденції розвитку системи соціальної роботи з молоддю сім'єю.

По-перше, слід відзначити збільшення кількості сімей і членів родин, які звертаються за соціальною допомогою, що може свідчити, з одного боку, про деякі негативні тенденції, що відбуваються в сучасних молодих сім'ях у період соціально-економічної кризи, і з іншого – про усвідомлення власних проблем, бажання вирішення сімейних конфліктів, формування позитивної психологічної культури і ставлення до закладів соціального обслуговування.

По-друге, існує тенденція до розширення мережі закладів соціального обслуговування, їх різноманітності і цільового призначення, що відповідає запиту і потребам людей у сучасному українському суспільстві.

По-третє, змінюються пріоритети державних органів влади щодо змін у соціальній сфері (особливо у сфері соціальної допомоги і соціального захисту), що пов'язано з процесами формування і побудови в Україні соціальної держави, орієнтація на європейську модель держави добробуту, в якій одним із пріоритетів є підтримка і допомога саме молодим сім'ям.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агарков О. А. Напрями соціальної роботи з молоддю сім'єю: регіональний аспект / О. А. Агарков // Грані . – 2013. – № 11. – С. 69–74.
2. Головатий М. Ф. Соціологія молоді / М. Ф. Головатий // Соціологія молоді. – К.: МАУП, 2006. – 304 с.
3. Збірник наукових праць Державного інституту розвитку сім'ї та молоді за підсумками 2014 р. – К., 2015. – 217 с.
4. Карасевич А. П. Формування готовності студентської молоді до створення сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / А. П. Карасевич. – К., 2009. – 21 с.
5. Соціологічне дослідження «Становище студентської молоді України», проведене у 2013 р. Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка на замовлення Державного інституту розвитку сім'ї та молоді. – К.: ДЦССДМ, 2014. – 293 с.
6. Студентський лелека. «Соціальний портрет студентської сім'ї». Аналітичне дослідження / за заг. ред. Н. Світайло, А. Костенко, Ю. Савельєвої. – Суми 2011. – 79 с.
7. Студентська сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності / О. П. Скоромна // Соціальна педагогіка: теорія та практика . – 2013. – № 3. – С. 32–38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/spttp_2013_3_6.pdf

ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ВИЩОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ HIGHER EDUCATION INSTITUTION'S IMAGE FORMATION TECHNOLOGY

У статті проведено аналіз теоретичних понять «імідж», «імідж організації», «імідж вищого навчального закладу». Розглянуто головні складові та структурні компоненти іміджу освітньої установи. Висвітлено проблему теоретичного обґрунтування й апробації на практиці технології створення іміджу вищого навчального закладу.

Ключові слова: вищій навчальний заклад, імідж, імідж організації.

В статтє проведен анализ теоретических понятий «имидж», «имидж организации», «имидж высшего учебного заведения». Рассмотрены главные составляющие и структурные компоненты имиджа образова-

тельного учреждения. Освещена проблема теоретического обоснования и апробации на практике технологии создания имиджа высшего учебного заведения.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, имидж, имидж организации.

The article analyzes the theoretical concepts of "image", "image of the organization", "image of the higher education institution." Considered the main components and structural components of the image of educational institutions. The problem of theoretical study and practical testing technology creating an image of higher education.

Key words: higher education institution, image, image of organization.

УДК 316.77:378.095

Онищенко Л.А.,
фахівець із соціальної роботи
соціально-психологічної служби
Херсонський державний університет

Освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості [8, с. 2].

Реформування системи освіти на сучасному етапі впливає не лише на подальші перспективи розвитку цієї сфери, а й на застосування вищими навчальними закладами нових стратегій у сфері їх позиціонування. Між освітніми установами України поступово виникає і посилюється конкуренція, яка є актуальною як для комерційних, так і для державних закладів. Це спонукає до активних дій: покращення якості освітніх послуг, підвищення ринкової позиції, застосування інноваційних моделей для посилення конкурентоздатності вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг в Україні та світі. Одна з основних проблем, що постає перед керівництвом і колективом навчального закладу, полягає у формуванні (або істотному вдосконаленні) його іміджу.

Імідж – це універсально застосована до будь-якого об'єкту категорія, що стає предметом соціального пізнання: до людини (персональний імідж), організації (корпоративний імідж), соціальної позиції (імідж політичного діяча), професії (імідж соціолога), освіти (імідж випускника державного університету), а також: до торгової марки («Apple»), до предметів (імідж діаманта), до окремих споживчих характеристик матеріальних

об'єктів (імідж якості). Поняття іміджу досліджувалося багатьма науковцями і вже давно увійшло до понятійного апарату таких наук, як соціологія, економіка, політологія, психологія, філософія, культурологія тощо, і вивчається кожною з цих наук відповідно до сфери застосування та використання. Варто додати, що поняття іміджу з кожним роком набуває все більш широкого розповсюдження і використовується в нових галузях знань та сферах діяльності. Значущість іміджу сьогодні явно збільшується через дедалі зростаючий вплив комунікативних потоків на життя людини.

Мета статті полягає в теоретичному та науково-методичному обґрунтуванні шляхів підвищення ефективності формування іміджу вищого закладу освіти.

Об'єкт – імідж вищого закладу освіти як важливий елемент посилення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Предмет дослідження – специфіка формування іміджу вищого закладу освіти.

Саме тому актуальним є процес формування іміджу організації (зокрема, навчального закладу), який може бути спрямовано не тільки назовні, а й усередину. Від спрямованого всередину іміджу залежить те, якою мірою члени організації ідентифікуються з нею, а отже, мотиваційні характеристики їхньої діяльності в організації, ефективність її функціонування та можливості розвитку. Такий імідж є важливим компонентом системи управління організацією.

З кожним роком увага до теми іміджу зростає, про що свідчить кількість нау-

кових розробок. Відомі українські вчені інтенсивно займаються дослідженням теоретичних і практичних основ іміджології. Зокрема, В. Мойсеев опублікував значну кількість праць із теорії і практики паблік рілейшнз, Г. Почепцов написав низку досліджень, присвячених актуальним проблемам іміджології й паблік рілейшнз, В. Королько – автор першого фундаментального підручника з основ паблік рілейшнз та проблем іміджу студентів вищих навчальних закладів, О. Холод запропонував цікаві підходи щодо систематизації складових іміджології. Діяльність керівника організації зі створення іміджу розглядається в дослідженнях О. Доброневського, О. Омарова, Г. Почепцова, Е. Уткіна, О. Фельзера. Проблема формування іміджу навчального закладу розглядається в роботах Л. Даниленко, О. Мармази, З. Тимошенко та ін.

Поняття «імідж» походить від лат. «*imago*», що пов'язане з латинським словом «*imitari*», тобто імітувати, або від слова «*image*», що в буквальному перекладі з англійської чи французької мови означає «образ» [3, с. 46]. В. Королько визначає, що «імідж є мисленневим уявленням про людину, товар чи інститут, що спрямовано формується в масовій свідомості. Сприйняття іміджу багато в чому визначається тим, що та чи інша людина робить та говорить. Тобто для того, аби корегувати імідж, треба змінювати у потрібному руслі свою діяльність, вчинки і заяви» [4, с. 45]. За висловом знаменитого американського маркетолога Ф. Котлера, «імідж — це сприйняття організації або її товарів суспільством». Це не малюнок, не калька, не розроблене до найменших деталей точне зображення, це переважно кілька основних елементів, може, одна деталь, що впливає емоційно [5, с. 231].

Різномпланове визначення іміджу дозволяє розглядати його як явище дуже важливе для сучасного суспільства. Суб'єктами формування іміджу є організація, її колектив і лідер, а також великі соціальні групи, тобто громадськість, що у процесі формування іміджу інтегровані в єдину систему. Тому поняття «імідж» необхідно досліджувати невідривно від нашого об'єкта (освітнього закладу).

Під іміджем організації, як правило, мається на увазі її узагальнений портрет, який створюється в уяві різноманітних

аудиторій громадськості на основі того, що вона робить і що про неї говорять. Тобто йдеться про окремі складові іміджу, співвідношення та узгодження між ними.

На думку одного з фахівців з паблік рілейшнз К. Шенфельда, імідж корпорації повинен містити чотири компоненти:

- імідж товару (наскільки якісні і необхідні товари вона робить);
- імідж управлінський і фінансовий (чи ефективно вона керує, чи варто бути її акціонером);
- імідж суспільний (чи активна корпорація як член суспільства);
- імідж корпорації як роботодавця (чи добре вона платить, як ставиться до працівників тощо) [1, с. 115-126].

Існують і інші підходи до питань формування іміджу, зокрема управлінського. Розглянемо один із них, запропонований П. Стоуксом, президентом фірми з питань управління «Stokes, Wood And Associates».

Імідж корпорації має будуватися на таких підставах. По-перше, вона має подаватися як «особистість». У цьому випадку дуже важливі її зовнішні ознаки, а саме сучасність приміщень, устаткування, стиль спілкування всередині корпорації тощо. По-друге, їй слід мати свою «репутацію», тобто показати, чим вона вже відома. Необхідно поширювати нову інформацію й, безумовно, враховувати те, що люди вже дещо знають про неї, а тому неминуче будуть ставити запитання. По-третє, корпорації треба показати свій «характер» (сутність), тобто чим насправді є її бізнес. Хоча тут Стоукс попереджує, що рекламувати свою діяльність корпорація повинна не сама. Якщо вона це робитиме, скажімо, проголосить себе порядною в усіх відношеннях, то відразу ж потрапить під вогонь критики скептиків, яких завжди вистачає. Тому краще, якщо про властивості її «характеру» розповість хтось інший.

Масова свідомість має стійку звичку порівнювати різноманітні об'єкти з певними людськими якостями. Саме такі якості й повинен мати імідж організації, яка має сприйматись як «дружня», «турботлива», «порядна». Вся складність полягає в тому, підкреслює В.Г. Королько, що створюваному іміджу повинні повірити різні аудиторії громадськості [4, с. 256-268].

Аналізуючи погляди різних авторів на сутність іміджу організації, можна роз-

крити поняття іміджу вищого закладу освіти. Університет – багатопрофільний вищий навчальний заклад, який здійснює підготовку фахівців із вищою освітою з широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних та інших напрямів науки, техніки і культури за освітньо-професійними програмами всіх рівнів, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, сприяє поширенню наукових знань і здійснює культурно-просвітницьку діяльність серед населення, має розвинуту інфраструктуру наукових і науково-виробничих підприємств і установ, високий рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення такої діяльності [10, с. 1-2].

Як стверджує І.Р. Лазаренко, проблема представлення вищого навчального закладу як відкритої соціально-педагогічної системи (створення іміджу) існувала завжди, але в сучасних соціокультурних умовах вона виявляється особливо виразно [7, с. 36].

Під формуванням іміджу освітньої установи розуміють процес, у ході якого створюється спланований образ на основі наявних ресурсів. Метою створення іміджу є підвищення конкурентоспроможності, залучення інвестицій, встановлення і розширення партнерських зв'язків [6, с. 231-256].

Виділяють такі основні етапи формування іміджу навчального закладу:

- аналіз зовнішньої середовища, виділення цільової групи, до якої буде звернений імідж;
- аналіз внутрішніх ресурсів;
- мотивація учасників проекту;
- рольовий розподіл;
- визначення принципів формування іміджу і так далі [2, с. 21].

Категорія «імідж» багатопланова. Тут є видимими соціологічні, художні, психологічні, економічні, інтелектуальні і інші компоненти. Для вищого закладу освіти оптимальним є модельований тип іміджу. Серцевину подібного концепту повинні складати уявлення про вищу школу як про багатопрофільну освітню і наукову установу, що справляє дієвий вплив на розвиток соціально-культурних і духовних процесів, інтеграцію в соціально-економічне і політичне життя конкретного регіону, України в цілому, в міжнародну гуманітарну співпрацю [9, с. 45-55].

Імідж освітньої установи має свою

структуру і містить такі компоненти:

1. Імідж освітніх послуг.
2. Імідж професорсько-викладацького складу.
3. Імідж студентів.
4. Імідж керівника освітнього закладу.
5. Візуальні характеристики освітнього закладу.
6. Внутрішні характеристики освітнього закладу [7, с. 34-42].

Позитивний імідж збільшує цінність усього, що робить освітня організація і що намагається сказати. Під внутрішнім іміджем закладу освіти розуміють уявлення його співробітників і студентів про свою організацію. Весь персонал освітньої установи розглядається тут не лише як чинник конкурентоспроможності, але й як важливе джерело іміджевої інформації організації для різних зовнішніх аудиторій. Те, що говорять про свій заклад студенти, викладачі, менеджери, є дуже важливим для формування і підтримки іміджу.

Основою внутрішнього іміджу факультету є організаційна культура, управління персоналом, освітнє середовище і її соціально-психологічний клімат. Не можна забувати, що вся інформація, яку посилає заклад у зовнішнє середовище, є іміджевою. Невербальна, символічна інформація – це будівля корпусу, обробка внутрішніх приміщень, стиль одягу викладачів і студентів, зовнішні особливості їх спілкування та взаємодії. Навіть запах і звуки, які чути в коридорах будівель, говорять про те, яким чином університет себе позиціонує в освітньому та соціальному просторі.

Імідж освітнього закладу формується для вирішення тактичних завдань, він динамічний і повинен відповідати моді. Для формування і просування іміджу освітньої установи використовуються найрізноманітніші інструменти маркетингу, реклами, паблік релейшнз.

Відомо, що імідж створюється багато в чому завдяки засобам масової інформації та комунікації. У роботі з пресою навчальний заклад повинен орієнтуватися на масштаби планованої діяльності, цільові групи. Зйомки інтерв'ю, конкурсів, інновацій, ефірів та рекламних роликів, публікації статей студентів та викладачів позиціонують заклад на ринку освітніх послуг, тим самим досягаючи свого абітурієнта. Однак для поліпшення позитивної популярності необхідно продумати

роботу зі ЗМІ. Мало використовуваною є сьогодні вчительська преса. Той факт, що вчителі мають істотний вплив на рішення учнів про вибір вищого закладу освіти, не повинен випадати зі сфери уваги.

Важливим інструментом і фактором формування іміджу вищого закладу освіти є Інтернет. Аналіз веб-порталів показує, що Інтернет ще недооцінений керівниками багатьох освітніх закладів. Дизайн Інтернет-сторінки і її сучасність надають неблаганний емоційний вплив на молоде покоління, яке визначає вибір. А емоційний фактор відіграє у формуванні іміджу основну роль. Веб-сторінка не може бути зроблена раз і назавжди, її зміст має регулярно змінюватися, дизайн оновлюватися і осучаснюватися. Для збільшення відвідуваності сторінки на ній розміщують розклад занять, оголошення, інформацію про культурне та спортивне життя студентів, публікують витяги з наукових робіт як викладачів, так і студентів. Формуванню корпоративної ідентичності сприяють і привітання ювілярів, форуми випускників, розповіді про викладачів.

Засобом формування і просування іміджу освітньої установи є спеціальні заходи. До них належить участь у виставках, проведення днів відкритих дверей, ігор КВК, спортивні та культурні заходи, наукові конференції. Ці заходи забезпечують іміджевий зміст по окремим цільовим групам (школярі, колеги, урядовці, вчені, журналісти). Деякі з таких заходів, як виставки або конференції, є досить витратними, тому їх доцільність і цілеспрямованість необхідно продумувати і планувати.

Науковий і професійний імідж складається і за допомогою публікацій його викладачів. Позитивний вплив на формування і просування іміджу справляють коментарі професорів (із зазначенням університету), що публікуються в пресі.

Для студентів і батьків значущим іміджевим моментом є інфраструктура університету. Наявність якісної студентської їдальні, рівень благоустрою гуртожитку, стан туалетів емоційно іноді домінують над раціональними чинниками. Наприклад, відкриття на території студентського містечка McDonalds може бути не завжди позитивно зустрінуте старшим поколінням, але буде високо оцінено студентством. Реконструкція і ремонт примі-

щень значно впливає на візуальний імідж.

Отже, імідж є невід'ємною складовою вищого закладу освіти і виконує функцію орієнтира для абітурієнтів, які обирають для себе місце навчання; для викладачів та фахівців, які ще визначають для себе місце майбутнього працевлаштування; для студентів, успішність навчання яких залежить від їхнього ставлення до вищого закладу освіти в цілому як до цілісного об'єкта.

У нім повинні органічно поєднуватися привабливі риси освітнього, наукового, культурного комплексу, що позитивно впливає на сприйняття та формування позитивної громадської думки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Schoenfeld C. *Publicity Media and Methods*. N.Y. / C. Schoenfeld. – Macmillan, 1963. – 356 p.
2. Аликперов И. Формирование имиджа образовательного учреждения: западный и российский варианты / И. Аликперов // *Международные отношения в развитии социально-экономических процессов в странах СНГ: материалы междунар. науч.-практ.конф., 14-15 июня 2001 г., Омск.* – Омск, 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.prof.msu.ru/publ/omsk/53.htm>.
3. Барна Н. В. *Іміджологія : навч. посіб. для дистанційного навчання* / Н.В. Барна ; за наук. ред. В. М. Бебика. – К. : Україна, 2008. – 217 с.
4. Королько В.Г. *Паблік релієшнз. Наукові основи, методика, практика : підручник* / В.Г. Королько. – 2-ге вид., доп. – К. : Видавничий дім «Скарби», 2001. – 400 с.
5. Котлер Ф. *Маркетинг менеджмент. Экспресс курс. 2-е изд.* / Ф. Котлер ; пер. с англ. под ред. С.Г. Божук. – СПб. : Питер, 2006. – 464 с.
6. Кравченко А.И. *Общая социология : учебное пособие для вузов* / А.И. Кравченко. – М. : Юнити, 2004. – 479 с.
7. Лазаренко И.Р. *Формирование имиджа образовательного учреждения как управленческое новшество* // Лазаренко Ирина Рудольфовна и др. // *Педагог.* – 2000. – № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog9/stat8.html>.
8. *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021.* – К., 2011. – 37 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://guonkh.gov.ua/content/documents/16/1517/Attaches/4455.pdf>
9. Пискунов М. С. *Имидж образовательного учреждения: структура и механизмы формирования* / М. С. Пискунов // *Стандарты и мониторинг в образовании.* – 1999. – № 5. – С. 45–55.
10. *Про затвердження Положення про державний вищий навчальний заклад* : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.1996 № 1074 // *Збірник урядових актів України.* – 1996. – № 46. – С. 1–2.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – МОРАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ЕПОХИ ВІДКРИТИХ СУСПІЛЬСТВ

TOLERANCE – MORAL PHENOMENON OF OPEN SOCIETY AGE

У статті розкрито сутність толерантності як суспільного феномена, показано значення толерантності як морального фактора в процесі взаємодії людей у трудових колективах, в організації відносин між людьми в суспільстві. Основою толерантності є визнання права на відмінність, водночас толерантність не означає байдужість до будь-яких негативних поглядів. Для більш чіткого підходу до проблеми толерантності подано типологію толерантності за соціально-політичними сферами (гендерна, вікова, освітня, міжнаціональна, міжконфесійна, політична, фізіологічна тощо). Толерантність є базовою цінністю відкритого суспільства, вона базується на правових засадах та морально-етичних нормах.

Ключові слова: толерантність, принципи толерантності, типи толерантності, відкрите суспільство, особистість, моральність, злагода, консолідація.

В статье раскрыта сущность толерантности как общественного феномена, показано значение толерантности как морального фактора в процессе взаимодействия людей в трудовых коллективах, в организации отношений между людьми в обществе. Основой толерантности является признание права на отличие, одновременно толерантность не означает безразличие к любым негативным взглядам. Для более

четкого подхода к проблеме толерантности подано типологию толерантности по социально-политическим сферам (гендерная, возрастная, образовательная, межнациональная, межконфессиональная, политическая, физиологическая и другие). Толерантность является базовой ценностью открытого общества, она базируется на правовых принципах и морально-этических нормах.

Ключевые слова: толерантность, принципы толерантности, типы толерантности, открытое общество, личность, нравственность, согласие, консолидация.

The article reveals the essence of tolerance, as a social phenomenon, shows the importance of tolerance as a moral factor in the interaction of people in the workforce, in the organization of human relations in society. The basis of tolerance is the recognition of the right to difference, while tolerance does not mean indifference to any negative views. For a clearer approach to the problem of tolerance filed a typology of tolerance on the socio-political sphere (gender, age, education, ethnic, inter-religious, political, physiological et al.). Tolerance is a basic value of an open society, it is based on legal principles, moral and ethical standards.

Key words: tolerance, principles of tolerance, types of tolerance and open society, personality, morality, harmony, consolidation.

УДК 316.647

Пірен М. І.,

доктор соціологічних наук, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, заслужений діяч науки і техніки України

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми не викликає жодних сумнівів. Толерантність – суспільний феномен, а в XXI ст. – найважливіший чинник злагоди в суспільстві та базова основа міждержавних відносин. За умов демократизації суспільних відносин характерним є багатоманітність і суперечливість. Це породжує нерівність, конфліктність, тим самим ускладнює державотворчі процеси та толерантні відносини як між державами, так і в самій державі. Яскравим прикладом цього є сучасний стан стосунків між Україною та Росією, а також стан справ у Донецькому регіоні України, де терористи, які продали людську гідність за гроші, спричинили конфліктну ситуацію між окремими олігархічними групами й людьми, принесли горе й смуту простим громадянам, військові протистояння між Україною та Росією.

Категорія толерантності може бути розглянута з різних позицій: як етико-філософське поняття, як принцип взаємовідносин між прихильниками різних ідеологічних концепцій, переконань та

вірувань, як метод соціально-політичних рішень, дій тощо. Виділяють різні форми толерантності: особиста, громадська, що виявляється в моралі, звичаях, менталітеті, свідомості, та державна толерантність, що відображена в законодавстві, політичній практиці тощо.

Ступінь розробленості проблеми. Вивченню проблем толерантності приділена значна увага з боку вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як І. Курас, О. Майборода, В. Євтух, Л. Аза, В. Трощинський, А. Круглашов, В. Котигоренко, А. Фурман, О. Шаук та інші.

Досить цікавими є наукові позиції таких західних науковців, як К. Леві-Строса, М. Уолцера, Е. Сміта, Дж. Беррі, Н. Лебедева, М. Герасимова, А. Татарко та інші. Перераховані автори зауважують, що феномен толерантності, якщо отримає гідне місце в соціально-політичній практиці, врятує цивілізацію від катастроф, а людей від приниження.

У сучасному науковому аналізі бракує досліджень соціально-політичних аспектів, немає досліджень, що розкривають толерантність як важливу складову

процесу державотворення та міждержавних, міжетнічних стосунків, де толерантність виступає як чинник моральної відповідальності та поваги до інших. Для сучасного турбулентного українського суспільства привернення уваги до толерантності як суспільно-політичного феномена є шляхом, який сприяє консолідації та злагоді, що надзвичайно важливо для України, миру та нових взаємин із Росією.

У контексті соціально-політичного прогресу, злагоди, державотворення та соборності України дослідження проблеми толерантності як морального чинника міждержавних, міжетнічних стосунків є вагомим стрижнем мети запропонованої статті для осмислення представниками соціологічної та інших гуманітарних наук.

Виклад основного матеріалу. На етапі глобалізаційних змін, епохи відкритих суспільств національні держави зазнають радикальної та активної трансформації, оскільки кожній із них доводиться, реалізуючи свої реформи, корелювати державні інтереси з глобалізаційними процесами, де необхідною умовою є толерантність, адже усвідомлений вибір вступу України в Європейський Союз стає можливим лише завдяки толерантному співіснуванню різних культур. Як засвідчує практика життя, етнокультурне розмаїття здатне забезпечити людині найбільше благо саме тоді, коли спрацьовує толерантність.

У практичній роботі лідера будь-якої сфери суспільно-політичної діяльності сучасного поліетнічного українського суспільства важливе місце належить такому суспільному феномену, як толерантність, що дасть йому базову основу для моральних засад на мир, повагу, злагоду та стабільність.

Основою толерантності є визнання права на відмінність. Вона проявляється в сприйнятті іншої людини такою, якою вона є, повазі до іншої точки зору, стриманості до того, хто її не поділяє, розуміння та прийняття традицій, цінностей і культури представників іншої національності, віри, поглядів тощо.

Водночас толерантність зовсім не означає байдужість до будь-яких поглядів та дій. Так, наприклад, аморально й злочинно миритися з расизмом, насильством, приниженням гідності, утиском інтересів і прав людини іншої національності та раси. Не можна миритися в тому

випадку, якщо спотворюються негативно наукові дані, або відомості про інших людей, або намагання сіяти зневагу, наклеювати «ярлики неприязні».

Толерантність – інтегрована якість позиції особистості. Якщо вона позитивно сформована, то й проявляється з позитивом у всіх життєвих ситуаціях і щодо всіх людей. Водночас досвід показує, що людина може бути толерантною у відносинах із близькими, знайомими, але зневажливо, нетерпимо ставитися до людей іншої віри або національності. У зв'язку із цим, на наш погляд, можна говорити про міжособистісну, соціальну, національну толерантність та нетолерантність віротерпимості.

Міжособистісна толерантність проявляється щодо конкретної людини; *соціальна* – до конкретної групи, суспільства; *національна* – до іншої нації; *віротерпимість* – до іншої релігійної віри тощо.

Національна толерантність у словниках трактується як специфічна риса національного характеру, духу народів, невід'ємний елемент структури менталітету, орієнтує на терпимість, відсутність або ослаблення реакції на будь-який фактор у міжнаціональних відносинах. Таким чином, міжнаціональна *толерантність* – це властивість особистості, що проявляється в терпимості до представників іншої національності (етнічної групи) з урахуванням її менталітету, культури, своєрідності самовираження.

За визначенням професора А. Чічановського, *толерантність* – це терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки; повага або визнання рівності інших, відмова від домінування чи насильства. Інакше кажучи, постійні, цілеспрямовані зусилля для створення такого інформаційного поля, яке б культивувало в людині та в суспільстві настанову на високу мораль, самообмеження, злагоду та співробітництво, на емоційну мобілізацію та на злагоду культур.

Кожному громадянину багатонаціонального українського суспільства, тим більше політичному лідеру, необхідно звертати увагу на історичну пам'ять, правду про становлення та розвиток нашої держави, що набуває особливе значення для встановлення об'єктивної істини, формування особистісної позиції щодо українського суспільства. У соціально-політичному аспекті єдність історичного знання та культури позначає

непорушність міжкультурних і міжнаціональних зв'язків, сприяє взаєморозумінню й взаємозбагаченню людей та етносів у суспільстві. У цьому контексті велику цінність мають етнографічні знання про походження народів, з представниками яких прийдеться політичному лідеру спілкуватися, працювати, оскільки він має знати про своєрідність національного етикету, обрядів, побуту, одягу, мистецтва, художніх промислів, свят тощо.

Толерантність тісно пов'язана з віротерпимістю. Сьогодні, часто безцеремонно, у духовне життя українських громадян вторгаються різні, у тому числі й закордонні, релігійні організації. Однак слід зауважити, що не всі релігійні об'єднання заслуговують толерантного ставлення, особливо коли мова йде про релігійні культури екстремістської спрямованості. Деякі з них («Діти Бога», «Свідки Єгови» тощо), зареєстровані в нашій країні на перших порах незалежності України, мають скандальну славу на Заході та поповнюють свої ряди за рахунок української молоді та громадян загалом. Діяльність цих організацій повинна розглядатися нашими політиками з позицій їх негативного впливу на сім'ю, дітей, молодь. Тут виховується людина-гвинтик релігійної організації, людина, яка нехтує рідною сім'єю, традиціями, своїм народом. Неврахування цього звужує можливості впливу лідера на них.

Для більш чіткого підходу до проблем толерантності для практичної роботи з особою політичного лідера подаємо типологізацію толерантності за соціально-політичними сферами її буття:

– *гендерна толерантність* – неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою;

– *вікова толерантність* – неупередженість до апріорних «недоліків» людини, пов'язаних із її віком. Вікова толерантність цілком може поєднуватися з прийнятою в багатьох культурах повагою до осіб похилого віку та гарним ставленням до інших;

– *освітня толерантність* – очевидно, що такий тип толерантності має відношення до побутової сфери та не пов'язаний з обговорюваним питанням, де рівень освіти суб'єктів права є вирішальним

чинником;

– *міжнаціональна толерантність* – ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки та негативні дії окремих представників національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції «презумпції національної невинності»;

– *расова толерантність* – відсутність упереджень до представників іншої раси;

– *релігійна толерантність* – ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих, представників різних конфесіональних груп;

– *географічна толерантність* – неупередженість до жителів невеликих або провінційних міст, сіл й інших регіонів із боку столичних жителів і навпаки;

– *міжкласова толерантність* – терпиме ставлення до представників різних майнових шарів: багатих до бідних, бідних до багатих;

– *фізіологічна толерантність* – ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, осіб із зовнішніми недоліками тощо;

– *політична толерантність* – ставлення до діяльності різних партій та об'єднань, висловлювань їх членів тощо;

– *сексуально орієнтована толерантність* – неупередженість стосовно осіб із нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

– *маргінальна толерантність* (толерантність стосовно маргіналів);

– *девіантна толерантність* – ставлення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголік, ув'язнених тощо.

Що це дає політичному лідеру та лідеру в його роботі з людьми? Це дає ключ врахувати особливості типів особистостей та віднайти ефективні механізми впливу на свідомість суспільства та самосвідомість людей, осмислити через себе завдання та їх реалізацію в консолідації їх на демократичній соціально-політичній зміні в суспільстві.

Лідер колективу, групи, партії, суспільства має бути ознайомленим також із рівнями толерантності.

Говорячи про рівні існування толерантності, можна виділити такі:

- цивілізаційний;
- міжнародний (міждержавний);
- етнічний;
- соціальний;
- індивідуальний.

Дамо їх коротку характеристику для оцінок у процесі спілкування й практичної

роботи лідера та його команди в суспільстві.

Толерантність цивілізаційна (або соціокультурна) передбачає ненасильство в контактах різних культурних світів (цивілізацій). Тому соціокультурний (цивілізаційний) вимір толерантності як найзагальніший рівень її існування є умовою творчого розвитку «культури світу» (термін ЮНЕСКО) у сучасності.

Толерантність у міжнародних відносинах є умовою співпраці та мирного співіснування держав незалежно від їхніх розмірів, економічного розвитку, етнічної чи релігійної приналежності їхнього населення.

Етнічна толерантність є основним засобом досягнення гармонії міжнаціональних відносин у мультинаціональних суспільствах, тому що базується на визнанні того факту, що за відмінностями криється суттєва подібність.

Соціальна толерантність, яку можна визначити як ненасильницьке, поважне ставлення до різних соціальних груп, є гармонізацією відносин у суспільстві.

На індивідуальному рівні толерантність є добродійністю, тобто нормою поведінки відповідальної особистості. Толерантність стосовно людей, які відрізняються своїми поглядами та звичками, вимагає розуміння того, що істина не може бути простою, що вона багатогранна, що існують інші погляди, здатні пролити світло на ту чи іншу її сторону. Саме цей рівень існування толерантної свідомості виступає фундаментом будь-якої терпимості в суспільстві.

Таким чином, толерантність є базовою цінністю відкритого суспільства. Відкритість суспільства своїм власним змінам та інноваціям означає одночасно й відкритість його назовні, іншим культурним нормам і принципам. Тому толерантність, критичне мислення, свобода й відповідальність особистості у відкритому суспільстві пов'язані між собою, становлять фундамент демократії та створюють умови розвитку, руху суспільства вперед до прогресу.

Отже, застосування терміна «толерантність» та усвідомлення його впливу на діяльність, на нашу думку, зумовлено його сильною, активною формою, правовим, суспільно-політичним, моральним принципним впливом. Він визначає соціокультурний рівень міжособової та міжгрупової взаємодії. Сімейні, дружні, сусідські, інтимні відносини характеризуються, як

правило, терміном «терпимість». Поняття ж «толерантність» в етичній і політичній лексиці включає морально-правовий та державний аспекти. В умовах інтенсивного інтеграційного світового процесу взаємопроникнення різних культур толерантність набуває ознак загальнодержавного державного принципу, яким необхідно керуватися, щоб успішно розвивати конструктивні взаємини між державними, політичними та військовими блоками, організаціями на правових, цивілізованих принципах. Призначення толерантності як правового й державного принципу полягає в юридичній площині права людини, у їх визначенні як основних прав (особисті права, свободи політичні, соціальні, культурні) або як фундаменту, що визначає державні цілі (свобода, демократія тощо).

Для політичного лідера важливо бути поінформованим також із позицій офіційної появи феномена толерантності в суспільно-політичному житті.

Першим міжнародно-правовим документом, у якому розкривається суть толерантності, є проголошена та підписана ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р. в Парижі «Декларація принципів толерантності» (далі – Декларація), у першій статті якої дається розгорнуте поняття толерантності [2].

У Декларації зафіксовані головні рівні впровадження принципів толерантності: особистісний, державний, соціальний.

Особливе значення авторами Декларації надається функціонуванню принципів толерантності на рівні держави. Тут толерантність означає дотримання неупередженого законодавства, правопорядку й судово-процесуальних та адміністративних норм. Крім того, толерантність також вимагає надання кожній людині можливостей для економічного й соціального розвитку без будь-якої дискримінації. У Декларації запропоновані також шляхи досягнення поставлених перед державою завдань, а саме:

- ратифікація та виконання існуючих міжнародних конвенцій про права людини;
- розробка законодавства, здатного забезпечити в суспільстві рівноправні підходи та рівність можливостей для всіх груп й окремих людей [2].

Лідер та його команда повинні врахувати, що *пошук оптимальних шляхів вирішення багатогранної проблеми толе-*

рантності повинен вестися одночасно на двох рівнях: індивідуальному й суспільному з урахуванням тісної взаємодії двох показників:

– зовнішнього (формальний показник толерантності), що стосується процедури та характеру спілкування: напрацювання технології толерантної поведінки, розробки правової бази, етикету тощо;

– внутрішнього, індивідуального, пов'язаного з ідеєю інтерсуб'єктивності (матеріально-психологічний показник толерантності), готовністю до діалогу, відвертості тощо.

Як зазначає О. Хеффе, принцип толерантності має дві форми: толерантність як особиста позиція та як суспільно-державний і цивілізаційний принцип. Тим самим наголошується позиція самого лідера, його команди та вміння реалізувати в морально-етичні основи для успішної діяльності.

Багато дослідників виділяють різні типи толерантності. З огляду на дослідження, які здійснювалися в науковій літературі, можна виділити три основних типи толерантності:

– звичайна байдужість;

– тип толерантності, синонімом якої є терпимість (від «терпіти», «страждати»); це означає переносити інаковість інших (їх погляди, вірування, манери) тільки з міркувань принципу, наприклад, толерантність релігійного фанатика: «хоч вони еретики, безбожники, але я терпітиму їх ересь, бо так велить мені Бог»;

– любов – любити іншу людину означає сприймати її такою, якою вона є, і насолоджуватися саме цією інаковістю. У любові люди усвідомлюють один одного як доповнення до цілого, як рівноцінні складові цього цілого.

Оскільки нині в Україні проживають люди, які є представниками 136 національностей, актуальною є міжнаціональна толерантність.

Міжнаціональна толерантність у сучасному українському суспільстві – це системна сукупність психологічних настанов, відчуттів, певного набору знань і суспільно-правових норм, виражених через закон або традиції, а також світоглядно-поведінкових орієнтацій, які припускають терпиме або прийнятне ставлення представників якої-небудь однієї національності, зокрема, на особистому рівні, до інших інонаціональних явищ (мови, культури, звичаїв, норм поведінки

тощо).

У сучасному розумінні *міжнаціональна толерантність* не може бути зведена тільки до єдиного акта й лише терпимого. По-перше, міжнаціональна толерантність є процесом, що постійно розвивається, який власне включає емоційно-психічні норми, відчуття щодо інших національностей, широкий набір знань, інформаційних уявлень про інші культури, мови й власне поведінкові настанови, світоглядні погляди стосовно інонаціонального. По-друге, міжнаціональна толерантність як явище є набагато ширшим, ніж просто терпиме ставлення. Невипадково для позначення цього феномена було обрано термін латинського походження «*tolerans, tolerantus*» – терпимий. Тим самим, очевидно, зазначається, що сенс поняття толерантності містить поряд із просто терпимим ставленням принципи загальнолюдської моралі, що проявляються в пошані й обов'язковому дотриманні прав усіх народів світу; в усвідомленні єдності й загального взаємозв'язку різних етнокультур, у широких знаннях про мови, культури та походження різних народів, особливо тих, з якими відбувається безпосередній контакт; у неприйнятті воєн, анексії та інших форм насильства у відносинах між національностями; у вирішенні міжнаціональних проблем на основі балансу інтересів.

Перші особи, політичні лідери нашої держави, повинні усвідомити, що імідж України залежить від поваги до себе та інших країн і народів. Це має стати важливою настановою просвітницької роботи науковців, педагогів, політиків та засобів масової інформації.

На міжнародному рівні до толерантності належить взаємна пошана різних культур і традицій. Наприклад, було б неправомірним стилізувати під європейські культури або американський спосіб життя весь розвиток цивілізації та девальвувати всі форми, що відхиляються, скажімо, від європейських, оголошувати їх примітивними, варварськими й нерозвиненими.

Визнання самоцінності інших культур полегшується, якщо увага спрямована не тільки на розділяючу основу, але й на об'єднуючий фактор, на загальнолюдські позиції: готовність допомагати, нести цивілізованість і чесність, інакше кажучи, те, що не лише на християнському Заході, але й у різних суспільствах, у

різні епохи завжди визнавалося як етичні цінності. Особливо сьогодні слід звернути увагу на «Заповіді матері Терези», сенс яких полягає в тому, щоб нести для людей «добро». Це і є Божа Благодать людям. Курс розвитку суспільств сучасною елітою має бути спрямований не на матеріальні статки, а на духовні виміри, які дадуть можливість зберегти мир і шанувати кожну людину за те, що вона – Боже творіння.

Оскільки на сучасному етапі Україна взяла курс на входження до Європейського Союзу, то для політичних лідерів та перших осіб важливо вивчати толерантність як один зі стандартів Європейського Союзу.

У контексті європейського мислення толерантність – це не лише необхідна складова сучасної культури, але й універсальна цінність людства. Тоді як в Україні робляться спроби досягнути семантичне поле латинського «tolerantia» і виробити відповідне відношення, воно в суспільстві вже впевнено пускає паростки. Тобто запропонована рефлексія стосується не чистої ідеї, а реакції на поступово виникаючу нову ціннісну реальність, якщо не більше – на нове світовідчуття, світобачення, світосприйняття в епоху глобалізації та відкритих суспільств.

Український науковець О. Тягло вирізняє існування двох видів толерантності: особлива й універсальна [13].

Перша визначається характерними для конкретного співтовариства особливими цінностями, висловами в межах моралі й закону. Проте оскільки такі визначаються відносинами до «часу – місця – культури», то релятивним є і перший вид міри толерантності. Другий її вид має абсолютний характер. У цьому випадку міра досягається внаслідок зіткнення із запереченням толерантності, тобто з антитолерантністю: тут толерантність трансформується у своє інобуття – нетолерантність. Уже зазначена можливість переходу толерантності в інтолерантність спростовує спрощене ототожнення толерантності з некритичністю, з абсолютним – свавільним або вимушеним – ігноруванням критики.

Довершена критичність повинна поширюватися не тільки на «інше», але й на «своє». Критичне ж ставлення до «свого» гармонізує з визнанням права на існування певної свободи «іншого», зокрема з обґрунтуванням плюралізму ідей і толе-

рантних взаємин їх носіїв. З іншого боку, толерантність не повинна схилитися перед «іншим» лише тому, що він – іноземний, іншомовний тощо. Вона повинна поважати «інше», але цінувати своє добре, людяне, що культивує з українством.

Висновки. Таким чином, критичність і толерантність – особливості людського духу та поведінки, які не виключають, а взаємодоповнюють одна одну. Тому ідеальна толерантність і довершена критика в сучасному демократичному суспільстві повинні співіснувати як два іманентні прояви дійсної людської свободи, спрямовані на процес суспільного розвитку.

Отже, для ефективної реалізації соціально-політичних перетворень демократичного типу політичному лідеру важливо осмислювати толерантність у різних напрямках та проявах [4].

Типологізація толерантності за багатьма критеріями дозволяє глибше зрозуміти її суть, досягнути всю різноманітність її ознак, усвідомити поліваріантність її прояву в суспільному житті. Такий підхід дає можливість конструктивної й обґрунтованої відповіді на запитання про те, що є толерантністю та яке її значення для ефективної лідерської соціально-політичної діяльності, які положення потребують обов'язкового впровадження в систему правових засад держави Україна та в правовій свідомості її населення задля подолання конфліктів і попередження дестабілізуючого протистояння в усіх сферах життя сучасного українського суспільства, що трансформується шляхом демократичних реформ та утвердження цінностей краї Європейського Союзу.

У процесі дослідження виявлено необхідність вивчення толерантності як суспільного феномена, щоб забезпечити стабільність і міжнародний мир, що великою мірою залежить і від громадських неурядових організацій та міжнародних організацій, де феномен толерантності є базовою основою об'єднання людей різних традицій і культур на злагоді, щоб зберегти мир для взаємодії людства та оберігати цивілізацію для прогресу, оскільки так навчають високодуховні джерела (Біблія, Коран, Тора та інші). Виходячи із дороговказів Нагорної проповіді Спасителя, нам усім слід пам'ятати про те, що на землі є для всіх місце під сонцем, де ми повинні жити в мирі та злагоді, шануючи один одного [8].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гершунский Б. *Философия образования для XXI века* / Б. Гершунский. – М. : Совершенство, 1998. – 608 с.
2. Декларація принципів толерантності від 16 листопада 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main.cgi?995503>.
3. Дем'янюк О. *Передмова* / О. Дем'янюк // Декларація принципів толерантності ООН з питань освіти, науки і культури. – 1995. – С. 5–7.
4. Завгородний Ю. Толерантность: желаемый образец межкультурного диалога или искусно скрытая доминанта европейской ограниченности? / Ю. Завгородний // *Философская и социологическая мысль*. – 1994. – № 11–12. – С. 212–215.
5. Лекторский В. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. Лекторский // *Вопросы философии*. – 1997. – № 11. – С. 46–54.
6. Мацковский М. Толерантность как объект социологического исследования / М. Мацковский // *Век толерантности*. – М. : МГУ, 2001. – Вып. 3–4. – С. 34–41.
7. Мубинова З. *Педагогика этичности и толерантности: теория, практика, проблемы* / З. Мубинова. – Уфа : Издательство Башкирского университета, 2000. – 136 с.
8. *Нагорная проповедь Спасителя: сущность христианского учения* : [сборник] / А. Потапова, В. Горейло. – 1991. – К. : Радянська школа ; М. : Орбита. – 79 с.
9. Пірен М. *Державна кадрова політика: шляхи елітизації* : [монографія] / М. Пірен. – К. : Талком, 2014. – 253 с.
10. *Політологічний енциклопедичний словник* / за ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
11. Соколов М. *Проблема толерантності в інформаційному просторі* : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / М. Соколов ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 200 с.
12. Тарасишина О. *Справедливість і толерантність у сучасному праві України* : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. Тарасишина ; Одеська національна юридична академія. – О., 2008. – 182 с.
13. Тягло О. *Як розуміти толерантність сьогодні?* / О. Тягло // *Вісник університету внутрішніх справ*. – 2000. – № 12. – С. 275–278.
14. Федотова Н. *Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность* / Н. Федотова // *Философские науки*. – 2004. – № 4. – С. 22–27.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

TOLERANCE – AN IMPORTANT FACTOR IN IMPROVING GOVERNANCE

У статті розкривається сутність феномену толерантності, його взаємозалежність та відмінність зі спорідненими поняттями, такими як терпимість, довіра, конформізм, вихованість, доброта. Визначаються основні особистісні, групові цінності та пріоритети, які б якісно вдосконалили управлінську культуру: моральність, відповідальність, гуманність, чесність, творчість, совісність, самореалізація, успішність. Виокремлюються основні вектори та етапи реформування системи державного управління з точки зору привнесення толерантних засад.

Ключові слова: толерантність, державне управління, ідеологія українотворення, реформування, управлінська культура, людський фактор, суб'єкт-суб'єктні відносини.

В статье раскрывается сущность феномена толерантности, его взаимозависимость и отличие с родственными понятиями, такими как терпимость, доверие, конформизм, воспитанность, доброта. Определяются основные личностные, групповые ценности и приоритеты, которые бы качественно улучшили управленческую

культуру: нравственность, ответственность, гуманность, честность, творчество, совестливость, самореализация, успешность. Выделяются основные векторы и этапы реформирования системы государственного управления с точки зрения привнесения в нее толерантных принципов.

Ключевые слова: толерантность, государственное управление, идеология украинотворения, реформирование, управленческая культура, человеческий фактор, субъект-субъектные отношения.

The article reveals the essence of the phenomenon of tolerance, interdependence and its contrast with the related concepts such as tolerance, trust and conformism, manners, kindness. Identifies the main personal, group values and priorities that would improve quality management culture: morality, responsibility, humanity, honesty, creativity, conscientiousness, self-realization, success. Outlines key vectors and steps to reform public administration in terms of bringing in her tolerant principles.

Key words: tolerance, government, ideology of Ukraine creation, reform, management culture, human factor, subject-subject relationship.

УДК 316.647: 351/354

Пержун І. В.,

викладач

Чернівецький

торгівельно-економічний інститут

Київського національного

торгівельно-економічного університету

Постановка проблеми. Однією з найбільш актуальних сфер сучасних трансформаційних процесів в українському суспільстві є реформування системи державного управління. Питання ефективної організації владних структур стоїть на порядку денному на суспільному, державницькому, моральному й ідеологічному рівнях. Саме тому потрібно брати до уваги та враховувати всі можливі сфери реформування соціальних, політичних і державних інститутів.

Безумовно, провідними завданнями на сьогодні є формування в Україні правової, демократичної держави, переосмислення ролі й місця виконавчої влади в системі органів державної влади, пошуку конструктивної моделі побудови влади з використанням зарубіжного та національного історичного досвіду. Проте не слід також забувати про моральну, ідеологічну основу діяльності управлінця, його внутрішні психологічні установки, переконання, погляди, цінності, пріоритети, що є ключовими аспектами в прийнятті рішень.

Феномен толерантності виступає як один із найважливіших чинників управлінських відносин та має стати базовою основою внутрішньополітичних і міждержавних взаємин. Актуальність теми статті обумовлена потребами привнесення

в державне управління толерантності, подолання командно-адміністративної системи, формалізму та бюрократизму в державному апараті.

Ступінь розробленості проблеми. До розробки проблем толерантності в державному управлінні та удосконалення діяльності системи вищих органів державної влади прикута значна увага з боку таких вітчизняних дослідників, як В. Авер'янов, В. Атаманчук, О. Бабчук, О. Долгополова, В. Євтух, І. Кресіна, А. Круглашов, І. Курас, О. Майборода, Н. Нижник, М. Пірен, А. Фурман, В. Шаповал, О. Шаюк та інші.

Досить цікавими є наукові позиції західних науковців: Дж. Беррі, Ф. Гуднау, У. Мерфі, Е. Сміт, Ф. Тейлор, Л. Уайт, А. Файоль, М. Фоллет та інших.

У сучасному науковому дискурсі не вистачає досліджень, які б розкривали толерантність як важливу складову вдосконалення системи державного управління, процесу державотворення та міждержавних стосунків, де толерантність виступає чинником моральної відповідальності, справедливості, гуманності, поваги до інших.

З огляду на актуальність цієї проблематики слід виокремити такі завдання статті:

– проаналізувати найважливіші тенденції та перспективи реформування системи державного управління в сучасній Україні;

– виділити нагальні проблеми та суперечності управлінського процесу;

– розкрити феномен толерантності як важливого чинника вдосконалення управлінської культури.

Виклад основного матеріалу.

Передусім толерантність у державному управлінні – це доброзичливе і терпиме ставлення управлінця до своїх підлеглих, відкритість думки та спілкування, визнання особистої свободи працівника-індивіда та цінування прав і свобод людини. Толерантність означає активну позицію, а не пасивно-терпиме ставлення до навколишніх подій, тобто толерантна людина не має бути терпима до всього, наприклад до приниження прав людини чи маніпуляцій та спекуляцій. Те, що порушує загальнолюдську мораль, не повинно сприйматись толерантно.

Тому варто розрізняти толерантну поведінку та терпимість, а також відокремлювати такі поняття, як довіра, конформізм, доброта, вихованість.

Толерантність – це інтегральна риса-якість особистості, що за своєю сутністю полягає в повазі й терпимості до іншого, передбачає порозуміння за будь-яких, у тому числі і конфліктних, умов міжособистісної взаємодії та нейтралізує внутрішню агресивність і непоступливість як на рівні окремої особи, так і групи, колективу, етносу, нації. Вона є доволі тонкою категорією, якої потрібно дотримуватись, оскільки визначає моральний, суспільний і демократичний розвиток суспільства.

На відміну від толерантності, терпимість – це здатність поступатись за будь-яких обставин, визнаючи свою меншовартість перед керівником та без обговорень виконувати його розпорядження. Вона передбачає суб'єктно-об'єктні відносини, де суб'єкт наказує, а об'єкт терпить і виконує.

Довіра – це відкриті позитивні взаємовідносини між людьми, що відображають впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, вона не базується на раціональних засадах, тобто на досвіді чи передбаченні, на попередньому знанні однієї сторони другої та включає ірраціональні мотиви. Якщо толерантність цілком раціональна, оскільки залежить виключно від самого себе, то довіра –

певні сподівання та віра в когось іншого.

Конформізм – термін, що означає пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання існуючого стану речей, законів, норм, правил, повне схилення перед авторитетами, ігнорування унікальності поглядів, інтересів, уподобань естетичних та інших смаків окремих людей. Як наслідок, конформізм означає відсутність власних поглядів і позиції, безпринципна та некритична покора певній моделі, що володіє найбільшою силою тиску. Це може бути думка більшості, визнаний авторитет, традиція. Толерантність відрізняється від конформізму тим, що передбачає, по-перше, вміння вислухати та зрозуміти іншу точку зору; по-друге, активну громадянську позицію і висловлення власних думок та переконань; по-третє, прихід до консенсусу шляхом демократичного діалогу.

Доброта – чутливе, дружнє ставлення до людей, тому можна зробити висновок, що толерантність побудована на доброті та є її складовою частиною.

Вихованість – вміння поводити себе в колективі відповідно до загальнолюдських цивілізаційних норм, що також належить до толерантності, покращує ефективність трудових взаємин, створює базові принципи для подальшого розвитку особистості та доброзичливості в соціальній групі, якою може бути сім'я, трудовий колектив, різноманітні культурні, національні, спортивні товариства тощо.

Таким чином, толерантність можна трактувати як складну систему поведінкових норм, цінностей, правил, соціальних і політичних відносин та психологічних установок. У широкому, загальноприйнятому розумінні, толерантність здебільшого розуміється як прояв терпимості до представників інших культур, вірувань, країн і народів: вони не кращі й не гірші, вони просто інші; кожному гарантується право на життя та реалізацію себе у світі.

Проте існують й інші тлумачення толерантності, які прямо належать до проблеми вдосконалення державного управління. Наприклад, толерантність може трактуватись як схвальна поведінка та відмова від нав'язування поглядів однієї людини іншій. Це є, на наш погляд, важливим елементом побудови та розвитку культури управління. Ненав'язування управлінцем своїх поглядів та переко-

нань підлеглим – це ключ до цивілізаційних форм управлінської діяльності та становлення колегіального демократичного стилю управління.

Толерантність – це активна соціальна поведінка, до якої людина приходиться добровільно й свідомо, що розглядається як складова громадянської вихованості. Основними критеріями толерантності є емпатійність, комунікабельність, соціальна активність, паритетні взаємовідносини, соціальна відповідальність за свої слова та вчинки, подолання негативних стереотипів, упереджень, агресії тощо.

Толерантність може розглядатись як форма домовленостей про ті чи інші правила й вектори поведінки, тобто коли керівник веде діалог зі своїми підлеглими про подальші кроки в їх спільній діяльності. При цьому важливою є повага до поглядів своїх підопічних та відкрита співпраця. Саме так формується якісна взаємодія між суб'єктом та об'єктом управління, тільки в такому форматі можливі ефективність і результат управлінської діяльності. Тут важливою є побудова рівних міжсуб'єктних відносин. Мається на увазі, що взаємини між керівником і підлеглим повинні відбуватись за схемою суб'єкт-суб'єкт, а не суб'єкт-об'єкт.

Толерантність можна розуміти як систему особистісних і групових цінностей. Якщо говорити про державне управління, то поряд із такими цінностями, як науковість, компетентність, системність, плановість, колегіальність, демократизм, професіоналізм тощо повинні враховуватись такі:

– *моральність* – внутрішня установка управлінця та рядового працівника діяти відповідно до своєї вихованості, совісті й волі та приймати всі рішення;

– *відповідальність*, тобто усвідомлене ставлення управлінця та працівника до своїх обов'язків, вимог суспільної необхідності, соціально-політичних завдань, норм і цінностей. Цей індикатор означає усвідомлення суті та значення діяльності суб'єкта управлінського процесу, її наслідків, вчинків особи з погляду не тільки своїх інтересів, але й інтересів усього колективу, його загальних цілей і завдань. Важливо також зазначити, що відповідальність у цьому випадку розуміється не як юридичний термін, оскільки насамперед опирається на внутрішні переживання індивіда та наслідки його діяльності в суспільстві;

– *гуманність* – побудова управлінської діяльності на принципах поваги до людини, її гідності та розуму, визнання за нею права на щастя, особистий розвиток, вільний вияв своїх почуттів та здібностей;

– *чесність* – включає правдивість, принциповість, вірність взятим на себе зобов'язанням, щирість перед колективом та перед собою відносно мотивів власної поведінки, визнання прав інших людей;

– *творчість* – забезпечення умов для діяльності людини, спрямованої на створення якісно нових духовних і матеріальних цінностей. Необхідними елементами цього індикатора є застосування свого таланту, фантазії та уяви;

– *совісність* – контроль за власною поведінкою, об'єктивна оцінка своїх дій, сумлінність як етична відповідальність за свою діяльність перед собою та колегами;

– *самореалізація* як втілення в життя свого духовного та матеріального потенціалу, знань, бажань, навичок та здібностей. Кожна людина прагне реалізувати себе відповідно до її внутрішніх установок, а забезпечення цього процесу, на нашу думку, є важливим у побудові та реалізації менеджменту;

– *успішність* розглядається як позитивний наслідок роботи. Здобутий успіх (навіть невеликий) є важливим елементом управління, оскільки він збудник енергії та стимулятор нових пошуків і злетів. Тому мають бути такі умови для працівників, які забезпечували б їх успішність і стали передумовою для подальшого розвитку [6].

Перераховані цінності як складові психологічних засад управлінської культури, на наш погляд, мають враховуватись та набути поширення в практиці, стати стрижневими у формуванні та розвитку якісно нового українського державного управління.

Якщо розглядати реальний стан справ, то можна констатувати, що в українському суспільстві й досі поширені командно-адміністративні методи управління, які є наслідком старої радянської системи, проте будь-яка централізованість, тоталітарність та бюрократизм породжують високий рівень конфліктності в суспільстві. Саме такі соціально-політичні тенденції ми спостерігаємо в сучасній Україні.

Зазначені проблемні поля суперечно-

стей зародилися через відсутність єдиної державницької ідеологічної основи, а також відповідальних виконавських органів влади, які реалізовували державну політику у власних корпоративних інтересах, а не в інтересах соціального захисту народу та демократизації державного управління. Унаслідок цього чітко окреслилась неспроможність приймати ефективні державні рішення та впроваджувати в життя оптимальні демократичні управлінські технології як на загальнодержавному, так і місцевому, регіональному рівнях.

Толерантність державного управління у форматі українського суспільства істотно послаблює низка чинників, а саме: криза легітимності державних і політичних інститутів, порушення вимог принципу соціальної справедливості, зростаюча майнова диференціація населення, страх за невизначене майбутнє тощо, що, з одного боку, актуалізує в громадян примітивні форми толерантності (відчуження, пасивність, зневага, терпіння, розчарування), а з іншого – блокує на рівні масової національної свідомості уреалення ідеї українотворення як дієвої державної ідеології.

Державна ідеологія, що іменується як ідеологія українотворення, надає переваги суспільному над державним, громадському над владним, родинному над політичним, соціальному над матеріальним, культурному над інформаційним, особистісному над груповим, духовному над тілесним, життєтворчому над адаптаційним і споживацьким, а в підсумку всіляко підтримує діяння та справи всіх достойників, а не зверхників, особистостей, а не рутинерів, альтруїстів, а не егоїстів, патріотів, а не манкуртів, професіоналів, а не власників дипломів і посад, творців, а не обивателів, ефективних діячів, а не демагогів. Про це досить вдало і по-новому пише А.Фурман у статті «Генеza толерантності та перспективи українотворення» [14].

Удосконалення державного управління на регіональному рівні потребує визначення фундаментальних духовних цінностей, досягнення порозуміння з найгостріших проблем історичного минулого України, історичного досвіду та історичної пам'яті всіх регіонів та поколінь українців. Також актуальним є визначення цілей і пріоритетів розробки комплексного правового механізму з питань розвитку

культури, реалізації державної мовної політики, у тому числі на регіональному рівні. Крім того, важливою залишається проблема інтеграції регіонів України в єдиний національно-державний організм і формування національної ідеології українотворення, яка має спиратися на базові, спільні для всіх громадян держави цінності, при цьому обов'язкове врахування поліетнічності, багатокультурності українського суспільства.

Отже, удосконалення державного управління з точки зору толерантності покликане забезпечити виконання таких завдань:

- розвиток людського потенціалу (освіти, прав дітей і молоді, здоров'я, культури, зайнятості та соціальної згуртованості суспільства, гендерної рівності);

- на основі демократичних цінностей становлення поваги до людської гідності, прав людини, демократії, свобод і верховенства закону, належного врядування, солідарності, соціальної справедливості тощо;

- удосконалення соціального захисту населення і, як наслідок, забезпечення гарантованого мінімального доходу, встановлення розміру прожиткового мінімуму з урахуванням регіональних особливостей соціально-економічного розвитку, подолання нерівності в доступі до освіти, охорони здоров'я та інших послуг, запобігання конфліктам тощо;

- державне і суспільне сприяння зайнятості та гідній праці, створення конкурентоспроможної економіки, встановлення корпоративної та владної відповідальності перед інститутами громадянського суспільства [11].

Зазначені завдання можуть бути виконані через утвердження державного курсу реформування управлінської діяльності на основі привнесення фактору людини та її значення в державі й суспільстві. Невідкладність, довгостроковість реформ полягають у формуванні одностайної суспільної позиції, свого роду соціальної солідарності щодо змін, які відбуваються в управлінській системі, та без чого неможливий подальший розвиток та прогрес державотворення.

Значимою також є послідовність і компетентність розпочатих реформ, необхідність комплексного реформування державного управління. Таке реформування має визначити нову модель державного

управління, яка співпадала б з ідеологією українотворення. При цьому потрібно керуватися стратегічним підходом, а не просто реагувати на зовнішні чинники та кон'юктурні ситуації.

Висновки. Таким чином, толерантність як чинник вдосконалення державного управління полягає в тісній співпраці між керівниками та підлеглими, партнерських суб'єкт-суб'єктних відносинах, готовності керівника прислухатись до думки колективу та колегіально приймати рішення, формуванні культури діалогу під час управлінських відносин, повазі до людської гідності тощо.

Для стабілізації соціально-політичної та економічної ситуації в країні, виходу з кризового становища у взаємодії гілок влади слід усвідомити, що реформування державного управління є не разовий акт, а складний, поступовий процес, який повинен супроводжуватися застосуванням правового, адміністративно-управлінського, муніципально-самоврядного, матеріально-фінансового, інформаційно-комунікативного, громадянського та морального аспектів і мати на меті створення ефективної, відповідальної перед суспільством системи влади.

Слід усвідомлювати, що проведення комплексних реформ не можливе без розробки чіткої стратегії розвитку державного управління, яка має складатися з трьох видів: стратегії розвитку державного управління як галузі наукового дослідження; стратегії розвитку практики державного управління; стратегії розвитку державного управління як галузі освіти в професійній підготовці майбутніх управлінців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Войтович Р. Модернізація державного управління в умовах глобальної інтеграції / Р. Войтович // Вісник Національної академії державного управління. – 2013. – № 2. – С. 27–37.

2. Декларація принципів толерантності від 16 листопада 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?995503>.

3. Завгородний Ю. Толерантность: желаемый образец межкультурного диалога или искусно скрытая доминанта европейской ограниченности? / Ю. Завгородний // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 11–12. – С. 212–215.

4. Лекторский В. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46–54.

5. Мацковский М. Толерантность как объект социологического исследования / М. Мацковский // Век толерантности. – М. : МГУ, 2001. – Вып. 3–4. – С. 34–41.

6. Пержун В. Фактор людського капіталу в процесі реалізації соціальної кадрової політики / В. Пержун, І. Пержун // Релігія та Соціум. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2014. – С. 117–122.

7. Пірен М. Державна кадрова політика: шляхи елітизації : [монографія] / М. Пірен. – К. : Талком, 2014. – 253 с.

8. Соколов М. Проблема толерантності в інформаційному просторі : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / М. Соколов ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 200 с.

9. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві [О. Майборода, Р. Чагалова, Т. Пилипенко та ін.] ; ред. Н. Лисюк. – К.: Фонд «Європа XXI», 2012. – 312 с.

10. Тарасишина О. Справедливість і толерантність у сучасному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія правових учень» / О. Тарасишина ; Одеська національна юридична академія. – О., 2008. – 182 с.

11. Тарасюк Л. Проблема культури толерантності в сучасному суспільстві / Л.Тарасюк // Гуманітарний часопис. – 2013. – № 1. – С. 39–44.

12. Тягло О. Як розуміти толерантність сьогодні? / О. Тягло // Вісник університету внутрішніх справ. – 2000. – № 12. – С. 275–278.

13. Федотова Н. Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность / Н. Федотова // Философские науки. – 2004. – № 4. – С. 22–27.

14. Фурман А. Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проект) / А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – № 1. – С. 6–20.

УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА КЕРІВНИКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

THE MANAGEMENT CULTURE OF THE HEAD OF GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTION

УДК 371.113

Семанчина В.О.,

аспірант загальноуніверситетської кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонський державний університет

У статті розглядаються соціально-педагогічні умови формування управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу та професійний портрет сучасного керівника установи.

Ключові слова: управління загальноосвітнім навчальним закладом, керівник, управлінська культура керівника, портрет сучасного керівника.

В статье рассматриваются социально-педагогические условия формирования управленческой культуры руководителя общеобразовательного учебного заведения и

профессиональный портрет современного руководителя учреждения.

Ключевые слова: управление общеобразовательным учебным заведением, руководитель, управленческая культура руководителя, портрет современного руководителя.

The article deals with socio-pedagogical conditions of formation of administrative culture of heads of educational institution and professional portrait of a modern head of the institution.

Key words: management of general education institutions, head, management culture of the head, portrait of the modern manager.

Динамічний розвиток сучасної педагогічної науки характеризується пошуком фундаментальних підходів до навчально-виховного процесу, у якому головною метою є навчання та виховання професійно компетентного, ініціативного, творчого громадянина, наділеного почуттями обов'язку й відповідальності перед суспільством, здатного швидко адаптуватися до динамічного розвитку сучасного світу, характерними рисами якого є підвищення ролі особистості майбутнього фахівця та його професійної компетентності.

Сутність таких підходів знаходить своє відображення в нормативних документах загальнодержавного рівня: Законі України «Про освіту», Законі України «Про вищу освіту» та Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. Розробка такої стратегії розвитку освіти зумовлюється необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості й конкурентоспроможності освіти, вирішення стратегічних завдань, які стоять перед національною системою освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, інтеграцію її в європейський та світовий освітній простір.

Об'єкт статті становить управління загальноосвітнім навчальним закладом.

Предметом є особливості управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу.

Мета статті – розглянути поняття «управлінська культура керівника школи», розкрити розуміння управлінської культури, окреслити професійний портрет сучасного керівника загальноосвітнього навчального закладу.

Освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного й духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, консолідації всіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості. Саме тому головною метою Національної стратегії розвитку освіти України є забезпечення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти для громадян України та особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними задатками, здібностями й потребами. У зв'язку із цим вища педагогічна освіта має створювати максимально сприятливі умови для формування лідерських якостей та управлінської культури майбутніх учителів, викладачів і керівників освітніх закладів.

Ставши на шлях поступу до європейських цінностей, приєднавшись до Болонського процесу, Україна вже сьогодні розпочала демократизацію вищої школи, задекларувавши сприяння й підтримку студентського самоврядування, яке може не лише ефективно впливати на підготовку майбутнього вчителя або викладача вищого навчального закладу, а й зробити вагомий внесок у формування управлінської культури майбутнього менеджера освіти на різних рівнях педагогічної системи.

Аналіз педагогічної літератури свідчить, що тенденція до зміни застарілої концепції соціального управління в Україні та перехід на позиції нової управлінської парадигми, потребу якої теоретично

обґрунтовано в державних постановах і документах, органічно пов'язані з радикальними перетвореннями та реформуванням усіх сторін життєдіяльності, у тому числі й управління загальноосвітніми навчальними закладами. Це дає нам змогу говорити, що якість шкільної освіти сьогодні – питання, відповідь на яке намагаються розкрити у своїх працях відомі вітчизняні й закордонні науковці [1, с. 178].

У педагогічній літературі описано численний досвід підвищення якості освіти, відомі технології та методи, прийоми й засоби навчання, визначено пріоритетні напрями створення інноваційного досвіду для забезпечення сучасної якості освіти, розроблено систему критеріїв і показників підвищення якості освіти, чітко визначено діяльність кожного педагога щодо вдосконалення освітньої роботи.

Однак, на нашу думку, мало уваги приділяється особистості керівника школи як гаранта якості освітнього процесу та його професійної діяльності в умовах складного соціального інституту, яким виступає загальноосвітній навчальний заклад.

Отже, перед нами постають складні питання. Яким має бути сучасний керівник загальноосвітнього закладу: менеджером освітнього процесу або гарантом якості освіти? Що ж таке управлінська культура щодо діяльності керівника школи? Якими є її складові? У чому полягають специфіка й професійні особливості управлінської праці?

У науковій літературі знаходимо різні підходи до визначення тих чи інших аспектів культури. Деякі характеризуються пошуком співвідношення між культурою особистості та культурою суспільства (Л. Пономарьов, В. Попов, В. Чічканов), аналізом соціальної культури особистості (А. Прохоров, К. Розлогов, В. Рузін). Інші вчені розглядають окремі аспекти культури: інформаційну (Д. Блюменау), комунікативну, професійну (В. Кричевський), управлінську (Г. Єльнікова).

Багатозначність самого поняття «культура» відбивається в неоднозначності тлумачення змісту різних її словосполучень, у тому числі таких, як «управлінська культура керівника», «культура управлінської діяльності», «культура управління». У «Тезаурусі менеджера» наведено одне з небагатьох визначень

поняття «культура управління» як комплексної, узагальнюючої характеристики управлінської праці, що показує її якісні риси й особливості [2, с. 48]. Якщо виходити з означення поняття «культура», наданого в словнику С. Ожегова для найвищого рівня будь-чого, то культура управлінської діяльності – це високий якісний рівень її організації. У цьому розумінні аналізоване поняття є близьким за значенням до таких, як «професійна майстерність», «професійна компетентність».

На думку Г. Єльнікової, поняття «культура управлінської праці» містить такі різновиди: загальна, або загальнолюдська, культура, політична, правова, естетична, педагогічна культура з її багатьма відтінками залежно від типу та специфіки навчального закладу.

Так, професор Ю. Конаржевський відмічав, що культура управління – це виконання адміністрацією сукупності вимог, які висувуються до процесу управління, зумовлених нормами моралі, етики, естетики, права, принципами організації та технології управління.

Поняття «професійна культура», на нашу думку, має всеохоплюючий характер та включає в себе всі різноманітності культур: загальну, політичну, культуру спілкування, естетичну або духовну культуру, правову тощо. Однак є ще один бік управлінської діяльності керівника школи чи іншого навчального закладу, що безпосередньо зумовлюється специфікою його праці. Спеціалісти виділяють у ній власне культуру адміністративного апарату, культуру самого процесу управління, культуру умов праці та культуру документації.

Робота керівника школи сьогодні потребує нового мислення, що пов'язано з проникненням менеджменту в управлінську діяльність керівників загальноосвітніх навчальних закладів. З позицій внутрішньошкільного менеджменту важливими є переорієнтація акценту управління з освітніх процесів на розвиток людського потенціалу, що здійснює ці процеси. Важливим є створення своєрідної «кадрової політики» навіть у маленькій школі. Першорядне значення має формування внутрішньошкільної культури: бачення своєї місії, усвідомлення цілей, створення своєї системи цінностей, що має соціальне значення, забезпечення високої вмотивованості управлінських дій тощо.

Професійна діяльність керівника школи вимагає спеціальної підготовки, певних професійно значущих якостей, професійної компетентності. Така діяльність збагачує особистість, розширює її можливості, вводить у сферу соціально-економічної й духовної взаємодії з колективом, формує її мотиваційну сферу, змінює ціннісні орієнтації. Управлінська культура як складова професійної діяльності керівника школи характеризується особливостями усвідомлення поведінки й діяльності людей в організації та є часткою сфери культури праці, культури професійної управлінської діяльності.

В особистісному плані управління визначається певними особливостями, якостями та стилем діяльності керівника, що безпосередньо впливають на організацію співробітництва працівників у досягненні загальної мети організації.

Аналіз вивченої літератури дає змогу говорити, що управлінська культура – це властивість керівника школи як особистості, проте проявляється вона в усіх сферах його діяльності як професіонала. Маємо зробити висновок, що поняття «управлінська культура керівника школи» є, з одного боку, поняттям видовим (окремим) щодо загальніших (управлінська культура керівника, управлінська культура праці), а з іншого – однією з характеристик особистості керівника школи, що суттєво впливає на якість його професійної управлінської діяльності [5, с. 157].

Таке розуміння управлінської культури дає нам змогу окреслити професійний портрет сучасного керівника загальноосвітнього навчального закладу:

1) працівник із високим рівнем управлінської культури й професійної управлінської майстерності, який має фундаментальну педагогічну освіту та володіє знаннями з основ менеджменту; здатний до постійного саморозвитку та самовдосконалення; постійно спрямований на переоцінку старих і формування нових усебічних знань; постійно спрямовує свою діяльність на підвищення якості освіти та загального рівня загальноосвітнього навчального закладу;

2) управлінець, який поряд із відомим примусом уміє впливати на підлеглих переважно демократичними методами; володіє широким спектром знань і вмінь щодо культури спілкування й міжособистісних відносин у колективі; має гнучкий

стиль керівництва та адекватну самооцінку;

3) управлінець, широко ерудований у різних галузях знань (економіці, соціології, психології, менеджменті, інформатиці тощо); володіє багатомірним мисленням, здатний моделювати проблемні ситуації; здатний чітко, лаконічно й логічно формулювати свої думки, висновки, рішення, пропозиції;

4) особистість, що відрізняється цілісністю характеру, упевнена у своїх здібностях; володіє гнучким, сприйнятливим складом розуму; уміє добре писати й говорити; здатна викликати прихильність до себе, безконфліктно співпрацювати з людьми; уміє слухати й чути; володіє мистецтвом переконання; уміє виділяти головне у власній роботі та діяльності організації;

5) керівник, якого вирізняють педагогічна майстерність, здатність компетентно організовувати професійну діяльність і вміло активізувати творчий потенціал колективу загальноосвітнього закладу, знання техніки ведення переговорів і специфіки міжособистісного спілкування, уміння аналізувати результати ділових зустрічей, іти на розумні компроміси;

6) керівник, який здійснює загальне управління діяльністю школи в усіх напрямках; визначає стратегію, мету й завдання розвитку школи, приймає рішення про програмне планування її роботи; планує, координує й контролює роботу педагогічних та інших працівників школи; заохочує й стимулює творчу ініціативу працівників, підтримує сприятливий морально-психологічний клімат у колективі; здійснює власну професійну діяльність відповідно до своїх посадових обов'язків.

З огляду на зазначене керівник сучасної школи – це не просто посада керівника, а й велике педагогічне мистецтво. Робота керівника будь-якого колективу є складною та відповідальною. У керівника школи особлива місія. Сьогодні він покликаний поєднувати в одній особі вчителя, методиста, державного інспектора, господарника, організатора навчально-виховного процесу, чуйного й уважного наставника дитячого та дорослого колективу. Це вимагає не лише всебічних знань, досконалого володіння наукою управління, а й високої професійної культури, справжньої самовідда-

ності та безмежної відповідальності за доручену справу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко І. Професійна компетентність керівника закладу освіти як складова його професійної культури / І. Бойко. – К., 2008. – 300 с.

2. Конаржевский Ю. Внутришкольный менеджмент / Ю. Конаржевский. – М. : МП «Новая школа»,

1993. – 140 с.

3. Логинов И. Профессиональные навыки менеджера: рефлексивная парадигма / И. Логинов, Н. Неволина. – М. : ИД «АТИСО», 2009. – 79 с.

4. Мармаза О. Менеджмент в освіті: секрети успішного управління / О. Мармаза. – Х. : Основа, 2005. – 176 с.

5. Пономаренко Т. Теоретичні засади культуровідповідного управління дошкільною освітою : [монографія] / Т. Пономаренко. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2008. – 272 с.

ЗАХОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ-ІНВАЛІДІВ

MEASURES OF SOCIAL REHABILITATION OF CHILDREN INVALIDS

У статті розглянуто основні соціальні заходи реабілітації дітей з обмеженими можливостями, спрямовані на компенсацію, зменшення й ліквідацію конкретних видів їх соціальної недостатності.

Ключові слова: соціальна реабілітація, соціальні заходи, діти-інваліди, медико-соціальний патронаж, соціально-педагогічний патронаж.

В статье раскрываются основные социальные меры, которые необходимо применять в процессе комплексной реабилитации детей-инвалидов, направленные на компенсацию, уменьшение, ликвидацию конкретных видов их социальной несостоятельности.

Ключевые слова: социальная реабили-

тация, социальные меры, дети-инвалиды, медико-социальный патронаж, социально-педагогический патронаж.

The article describes social actions of rehabilitation of handicapped children and different types of patronage, such as medico-social, cultural, social and pedagogical. The rule of a choice of social actions depending on the forms of social insufficiency which are available for the child is offered. Efficiency of the mentioned actions of social rehabilitation is defined by the level of socialization of the child, his ability to adaptation and partnership in the company of peers.

Key words: social rehabilitation, social measures, children with disabilities, medical and social patronage, social and pedagogical patronage.

УДК 364.4.-053.2

Федорова О.В.,
к. пед. н., доцент
кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Одним із найважливіших питань сучасного суспільства є проблема дитячої інвалідності з огляду на її медичне, соціальне й економічне значення. В Україні, як і в усьому світі, спостерігається зростання кількості дітей-інвалідів, а проблема набуває загальнодержавного характеру. Згідно з даними державної статистики в 2012 р. серед причин інвалідності дітей віком 0–17 років 55,2% становлять вроджені вади розвитку, 37,9% – хвороби нервової системи, 29,6% – розлади психіки й поведінки. Накопичення тяжких розладів здоров'я в дітей зумовлюють серйозні соціальні, економічні та морально-психологічні проблеми як для самої дитини, так і для її сім'ї. Соціальна ізоляція, у якій знаходиться більшість сімей, які виховують дітей-інвалідів, посилює психічну травму, викликану інвалідністю дитини [3, с. 34].

Зазначимо, що з огляду на нову соціальну модель інвалідності, визнану в усьому світі, етичну коректність щодо цих переважно талановитих, здібних та унікальних у своєму особистісному розвитку дітей і їх батьків, а також соціальну відповідальність можна стверджувати, що процес пошуку відповідних заміників терміна «інвалід» у різних галузях соціальної діяльності ще триває. Остаточної домовленості серед медиків, педагогів, соціальних працівників, службовців щодо визначення понятійно-термінологічного поля сфери реабілітації й соціально-правового захисту осіб з інвалідністю на цей час не існує.

Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» дав поштовх серйозним

конструктивним змінам у забезпеченні в Україні правових і конституційних гарантій у сфері соціального захисту й реабілітації інвалідів. Значимість цього полягає в тому, що на реалізацію наведеного закону прийнято майже сорок нормативно-правових документів, які дають можливість реформувати підходи до реабілітації в цілому та стали планом конкретних дій усіх гілок влади як на сьогодні, так і на перспективу [1, с. 23].

Слід визнати, що всі нормативні акти стосуються пільг, пенсій та інших форм соціальної допомоги, спрямованих на підтримку життєдіяльності, пасивне споживання матеріальних витрат. Водночас інвалідам необхідна така допомога, яка могла б стимулювати й активізувати їх, придушувала б розвиток утриманських тенденцій.

Відомо, що для повноцінного, активного життя інвалідів необхідне залучення їх до суспільно-корисної діяльності, розвитку й підтримки зв'язків інвалідів зі здоровим оточенням, державними установами різного профілю, громадськими організаціями та управлінськими структурами. Власне, мова йде про соціальну інтеграцію інвалідів, що є кінцевою метою реабілітації.

На сьогодні процес соціальної реабілітації дітей-інвалідів є предметом досліджень різних спеціалістів багатьох галузей наукових знань. Питання щодо змісту соціальної реабілітації (механізми, етапи, стадії, фактори) висвітлювались у працях багатьох науковців, зокрема Т. Алексєєнко, І. Бега, І. Зверєвої, А. Капської, С. Харченка, Л. Чернікової.

Ідеологія соціальної реабілітації дітей-інвалідів за останні два роки зазнала значної еволюції. Тому в нормативній базі галузі соціальної реабілітації міститься характеристика соціальної реабілітації дітей-інвалідів, її значення й сучасні напрями. Уже сьогодні сформовано єдині принципи й методичні підходи до організації та змісту соціальної реабілітації дітей-інвалідів. Поняття соціальної реабілітації в науці та суспільній практиці, безумовно, являє собою форму відображення системи реабілітаційних знань і технологій [4, с. 7].

Ми погоджуємося з висновками Р. Овчарової, яка соціальну реабілітацію визначає як процес, спрямований на відновлення здатності людини до життєдіяльності в соціальному середовищі. Дослідник наводить технологічні аспекти цього питання. Як технологія соціальна реабілітація передбачає сукупність методів, спрямованих на реабілітацію людини з інвалідністю в очах громадськості на медичному, побутовому, рольовому, професійному й особистісному рівнях [5, с. 4].

Мета статті полягає в розкритті соціальних заходів у процесі реабілітації дітей-інвалідів та визначенні правил вибору таких заходів залежно від наявності в дитини форм соціальної недостатності.

На підставі Державної типової програми реабілітації інвалідів лікарсько-консультативна комісія повинна розробити індивідуальну комплексну програму соціальної реабілітації для кожної людини [3, с. 14]. Тому ми вважаємо, що під час складення індивідуальної програми реабілітації повинні залучатися також фахівці центрів реабілітації, які знають індивідуальні особливості кожного інваліда. Соціальні працівники й соціальні педагоги мають включати до неї необхідні специфічні заходи, які ми відносимо до соціальної реабілітації у вузькому сенсі (нагадаємо, що всі види й складові комплексної реабілітації тією чи іншою мірою «працюють» на соціальну інтеграцію та адаптацію).

Відомо, що поширеною формою соціальної допомоги родині дитини з відхиленнями в розвитку є різноманітні види патронажу.

Медико-соціальний патронаж батьків дитини проводиться з метою навчання їх методам реабілітації в домашніх умовах,

у тому числі методам логопедії, масажу, лікувальної фізкультури, механотерапії, бальнеотерапії тощо.

Культурно-дозвілєвий патронаж родини й дитини для сприяння її розвитку та включенню в товариство однолітків з урахуванням віку дитини забезпечує залучення її до активних ігор, пізнавальну позанавчальну діяльність, відвідування видовищних заходів, а також участь у спортивних заходах. Культурно-дозвілєвий патронаж має організовуватися соціальними педагогами центру із залученням відповідних фахівців із дошкільних та освітніх установ, установ культури, спортивних організацій.

Соціально-педагогічний патронаж родини необхідно здійснювати під час корекції внутрішньосімейних стосунків у неблагополучних сім'ях, для підтримки родин ризику, у тому числі неповних, з дитиною з вадами розвитку. Соціально-педагогічний патронаж родини ґрунтується на результатах діагностики ситуації в сім'ї, здійснюється методами психологічної корекції, психологічної підтримки, проводиться фахівцями із соціальної роботи з родинами й дітьми групи ризику із залученням за потреби психологів і психотерапевтів.

Загальна координація всіх наведених робіт патронажу має здійснюватися фахівцями із соціальної реабілітації дітей із вадами здоров'я.

Під час складення індивідуальної програми реабілітації фахівці визначають заходи щодо залучення батьків дитини до асоціації для колективної взаємодопомоги, соціально-побутового обслуговування дитини вдома. Фахівці із соціальної реабілітації дітей із вадами здоров'я мають включати до індивідуальної програми реабілітації надання дитині та її батькам гарантованих законодавчими актами, постановами уряду й регіональних (місцевих) органів влади пільг і преференцій, причому не лише наданих через вади здоров'я дитини, а й гарантованих усім родинам і батькам, що мають дітей.

Серед пільг і соціальних послуг, наданих дітям із відхиленнями в розвитку, на першому місці стоїть безкоштовне забезпечення ліками й медичними засобами допомоги відповідно до програми медичної реабілітації, безкоштовне забезпечення технічними засобами реабілітації та предметами догляду, а також

безкоштовне надання путівок на санаторно-курортне лікування. Соціальної реабілітації дітей із вадами здоров'я сприяє надання їм пільг на транспорт і в комунально-побутовому обслуговуванні як самої дитини, так і її родини, заходи для пристосування житла та його оточення до вад дитини.

Важливою частиною соціального блоку індивідуальної комплексної програми реабілітації дитини з відхиленнями в розвитку є заходи матеріальної допомоги в грошовій формі, у тому числі соціальні пенсії й компенсаційні виплати, адресна матеріальна допомога неповним і неблагополучним родинам, цільові дотації на пристосування житла до особливих потреб дитини, придбання технічних засобів реабілітації, посилене чи дієтичне харчування, одноразові цільові допомоги родині на придбання необхідного устаткування, що полегшує самообслуговування дитини, її виховання й навчання, інші цілі, спрямовані на найбільш повну соціально-побутову адаптацію дитини.

Вважаємо, що під час оформлення та здійснення індивідуальної програми реабілітації дітей із відхиленнями в розвитку особливу увагу слід приділяти залученню батьків до здійснення програми, ознайомленню їх із законами, нормативними документами, що встановлюють заходи, порядок і розміри соціальної допомоги й підтримки дітей з обмеженими можливостями, здоров'я та родин, у яких вони виховуються. Батьки повинні знати не лише перелік заходів соціального захисту, а й посадових осіб, які забезпечують виконання призначених заходів, а також порядок звернень до відповідних посадових осіб у разі неналежного соціального захисту. Батьки дитини з обмеженими можливостями повинні також знати, що вони, маючи право на отримання різних видів і форм соціальної підтримки й допомоги, повинні самі брати активну участь у створенні батьківських асоціацій, організації дозвілля й забезпеченні культурного розвитку дитини, її участі в іграх і спорті. Дуже важливо, щоб матері дітей з обмеженими можливостями забезпечувалися надомною працею, до якої привчали б самих дітей-інвалідів (підлітків).

Батьки дітей із вадами здоров'я повинні отримати від соціальної служби реабілітаційної установи адреси тери-

торіальних центрів соціального обслуговування, органів соціального захисту, інших реабілітаційних центрів для дітей і підлітків, центрів соціально-психологічної підтримки родин. Батьки мають тісно співпрацювати з вищезазначеними установами, домагаючись заходів для ефективної реабілітації дітей.

Соціальна реабілітація дітей із вадами здоров'я має забезпечувати таку діяльність:

- навчання основних соціальних навичок (особистої гігієни, самообслуговування, пересування, спілкування тощо);
- пристосування побутових умов до потреб дітей-інвалідів;
- соціально-побутове влаштування та обслуговування;
- опанування навичок захисту власних прав та інтересів, самоаналізу й отримання навичок позитивного сприйняття себе та оточуючих;
- опанування навичок спілкування, забезпечення автономного проживання в суспільстві з необхідною підтримкою (соціальним, медичним, юридичним супроводом, побутовими послугами);
- психологічну підтримку й психолого-педагогічний вплив, раціональне виховання дитини;
- створення в родині сприятливого психологічного клімату та збереження родини у сформованих обставинах;
- якомога повнішу інтеграцію дітей із відхиленнями в розвитку в колективи здорових дітей, у спільноти однолітків, використовуючи також можливості асоціації батьків, що мають дітей з аналогічними інвалідизуючими ураженнями.

Оскільки соціальні заходи реабілітації спрямовані на компенсацію, зменшення чи ліквідацію конкретних видів соціальної недостатності, вибір необхідних соціальних заходів є найважливішим завданням соціальних працівників, координаторів індивідуальних реабілітаційних програм.

У ході нашого дослідження було запропоновано певні правила вибору таких заходів залежно від наявних у дитини форм соціальної недостатності:

- 1) соціальна недостатність унаслідок обмеження фізичної незалежності вимагає насамперед соціально-побутового обслуговування дитини вдома, здійснення всіх видів патронажу, надання встановлених законодавством пільг, у тому числі трудових (для батьків), матері-

альної допомоги в грошовій і натуральній формі;

2) соціальна недостатність унаслідок обмеження мобільності дитини (незалежно від причини, тобто характеру порушень та обмежень життєдіяльності) вимагає, крім наведених вище, таких заходів реабілітації, як забезпечення дитини технічними засобами, адаптація перешкод середовища життєдіяльності (житло й навколишній ареал, транспорт тощо);

3) соціальна недостатність через порушення здатності дитини займатися звичайною для її віку діяльністю (грою, навчанням, спортом) вимагає соціально-педагогічного й культурно-дозвольного патронажу;

4) заходи соціальної реабілітації за порушення здатності до отримання освіти включають переважно заходи педагогічної реабілітації (адекватні умови, методи, програми навчання), а також увесь комплекс заходів власне соціальної реабілітації;

5) за прогнозованої після досягнення працездатного віку соціальної недостатності у вигляді обмеження можливостей до професійної діяльності соціальні заходи поряд із профорієнтацією й освітою вимагають планування, а в необхідних випадках – пристосування виробництва та режиму праці до вад здоров'я підлітка-інваліда (інваліда з дитинства);

6) соціальна недостатність унаслідок обмеження економічної самостійності дитини та її родини компенсується переважно грошовою допомогою й натуральним забезпеченням, а також наданням різних пільг;

7) соціальна недостатність через зниження здатності до інтеграції в суспільство вимагає насамперед застосування всіх видів патронажу, а також забезпечення соціалізації дитини в реабілітаційному центрі чи денному стаціонарі.

Зауважимо, що під час застосування різноманітних соціальних заходів реабілітації необхідно об'єктивно оцінювати ефективність їх здійснення. Слід враховувати, що зменшення чи ліквідація прояву соціальної недостатності в дітей і підлітків із відхиленнями в розвитку (тобто ефективність соціальної реабілітації) досягається всім комплексом реабілітаційного процесу – застосуванням медичних, психологічних, професійних, соціальних компонентів. Таким чином, ступінь соціальної реабілітації, тобто

зменшення або ліквідація соціальної недостатності, є інтегруючою складовою всіх заходів реабілітації та мірою їх ефективності. Наприклад, перехід дитини за визначений період часу від повної залежності до періодичної, що проявляється через короткі чи тривалі проміжки часу, свідчить про успіх реабілітації, а відновлення незалежності під час застосування допоміжних засобів – про повну соціальну реабілітацію.

Аналогічно за збільшення мобільності дитини з відхиленнями в розвитку за допомогою допоміжних технічних засобів можливий перехід від мобільності, обмеженої житлом, до мобільності поза житлом, у районі проживання – часткова соціальна реабілітація.

Ми згодні з тим, що соціальна недостатність через обмеження здатності займатися звичайною діяльністю може компенсуватися різними видами патронажу; різко обмежена здатність до заняття може бути розширеною до пристосованого заняття, і цим знов-таки досягається часткова соціальна реабілітація.

Соціальна недостатність через обмеження здатності до професійної діяльності для дітей і підлітків із відхиленнями в розвитку є прогностично ймовірною. Дієвим заходом соціальної реабілітації для них є попередня профорієнтація в дитячому віці, у підлітковому – профорієнтація та професійне навчання, а ефективність такої допомоги визначається характером майбутнього працевлаштування.

Ефективність зазначених заходів оцінюється збільшенням життєвого рівня родини та її достатності для інших аспектів реабілітації.

Соціальна недостатність через зниження здатності інтеграції дитини в суспільство компенсується діяльністю центрів реабілітації, денних стаціонарів, ігротек, соціально-педагогічним патронажем, забезпеченням участі дітей і підлітків із відхиленнями в розвитку в культурно-дозвіллевих заходах і спорті, а батьків – у батьківських асоціаціях.

Узагальнюючи, зауважимо, що ефективність наведених заходів соціальної реабілітації визначається рівнем соціалізації дитини, її здатності до адаптації та співпраці в товаристві однолітків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бастуй Н. Діти й молодь із психофізичною недостатністю в Україні та в світі / Н. Бастуй // Соціальна

політика і соціальна робота. – 2012. – № 2–3. – С. 88–94.

2. Гармаш О. Право на спеціальну освіту дітей із розумовою відсталістю / О. Гармаш // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2013. – № 4. – С. 104–109.

3. Засенко В. Інтеграція осіб з порушеннями слуху: проблеми, пошуки, перспективи / В. Засенко, А. Колупаєва // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. /

за ред. І. Єрмакова. – К. : Контекст, 2010. – С. 61–63.

4. Колупаєва А. Сучасні тенденції здобуття освіти неповносправними дітьми: за та проти / А. Колупаєва // Вісник Луганського Національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 13(93). – С. 88–93.

5. Масенко В. Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні : наук.-метод. зб. / В. Масенко. – К. : ФОП, 2012. – 180 с.

СЕКЦІЯ 4 СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

ARTISTIC GIFTS DIAGNOSIS OF EARLY EDUCATION STUDENTS IN POLAND, SLOVENIA, SLOVAKIA AND UKRAINE

ДІАГНОСТИКА ХУДОЖНІХ ТАЛАНТІВ УЧНІВ МОЛОДШОГО ВІКУ У ПОЛЬЩІ, СЛОВЕНІЇ, СЛОВАЧЧИНІ ТА УКРАЇНІ

УДК 316.334:37

Teresa Giza,
Andrzej Frycz Modrzewski University,
Krakow, Poland

The aim of the article is to present the conclusions of an international comparative study on recognition of artistic gifts of students in early school age. The research was carried out under the project *Science-Art-Education. Development and popularization of an innovative model of diagnosis, care and work with an artistically gifted pupil*. The project has been financed from the funds of the *Malopolskie Regional Operational Programme and it realises action 8.2. Building the position of Malopolska in European co-operation networks*. The project was implemented in Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University (AFM KU) in Poland in 2010–2013 by an interdisciplinary team of researchers, educational practitioners and students¹. At various stages, more than 50 people attended in team activities. The result of their work was *Model of diagnosis, methods, forms of work and care of an artistically gifted pupil*. The report of the project includes a description of the model and the results of evaluation (www.artisticallygifted.eu/). Four educational films were attached, showing support for the development of artistic gifts of early school age students in Slovenia, Slovakia and Ukraine, and the implications for primary education in Poland. The report is the result of theoretical analysis and educational practices, realized by 15 authors. It became the inspiration for actions in the

field of teacher training and development in AFM KU and to cooperate with a group of schools and teachers in the area of implementation of a new programme on support for the artistic gifts of students. Referring to Mönks and Pflüger [3] it was assumed that the **support for gifted students** includes the **diagnosis processes** and the use of appropriate **incentives** (methods of upbringing, care and teaching).

The selection of countries: Slovakia, Slovenia and Ukraine was intentional because they have the different systems of gifted students' identification and education (elite, integrating and mixed). These systems were shaped as the result of national policies for education, established educational practices, as well as the reception of theoretical knowledge and the research results in the field of talents. The choice of contrasting countries allowed to understand the differences and similarities in the approach to education of gifted persons.

Comparative analysis covered the following areas:

- procedures, methods, as well as diagnosis tools for talents and artistic gifts of students in younger school age;
- care of gifted children; areas and ways of extracurricular and after-school support;
- art programs in primary education;
- preparation of teachers to teach arts in early childhood education;

¹ It has been elaborated based on results of the research conducted in our partner countries: Slovakia (Catholic University in Ružomberok), Slovenia (Univerza na Primorskem), Ukraine (High school at the Donetsk National University) and with participation of the national partner: Aleksander Kamiński Polish Informal Education Association based in Krakow.

– forms and methods of work with children at art classes in order to disclose and develop their predispositions towards art.

The subject of further analysis will be a problem of artistic gifts diagnosis.

The need to develop artistic gifts is justified in the literature mainly by the influence of art activity on intellectual, emotional and social development, as well as imagination and creativity of children [8]². The school practice and the research proves that art education is marginalized³. Ken Robinson, an international expert in the field of creativity and artistic education; the author of the famous report *All Our Futures: Creativity, Culture and Education*, as a result of penetrating analysis of cultural and economic changes, argues that the role of arts in education will increase. Classical and academic competencies, as well as scientific degrees are taking secondary priority to other human resources associated with creativity, talents and innovation (2010). In recent years it is one of the most important statements in matter of raising the rank of art in education systems.

In recent years, early school education in Poland has undergone the structural and program changes. They are the result of lowering the age of school start (children aged 6), realization of the new core curriculum, as well as specialized educational projects aimed at improving the quality of education.

The changes are also taking place in the area of work with the gifted. They are caused by the new law regulations and the system project „Development and implementation of a comprehensive system of work with a gifted student” realized by the Centre for Education Development, operating at the Ministry of Education. It was assumed the increase the efficiency of developmental support through early identification of talents and needs of a student, and then assistance in his or her immediate environment. For this purpose teachers, educators and specialists in kindergartens, schools and other educational institutions were obliged to carry out a comprehensive multidisciplinary assessment of the level of student’s functioning: recognition of interests, gifts and needs, as well as planning the further work. To accomplish these tasks, teams for

planning and coordination of psychological and pedagogical assistance were created in schools. Psychological and pedagogical help for gifted students can be organized in the form of additional extracurricular activities to develop talents, for small groups, using active methods of work. Such classes are conducted by teachers and specialists with appropriate qualifications. The weakest link in the created system of support for gifted students is a diagnosis of talents.

Until recently teachers in Poland had no access to standardized diagnostic tools. Common recognition of students’ predispositions in the school is evaluated as not very accurate. The main areas of diagnostic competencies of teachers relate to didactics (assimilating the content of education), social dysfunctions and behavioral disorders [2]. This is also due to some deficits in training teachers to work with gifted students. The problem of teaching diagnosis is associated with the lack of tools and theoretical knowledge necessary to interpret the results.

Searching the tools to identify talents, one should start with a clear and realistic definition of diagnosis and a definition of gifts and then indicate what are the purposes of the identification and what actions can or will be taken towards a selected group of children. It is worth to take into consideration the phaseness of the diagnosis, which means that the first stage of the talents selection should cover as the largest group of students (Revolving Doors Method developed by Joseph Renzulli in SEM model).

The category of diagnosis, which has been the subject of conducted comparative and design analysis, is an ordering and typological diagnosis [9]. It allows to assign it to a general type on the basis of recognition of individual characteristics of person (subject, object, etc.). It enables to specify the occurrence of a certain characteristic and the degree of its severity. It has particular application in education: it allows to go beyond the dichotomous classification of humans (eg. gifted – ungifted). In light of the above, recognizing of artistic gifts means calling a student as *artistically gifted*.

Referring to Franz J. Mönks it was considered that “gifts are the potential of the

² The creations of contemporary art show that traditionally recognized the unity of cultural and cognitive practices is not obvious. Wolfgang Iser and Jean-François Lyotard argue that creative imagination and cognitive activity are independent.

³ The paradox is that in times when popular culture was dominated by a visual message, and a knowledge of art is required from its participants and recipients, simultaneously art classes were significantly limited in education programs.

individual to obtain high or outstanding achievements in one or more areas” [3, p. 21]. Relying on Sidney Marland it was accepted the psychopedagogic definition of gifted students: they are “children who demonstrate capabilities of advanced achievements in the intellectual, creative and artistic field, in terms of leadership competence and in individual school subjects and which, in order to fully develop these opportunities, require services or activities not provided by a standard school” (Eby, Smutny; 1998, p. 15).

Researchers agree that there is no single criterion for selecting gifted children. Both in scientific theories as in experiences of practitioners it has been pointed the collections of some characteristics, none of which does not prejudge any gifts and talents, and interactions become significant. Each of these characteristics requires a different type of talented student’s diagnosis. In the models of talents identification, authors usually take into account the **intellectual, creative and special gifts**, as well as **motivation** (np. Mönks, Renzulli, Popek). In the models of artistic talents structure (which are a kind of special abilities), generally three areas of features have been indicated: sensorimotor, artistic intelligence, intellectual creative abilities and personality variables [6]. These groups of variables may be subject to diagnosis. The source of data is the observation of children, the analysis of products, interviews and standardized tests.

Many observable symptoms of students’ talents in younger school classes are sometimes the result of parental involvement in their children’s homework and learning. School successes are therefore the result of hard work of a child and the support of his or her parents. Only penetrating reflection will let to distinguish “a gifted student” from “a model student”. There are smaller problems with the identification of sporting and musical talents, bigger problems are in such cases when a student operates symbols. With student’s age, criteria of assessment his or her behavior, confirming talents and gifts, have been changing. In younger classes, good grades and diligence are “sufficient”. In upper classes, competitions gradually appear – artistic, subjects, the Olympics and after-school achievements.

Support for Polish pedagogues and teachers is to provide them psychological tests to assess intellectual and creative gifts. Commission for Psychological Tests of Polish Psychological Association prepared, for different groups of users, new rules of access to standardized psychological tools that are valid from 1 January 2013⁴. Among the available tools, essential for the recognition of gifts and talents of younger school age children are:

– The test *Diagnosis of Intellectual Capabilities* (in Polish: *Diagnoza Mozliwosci Intelektualnych-2M; DMI-2M*) by Anna Matczak. The questionnaire is designed to evaluate the overall mental level of children aged 6–10 and to the diagnosis of the level of development of concrete operations, as an essential premise of predicting school achievements or detecting the causes of learning difficulties.

– *The Test for Creative Thinking – Drawing Production (TCT-DP)* by Klaus K. Urban and Hans G. Jellen. The tool can be used including the individual diagnosis as an enrichment of the intellect diagnosis and prognosis of successes in activities requiring creative functioning. It is designed for children (from 5 years old), youth and adults (standards were developed only to the older age groups).

Using the above two tests by teachers is conditioned on the completion of the psychometrics course and trainings in a specific test (or a group of similar tests).

For the need of talents diagnosis of younger school age children, one more tool is also recommended. It is a new standardized tool developed in the AFM KU – *The Scale of Creative Attitudes versus Generic* (In Polish: *Skala Postaw Tworczych versus Odtworczych – SPTO*) – version for classes I-III in elementary school by Katarzyna Krason (MEN, Krakow 2011). The scale is used for the diagnosis of student creative attitude by a teacher. With the repetition of the measurement it can be used to assess the dynamics of a creative attitude shaping. This tool has an open license of use.

Taking into consideration the definition of artistic gifts and few Polish tools for recognizing artistic talents of students, which are still available in a limited scope, there have been analyzed experiences of partner countries: Slovakia, Slovenia and Ukraine in this field (Science-Arts-Education, 2013).

⁴ <http://www.practest.com.pl/kategoriazacja-testow> (access 14/12/2012).

In Slovenia and Ukraine, the recognition of artistic gifts of students takes place primarily in schools and is the responsibility of teachers. In Slovenia, teachers have a standardized scale OLNAD07. Diagnosis and work with the gifted is a task of the mainstream school. Special enriching programmes are offered for gifted students. In Ukraine, teachers use a variety of popular non-standardized and standardized tools. Support for gifted students is carried out in the general education system (assisted by a wide range of extracurricular and after-school activities) or in a system of special schools designed for the talented. In the Slovak school system, model of external diagnosis has been adopted – the recognition of gifts takes place mainly in the psychological and pedagogical counseling centers. There are psychological studies concerning intelligence, creativity and social skills. Intellectually gifted children may be directed to the school for gifted students. The tasks in support of artistic gifts in Slovakia are implemented by extracurricular education establishments. In mainstream schools teachers use external measurements of students' predispositions.

The starting point for *Science-Arts-Education* was to draw attention to the lack of support in the educational process of artistic gifts, including deficits in recognizing of talents, as well as developing innovations. Analysis of the experience of the partner countries allowed to recommend the following diagnostic tools, used by teachers in Slovenia and Ukraine, to Polish early education teachers:

– **Scales of Pupils Talent OLNAD07** used in the school diagnosis by teachers in Slovenia in relation to students from grade 4 of primary school. The tool has been designed to recognize ten (in one version even 11) different areas of giftedness, including the artistic ones. In total, the questionnaire includes 80 categories of behavior, eight for each type of talent. The basis of assessment is a 7-stage scale. A student is identified as gifted, if he or she obtains 90% of the possible points in an area of the test OLNAD07. There is no one single model of working with artistic talents. It is assumed the individualized educational processes (motivating) and didactic (methodologies of teaching), depending on the area of talent recognized in the case of a student and his or her personal characteristics.

– **Talent Map** was developed by Aleksander I. Savenkov based on the concept by R. DeHaan and J. Kough. This technique is dedicated for parents and teachers. The tool can be used to estimate the potential of children aged 5 to 10 years. It allows to assess the following predispositions: intellectual, creative, academic (scientific), musical, literary, artistic, technical, leadership and sporting. It allows to prepare a graphic profile of the student's talents.

– Non-verbal test of creative thinking **Unconventional Use** developed by Elena N. Scheblanova and Irina S. Avierina was designed to test students from 10–11 years to 17–18 years. The test contains two tasks concerning the search for various and unusual ways of using items: a newspaper and a wooden ruler. The categorization of responses is based on the very detailed key. The overall assessment of the level of development of the individual's creative gifts is prepared on the basis of the analysis of four detailed indicators: fluency, flexibility, originality and productivity of thinking. A particular advantage of this tool is associated with the fact that – thanks to the standards and indicators – a teacher can objectively assess the student's creative potential. In the case of most of this type of teachers' tests, the reference point for the child's results are only the results of his or her peers in the class.

In none of the visited countries, teachers do not have the tools to analyze the artworks of children. Therefore there was a need to write **a guide for analysis of children's drawings** that would allow teachers to objectify their ratings of products. For this purpose, the conceptions of Polish psychologists of artistic talents were used – Stefan Szuman and Stanisław Popek. Szuman writes as follows: "It is customary to evaluate child's works of drawing or painting of the first passing glance, without further comments and justifications". The opposite of such a subjective evaluation is factual assessment (objective), regarding the data that can be determined and controlled, such as a theme of the work, graphic shape of items and composition of the work [8, p. 312–357]. On the other hand, according to Popek, the paradigm of overall analysis of the art products includes their performing content, formal content and creative value. The author included the detailed categories of artwork analysis in the original model of layered structure of the artwork

[6, p. 34–35]. These categories were considered useful for teachers to identify children's artistic talents, made on the basis of analysis of the art products [5].

Pedagogy students during their studies in AFM KU are acquainted with these tools and learn their practical application. However, a problem is the lack of Polish standardization for these tools. Therefore at this stage, the diagnosis remains informal teacher diagnosis. Whereas, it is of great importance for the organization of own teacher's work with gifted children.

Changes in the area of work with gifted students have brought Poland closer to Slovenian model: good law regulations, early identification, inclusivity, teachers' collaboration with specialists and individual programs supporting the talented.

BIBLIOGRAPHY:

1. Boczarowa O. Pedagogiczne wsparcie dzieci uzdolnionych w szkołach Polski i Ukrainy / O. Boczarowa ; wyd. Oficyna. – Kraków : Wydawnicza AFM, 2011. – 138 s.
2. Giza T. Socjopedagogiczne uwarunkowania procesów identyfikowania i wspierania rozwoju zdolności uczniów w szkole / T. Giza. – Kielce : Wydaw. Akademii Świetokrzyskiej, 2006. – 359 s.
3. Mönks F.J. Szkolna motywacja uczniów zdolnych – stan rzeczy / F.J. Mönks, R. Pflüger // Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych: 2 v. – ed. W. Limont, J. Cieslikowska. – Kraków : Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2005– . – V. 2 : Uczeń – Nauczyciel – Edukacja. – 2005.
4. Mönks F.J. Zdolności a twórczość / F.J. Mönks // Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych. – ed. W. Limont. – Kraków : Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2000. – 372 s.
5. Nauka-Sztuka-Edukacja. Innowacyjny model diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie. – ed. J. Aksman. – Kraków : Wyd. Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych Krakowskiej Akademii im. A. Frycza Modrzewskiego, 2013. – [Źródło elektroniczne]. – Dostęp : <http://repozytorium.ka.edu.pl/handle/11315/337>.
6. Popek S. Psychologia twórczości plastycznej / S. Popek. – Kraków : Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2010. – 489 s.
7. Robinson K. Oblicza Umysłu. Ucząc się kreatywności / K. Robinson. – Kraków : Wyd. Element, 2010. – 256 s.
8. Szuman S. O sztuce i wychowaniu estetycznym / S. Szuman. – Warszawa : PZWS, 1969. – 572 s.
9. Ziemiński S. Problemy dobrej diagnozy / S. Ziemiński. – Warszawa : WP 1973. – 88 s.

DEVELOPMENT OF YOUTH SOCIAL AND CULTURAL ENVIRONMENT AS THE BASIS OF STUDENTS' PROFESSIONAL SOCIALIZATION

РОЗВИТОК МОЛОДІЖНОГО СОЦІАЛЬНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЯКОСТІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ

UDC 316.7-057.87

Shaposhnikova I.V.,

associate professor, doctor of social sciences, researcher at the Black Sea Research Institute of economy and innovation

The article is devoted to the study of socio-cultural environment of the student youth as a reference group of professional socialization. According to the collected theoretical and practical material, the development components, trends and standards are reviewed. The research results show that the process of unsuccessful professional socialization and adaptation, which may result in a process of social exclusion, also deserves careful research attention.

Key words: reference group, socialization, socio-cultural environment, professional socialization and adaptation.

Стаття присвячена вивченню соціально-культурного середовища студентської молоді в якості опорної групи професійної соціалізації. Розглядаються стандарти, тенденції та компоненти розвитку згідно зібраного теоретичного та практичного матеріалу. Результати досліджень показують, що процес невдалої професійної соціалізації та адаптації, які можуть призвести до процесу соціального відчуження, також заслуговує ретельного дослідження та уваги.

Ключові слова: контрольна група, соціалізація, соціально-культурне середовище, професійна соціалізація та адаптація.

Ukrainian society in the last two decades has been undergoing significant social change. Institute of Education has been under significant transformations; this fact has increased the number of people with higher education. Besides, the value of certain types of labour has significantly decreased.

Today the prestige of the profession is not associated with its social value, but with the level of income that relevant professional activity provides. Everything mentioned above causes some deformation of labour orientations and professional values of future specialists.

In addition, a basic requirement of modern employers is the need to ensure a higher level of professional adaptation to performing their professional functions. Under such circumstances, the only way to satisfy the current requirements for future employees is their social adaptation (as an ideal condition – their socialization) to future professional careers.

Considering the current student community as a stable reference group of professional socialization is certainly premature.

However, it is in the process of social interaction with the immediate environment during the study period the formation of a certain working and professional value is held, and there is interiorization of certain well-established social working norms (or professional activity).

At the same time these processes take place in parallel with the social transformations that are caused by public post-industrialization (post-modernization).

In the current process the very nature of broadcasting these values is changed determining their virtualization and informatization. As a result of this social control in its turn is weakened as a means of social pressure in the process of interiorization of norms. Also all the socio-ideological model of social development can be transformed.

Basic theoretical discussions on the transformation in advanced industrial countries are held around the theory presented by American sociologist Inglehart R. in his book "Quiet Revolution", published in 1977 and later developed in his numerous articles and book published in 1991 "Cultural shift in advanced industrial society" [3, p. 90].

Inglehart R. substantiated that there is a gradual transition of society from the priority of "materialistic" values (advantage of physical and psychological safety and well-being) to the "post-materialistic" values – in which there is distinguished importance of belonging to a group of self-expression and quality of life.

In this sense, the student community serves as an environmental socialization of certain group regulations which in their turn determine the attractiveness (or unattractiveness) of certain professional activities, considering such a professional career in the light of opportunities to achieve certain public (group) standards.

Explanation of radical change of values in modern society is grounded on two hypotheses by Inglehart R., approximately called as a deficiency hypothesis and a hypothesis of socialization.

Deficiency hypothesis derived from the assumption that the values of the individual

reflect the socio-economic environment. People tend to give more importance to those needs, which they lack.

When the primary economic and psychological needs of the individual are satisfied, values based on them lose their previous importance and yield to others.

Following this hypothesis it could be expected that the change in economic conditions immediately lead to changes in the value priorities. That is a long period of economic growth and prosperity will lead to post-materialistic values, and economic decline – to reduction of their significance.

Supplement to the deficiency hypothesis is the socialization hypothesis, which suggests that the relationship factors and individual value priorities is not so straightforward. The social and political values of a grown-up individual are affected by his early socialization. In the case of occupational socialization stated thesis is entirely fair. However, while analyzing the professional socialization, this statement is false because of the fact that to complete the professional socialization one need a certain level of labor socialization and overall level of professional knowledge.

Canadian sociologist Scott Flanagan in the series of articles, criticizing Inglehart's theory, put forward an assumption concerning the existence of not one but two value planes in public consciousness – the plane of materialism / non-materialism and the plane of authoritarianism / liberalism. He also put forward the idea that change of values along authoritarian / libertarian plane is more important in today's environment. The results of his studies have shown that changes in values caused by the change from one generation to others, occurs only in the plane of the authoritarian / libertarian values [4, p. 268]. Without going into the debate, it is worth noting that these dichotomies are interdependent and interrelated, because liberalism is one of the theoretical foundations of postmodernism. The second model is the description of the socio-cultural environment associated with traditional indicators of social status – income, education and occupation. Most likely is that thriving groups were in more secure economical position during their formation than the less prosperous group.

That is, the more successful the group is, the more it expresses post-materialistic values.

In our opinion, the Ukrainian realities indicate the adequacy of that part S. Flanagan's theory, which states that some age differences are more significant for authoritarian / libertarian values.

H. Andryeyenkova noted this situation in Russia: "Inglehart's "quiet revolution" in the sphere of values occurs primarily as a shift from authoritarian to libertarian values, or the so-called "participation values" [1, p. 73–81]. On the basis of these studies, which were based on the Inglehart's theory H. Andryeyenkova notes that groups with higher socio-economic status should have more post-materialistic orientation than the group with lower status.

But even if such dependence is indicated, there is a question about its causes. There are at least three explanations for the causes of such dependence.

The first one the scholar explains by crucial importance of attachment to post-materialistic values of economic security experienced by the individual.

Another possible explanation may serve as a difference in the level of education.

A third explanation for the strong link between socio-economic variable and materialistic / post-materialistic values, which Inglehart himself keeps to, is the differences in the degree of economic security that the individual felt during their formation.

It means that relations are important if they automatically combine levels of education and welfare, students come to an understanding of the harsh realities [1, p. 73–81].

In general agreeing with the proposed model it should be noted that the national present is in the phase of transitivity, which leads to activation of postmodern values.

In our opinion, we should also compare the virtual and the real possibilities of achieving certain social standards and values as a condition of goods (values) substitutes' usage.

We believe in the case of failing to achieve real prospects in education, for example, we can speak about getting a simulacrum of education (i.e., often a non-functional copy of the base product).

In this context, the issue of transmission and transformation (as well as their own socialization) of postmodern values obtains more difficulties.

In this alternative to liberalism is authoritarianism (which may be in the form of state

intervention in social processes). However, this model is appropriate for the national youth, which is quite a large group of students who prefer a career under the auspices of state paternalism.

Significant stratification of students occurs in the classroom too. It is not only the success, level of diligence, etc., but also differences in the factors motivating the process of learning.

As a result of the author's research it was revealed that a significant proportion of students responds adequately to market impulses and therefore is active in the development of knowledge.

However, there is a parallel large group of students with the opposite determination.

They are characterized by the absence of more or less clear guidelines, formal adjustment or exclusion from the educational process, great importance in the study of external stimuli – such as the “power” influence of the dean, strict monitoring of attendance and etc.

Moreover, they ignore the need for significant effort to master their knowledge, receiving of professional self-determination, social and protective functions of higher education in some cases form captive positions of students, paternalistic model of behavior.

These aspects we associate with low labor socialization, and essentially vocational and educational exclusion.

An extreme form of this process may be disintegration, the causes of which may be insufficient initial level of social inclusion or social exclusion, having originated already in the process of learning as the result of cognitive dissonance, in case of conflict between personal values and the values and norms of a particular profession.

The above mentioned fact leads to higher research attention to the process of integration of young people.

In the field of employment such integration contributed to the formation of two behavioral strategies: on the one hand, it is determined by the Russian researcher N. Fedotova as “a special type of behavior of social subject associated with minimizing the effort to achieve a pre-fixed and amount and quality of a reward for participating in the activities of various industrial and economic institutions, which is not associated with these efforts” [7]. On the other hand – to achieve the desired amount of compensation without key attention to the amount of effort that will be spent in the process of

achieving it.

In this first strategy does not guarantee even basic social and economic survival; the second can lead to social isolation.

As rightly N. Fedotova notes “stereotype, according to which young people in society was seen as a cheap and immature resource was gradually formed.”

Also, the author notes that “in a society based on coercion, integration into social structures could be achieved only if the man meekly accepted their fate” [7, p. 15–16]. Without denying the first part of the statement it should be noted that the essence of adaptation (with which the researcher herself agrees) is the adaptation of the individual to the social and economic conditions, the roles and functions of social norms, etc.

Thus it is, in fact, a review of the individual with those standards. Feedback factor (a disagreement of the individual to follow them) means individual unwillingness to adapt to the conditions of a particular society. In fact, each individual in the process of adaptation has “meekly to accept their fate” or to be isolated from society.

As the Russian author Yu. Zubok noted integration combines two parallel processes: mechanical incorporation into the social community and awareness of being part of this community.

At the empirical level, the integration of young people in society is determined by the extent of its involvement in the social structure and the degree of internal self-identification with them through the interiorization of values and norms of the community [2, p. 47]. Agreeing with this opinion we consider it necessary to clarify that the integration of the professional activities also occurs as contamination and as self-awareness. The presence of a profession (education) and professional status will indicate relevant characteristics.

In this case, the latter is not possible without socialization before professional activity.

Instead, a significant impediment to successful professional socialization, in our opinion, is a sharp increase in social differentiation and changes in the structure of public relations, which are factor demotivating process of professional socialization. Moreover, in general intensive contacts of modern young generation of Ukrainian youth with new social medi-

ators, uncharacteristic for the socialization of previous generations make generation differences more significant, and thus increase the socio-cultural and value-normative gap, which results in complications of generation dialogue (as in the field of professional socialization, in which the role of such a dialogue is significant). Yu. Zubok identifies a number of problems that prevent integration (and socialization, in our opinion) of young people in social structures and processes (including the professionalization):

Firstly, in terms of social transformation youth more often denies adult's experience than absorbs it. This changes the shape of the continuity in the first link of the reproductive process;

Secondly, the socio-economic crisis worsened situation of the most vulnerable groups, which include youth, and put it in conflict controversy with the public;

thirdly, society still has not developed a clear understanding of the development model, thus the general adaptation strategies of young people are still confusing [2, p. 47]. While agreeing with the explanation it should be added that the lack of social priorities prevents the formation of life strategies not only for the youth.

Middle-aged people making decisions about the need to change life strategies also come into competition with the youth for building new living conditions and adaptation strategies in that social field, which they were not familiar with before.

In fact, the level of public competition is increasing, causing its sharpness, deepening controversy and complicating labor socialization format.

For example, if the middle aged people went to other social fields (in other industries, professions) their place would be occupied by the young. Their professional socialization will be carried out by the older generation, which further complicates the process of socialization through much greater generation misunderstanding.

However, considering the opinions of T. Parsons, we can say that the full integration of the processes in this case one cannot say about because the state of integration implies the existence of ordered conflict-free relations within the social system, the main essential characteristics which are recognized are "sustainability" and "social order" [5, p. 180]. Outlined social processes on the contrary exacer-

bate conflict in the social system (due to decreased demand for labor in the crisis economies, which include the economy of Ukraine). The absence of integration makes it impossible for young people to compete in the labor market. So obviously there is (or should be) other relatively conflict forms of social interaction in the process of social integration to labor and labor socialization.

At the same time one cannot but note that Ukrainian social reformation is carried out by the further complication of social organization, strengthening the structural and functional differentiation. This process is under growing tensions and social conflicts, contributing to their aggravation [6]. Processes of social post-modernization also deepen differentiation, further exacerbates the problem of labor socialization and integration. In this context, we can speak of the need to overcome the disintegration tendencies and way out of conflict within specific social groups (especially in the generation context).

Also some importance is given to preserving the integrity and stability of society as a whole by creating search systems integrating social mechanisms. Obviously scarce labor (which was the deficit as a result of the economic crisis) cannot be such resources. Therefore, handling unavoidable social conflicts (contradictions) should be the main determinant of stabilization.

Similar recommendations are given by Yu. Zubok, who in this context considers reconciliation as something different from the traditional understanding of the meaning of parsonian sense of integration. In her opinion, the integration should be seen not as the achievement of stability and immutability, but as a way of resolving social conflicts.

Youth in the course of its development as a subject of social reproduction conflict with the social system at all levels.

Moreover, if under the conditions of social stability conflicts usually are local in nature and mostly resolved at the micro-level, in an unstable society there is their escalation to the macro-level that is to society as a whole [2, p. 47]. In this format, the primary professional socialization within the university as a social institution can be seen as a means of reducing social conflict because the socialization process in professional and proper labor standards and values is

the greatest achievement of norms “and values” nearness.

In fact, labor and professional sphere acts as the only medium of social generation dialogue, the existence of which is objectively necessary (because work activity is a purposeful form of activity, the implementation of which is impossible without the consent of the parties).

Thus, depending on the efficiency of the process of professional socialization young people can integrate into society that is can share all the social relations, structures and be approved in self-identification with them or experience social exclusion.

In this case, the appropriate exception can occur not at public, but at the professional level, which encourages young people to move away from the professional activities of a certain kind imitating professional search, or to attempt to put in other professional community (both occur fairly often).

Usually responsibility for the unsuccessful integration process is put on the social institution of education that does not provide sufficient conditions for the implementation of professional opportunities of young people (giving substandard knowledge, does not provide the quality of practice, etc.), prevents their self-realization, thus contributing to its social exclusion.

The process of unsuccessful professional socialization and adaptation, which may result in a process of social exclusion, also deserves careful research attention.

LITERATURE:

1. Andreenkova A.V. Materialistic/post-materialistic values in Russia / A.V. Andreenkova//TheSociologicalstudyJournal.–1994.–№11.– S. 73–81.
2. Zubok Y.A. Exclusive to the study of problems of youth / Y.A. Zubok // The Sociological study Journal. – 1998. – № 8. – P. 47–56.
3. Inglehart R. Cultural shift in advanced industrial society / R. Inglehart. – Princeton : Princeton University Press, 1990. – 484 s.
4. Inglehart R. Modernization and post-modernization: new Wave industrialization in the West / R. Inglehart. – Princeton : Princeton University Press, 1999. – 464 p.
5. Parsons T. The Social System / T. Parsons. – N.Y. : Free Press 1951. – 552 p.
6. Parsons T. Toward a General Theory of Action / T. Parsons, E. Shils (eds.). – Mass : Cambridge University Press, 1951. – 356 p.
7. Bandura S.I. Social development of Ukraine: current perspectives of transformation / S.I. Bandura, N.A. Zajac, V.I. Kutcenko et al. – Cherkassy : Brama-Ukraine, 2006. – 620 p.
8. Fedotova N.N. Social integration of young people in work in the field of activity : Thesis. ... Candidate. Sotsiologicheskie. Sciences : specials 22.00.04 “Social structure; sotsyalnye Institutes and processes” / N.N. Fedotova. – Saratov, 1998. – 130 p.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ В МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

FORMATION OF PROFESSIONALISM OF FUTURE SPECIALISTS IN SOCIAL WORK

У статті розкрито сутність поняття «професіоналізм», особливості формування професіоналізму в майбутніх фахівців соціальної роботи. Поява нової спеціальності зумовлена потребами суспільства та відповідає вимогам успішного економічного розвитку, політичного, соціального життя, сприяє самореалізації, самоствердженню, економічній самостійності кожного громадянина України.

Ключові слова: професіоналізм, компетентність, соціальна робота, фахівець із соціальної роботи, соціальний працівник.

В статті раскрыта сущность понятия «профессионализм», особенности формирования профессионализма у будущих специалистов социальной работы. Появление новой специальности обусловлено потребностями общества и соответствует требованиям успешного экономи-

ческого развития, политической, социальной жизни, способствует самореализации, самоутверждению, экономической самостоятельности каждого гражданина Украины.

Ключевые слова: профессионализм, компетентность, социальная работа, специалист по социальной работе, социальный работник.

The article deals with the essence of the concept "the social work", special features of formation the professionalism of the future specialists of the social work. The appearance of the new profession is caused by society's necessity and conforms to the demands of a successful economic development, political and social life; cooperates with self-realization and self-statement to economic independence of each citizen of Ukraine.

Key words: professionalism, competence, social work, specialist of the social work, social worker.

УДК 378.14

Балахтар В.В.,

к. пед. н., старший викладач
Чернівецький торговельно-економічний
інститут Київського національного
торговельно-економічного університету

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства динамічно й водночас суперечливо розвивається новий вид професійної діяльності – соціальна робота. Особливості її розвитку в нашій країні характеризуються розмитими межами професійної компетентності, відсутністю достатньої кількості технологій вирішення професійних завдань, невизначеністю критеріїв оцінки. Аналізуючи сучасну теорію та практику, можна стверджувати, що поява нової спеціальності зумовлена потребами суспільства й відповідає вимогам успішного економічного розвитку, політичного, соціального життя, сприяє самореалізації, самоствердженню, економічній самостійності кожного громадянина України. Тому існує нагальна потреба дослідження та поширення результатів наукових розвідок науковців у цьому напрямі.

Ступінь розробленості проблеми. Аналіз досліджень цієї проблеми свідчить про значну кількість праць вітчизняних і зарубіжних науковців. Вагомий внесок у вивчення окремих аспектів українського професіоналізму внесли В. Білошапка, Р. Бояціс, Дж. Брант, М. Виноградський, П. Друкер, А. Залезнік, С. Козаченко, Дж. Коттер, Г. Мінцберг, А. Наливайко, Є. Панченко, В. Сухарський, А. Шегда та інші. Аналіз їхніх праць показав, що сучасні фахівці повинні володіти низкою

характерних якостей, виконувати певні ролі, мати відповідний статус і можливості налагодження зв'язків як із контрагентами, так і представниками органів влади.

Ідеї Р. Бояціса, Г. Мінцберга і Дж. Коттера наштовхують нас до думки, що для того, щоб стати ефективним та успішним фахівцем, особистість насамперед повинна мати талант – певний набір якостей, знань навиків, умінь виконання різних ролей, установок, позицій та ефективних поведінкових компетенцій [10, с. 64].

На думку М. Макколла, Дж. Холенбека, Д. Босворта та В. Білошапки, талант фахівця буде основою для становлення його як професіонала в умовах практичного вирішення різноманітних ділових ситуацій, отримання досвіду – під впливом відповідних каталізаторів та середовища [3].

Крім того, фахівець має володіти неабиякими лідерськими якостями, які притаманні кожній людині, а те, чи вона їх розвиває або ні залежить переважно від середовища, у якому вона знаходиться, та людей, з якими спілкується. Зазначену тему досліджували такі науковці, як Б. Бабенко, В. Зацепін, Є. Кузьмін, О. Киричук, Д. Креч, Т. Мальковська, Н. Маслов, А. Мудрик, Р. Солопова, Л. Турищева, Л. Уманський, М. Фейгін, Р. Шакуров, М. Шимановський, В. Шпалінський та інші.

Психолого-педагогічним аспектам соціальної роботи та професійній підго-

товці працівників соціально-педагогічної сфери приділяють увагу, крім уже названих вище, і такі науковці, як Л. Дмитрова, С. Іщук, Б. Новіков, В. Поліщук, Л. Коваль, С. Хлебик та інші.

Дослідженню онтологічних, морфологічних, функціональних та організаційних проблем соціальної роботи як цілісної системи, обґрунтуванню її методологічного базису та категорійного апарату присвячено праці вітчизняних науковців (В. Андрущенко, В. Астахова, В. Асєєв, В. Бех, І. Бех, М. Євтух, І. Зверєва, В. Киричук, О. Кузьменко, М. Лукашевич, І. Мигович, М. Михальченко, І. Пінчук, Л. Романенкова, С. Толстоухова та інші).

Мета і завдання статті передбачають науковий аналіз процесу формування професіоналізму та лідерських рис у майбутніх фахівців соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтовне вивчення наукової літератури засвідчує суспільну значимість проблеми, що розглядається, дає можливість узагальнити досвід, поглибити теоретичні уявлення, дати практичні рекомендації щодо вдосконалення професіоналізму та лідерських рис у майбутніх фахівців соціальної роботи.

Соціальна робота – професійна діяльність соціальних інституцій, державних і недержавних організацій, груп й окремих індивідів із надання допомоги в здійсненні успішної соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли за відсутності належних умов у суспільстві або за особистих вад їх соціалізація утруднюється, призупиняється або відбувається у зворотному напрямі (десоціалізація) [7, с. 25].

У «Словнику-довіднику соціального працівника» термін «соціальна робота» розглянуто як вид професійної діяльності, спрямованої на задоволення соціально-гарантованих та особистісних інтересів і потреб різних груп населення, на створення умов, які допомагають відновленню або поліпшенню здатності людей до соціального функціонування [8, с. 56].

Соціальна робота як професія виникла в Україні більше десяти років тому. Поява нового фаху була спричинена масштабними змінами в нашому суспільстві, пов'язаними із соціальною кризою та, як наслідок, появою вразливих груп населення, які потребували професійної допомоги та підтримки (не лише матеріальної). Соціально-еконо-

мічна криза супроводжувалась ідейною: руйнувались ідеологічні принципи та догми, звичні для суспільства, відбувалася втрата почуття внутрішньої визначеності та стабільності [9].

Упродовж нетривалого періоду існування соціальної роботи в Україні можна спостерігати інтерес до цієї професії, що зростає дедалі більше. Про це свідчить не лише створення значної кількості громадських організацій, які пропонують послуги щодо розв'язання соціальних проблем різних груп населення, але й виникнення майже тридцяти кафедр, де готують соціальних працівників. Зараз уже мало хто сумнівається в тому, що соціальна робота необхідна в будь-якому суспільстві, а не лише в тому, де існують складні соціально-економічні проблеми. Адже вона є однією з найпоширеніших професій у розвинених країнах Європи та Північної Америки [4, с. 23].

Фахівці із соціальної роботи – «люди, які внаслідок своїх посадових і професійних обов'язків надають усі (або окремі) види соціальної допомоги в подоланні людиною, сім'єю або групою людей проблем, що в них виникли» [8]. При цьому вони обов'язково дотримуються принципів законності, захисту прав людини, диференційності, системності, індивідуального підходу, доступності, конфіденційності, відповідальності суб'єктів соціальної роботи відповідно до етичних і правових норм, вимог та правил її здійснення, добровільності в прийнятті допомоги.

Працівник соціальної роботи працює на різних рівнях реалізації соціальної діяльності, що вимагає й різних рівнів освіти та кваліфікації. На думку М. Фірсова, суть соціальної роботи полягає в наданні допомоги в системі соціокультурних і психосоціальних взаємодій та відносин різних суб'єктів, тобто автор акцентує увагу на аспекті самопомоги [11, с. 21]. Оскільки найбільшою цінністю сучасного суспільства є людина, її сутність, індивідуальні особливості, то соціальному працівнику як фахівцю варто досягнути цілісного розвитку особистості та діяльності, набути професіоналізму, майстерності, щоб у процесі допомоги знайти найефективніші методи роботи [1, с. 314–318.].

Перехід до нових форм суспільних відносин зумовлює значні зміни соціального становища різних верств насе-

лення, у тому числі й тих, що традиційно вважалися носіями передових ідей. Професіоналізм фахівця соціальної роботи формує професійна компетентність, майстерність, ініціативність та моральність. Зокрема, компетентність фахівця є такою характеристикою його кваліфікації, у якій представлені знання, уміння та якості, необхідні для здійснення професійної діяльності, а саме: наукові знання з психології, педагогіки, соціології, антропології, фізіології, гуманітарних (філософії, історія тощо), юридичних та медичних дисциплін, з теорії управління, оскільки виконує управлінські функції. Крім того, специфіка діяльності вимагає знань основ самоосвіти, а також певного досвіду інших. Майстерність фахівця із соціальної роботи виявляється також у професійній діяльності й оцінюється через відношення, наприклад, інших суб'єктів професійного процесу (суб'єктивні відчуття), через результати впливів виконаної роботи на якість діяльності інших людей [5]. Соціальні працівники виступають своєрідним посередником у системі взаємодії особистості, сім'ї та суспільства, активно впливають на створення позитивних виховних відносин у соціумі, на гармонізацію взаємовідносин між людьми, здійснюють підтримку корисних ініціатив, стимулюють різні види самопомоги, а також здійснюють соціологічні та соціопсихологічні дослідження, проводять діагностичні виміри щодо розвитку особистості, а також впливу на нього факторів середовища.

Професійна моральність є такою характеристикою фахівця, у якій відображаються особистісні духовні та душевні якості, що мають вияв у процесі професійної діяльності й зумовлюють її суть, а також впливають на її результати. Моральність включає такі духовні (інтелектуальні) та душевні (почуттєві) якості, завдяки яким фахівці виявляють себе в професійній діяльності. Внутрішнє прийняття ними соціально ціннісних етичних норм і правил сприяє зняттю суперечностей між особистими й суспільними потребами.

Компетентність і моральність зумовлюють культуру фахівця – сукупність цінностей, що мають вплив на професійну діяльність і поведінку соціального працівника та її результати. Професійна культура фахівця із соціальної

роботи – особистісне утворення, діалектична інтегрована єдність цінностей, між якими існують певні зв'язки і ставлення, що формуються, реалізуються та вдосконалюються в різноманітних видах професійної діяльності й спілкування, визначаючи характер і рівень останніх. Професійна культура є відкритою системою, адже ідеальний фахівець – інтелегент із досконалим рівнем сформованості особистісної культури (моральної, естетичної, правової, екологічної тощо) – є постійним наближенням до ідеального «Я», а цей розвиток безкінечний, тому й процес формування професійної культури безкінечний. Професійна культура є результатом самовдосконалення особистістю своєї неповторної індивідуальності, формування «Я-концепції» [6].

Основне завдання фахівців соціальної роботи, поряд із професійною компетентністю, полягає в умінні спілкуватися з людьми, об'єднаними в групи. У своїх індивідуальних оцінках вони не повинні емоційно оцінювати своїх підлеглих. Створення керованої групи – найважливіший фактор ефективності роботи самого фахівця, а врахування психологічних факторів, пов'язаних із роботою малих груп та її окремих працівників – необхідна умова реалізації організаційних цілей [2, с. 220–222].

Таким чином, роль професіоналізму фахівців із соціальної роботи, ефективність і дієвість функціонування органів державної влади важко переоцінити; консолідація суспільства навколо вирішення соціальних проблем, пошук шляхів виходу з кризового стану сучасного українського суспільства, у якому воно нині знаходиться в результаті терористичних актів та воєнних дій на Сході України, потребує вдосконалення кадрової політики соціальної роботи. У зв'язку із цим дедалі більше посилюється роль соціальних служб, кожного соціального працівника, особливо в регіонах, що потерпіли від терористів та військових протистоянь.

На шляху перезавантаження мислення з метою елітизації кадрової політики в галузі соціальної служби необхідно сформувати нову систему, яка б зуміла використати досвід найкращих напрацювань демократичних країн та осмислити власний, відповідний часу історичний досвід державних і суспільних можливо-

стей соціального захисту людей сучасного українського суспільства, яке зробило на Майдані 2013–2014 рр. заявку на соборність та демократизацію, вступаючи в Європейський Союз.

Висновки. Отже, на основі здійсненого аналізу можна зробити висновок, що професіоналізм – особлива властивість людей систематично, ефективно й надійно виконувати складну діяльність у найрізноманітніших умовах, тобто це ступінь оволодіння особистістю професійною діяльністю соціальних інституцій, державних і недержавних організацій, груп й окремих індивідів із надання допомоги та підтримки людям, які опинились у скрутній ситуації.

Подальшого розгляду потребує механізм формування професіоналізму та лідерських рис фахівців, функціонування соціальної роботи, її нормативно-правове забезпечення, цілі та пріоритети регіональної соціальної політики, процеси вирішення соціальних проблем в органах державної влади на всіх рівнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балахтар В. Соціальний працівник як суб'єкт здійснення державної молодіжної політики / В. Балахтар // Актуальні проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. праць Уманського педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань, 2013. – С. 314–318.
2. Балахтар В. Розвиток відповідальності та лідерства в системі підготовки керівних кадрів країни / В. Балахтар // Підготовка фахівців у галузі знань «Державне управління»: вимоги до змісту та відповідність сучасним викликам : матеріали

щорічної науково-практичної конференції за міжнародною участю (Київ, 6–7 листопада 2014 р.) / за заг. ред. Ю. Ковбасюка, М. Білінської, В. Сороко. – К. : НАДУ, 2014. – С. 220–222.

3. Виноградський М. Організація праці менеджера : [підручник] / А. Виноградська. – К. : Кондор, 2003. – 414 с.
4. Горілий А. Історія соціальної роботи : [навч. посібник] / А. Горілий. – Тернопіль : Видавництво «Астон», 2004. – 174 с.
5. Гриньова В. Суть понять «професіоналізм» та «професійна підготовка» / В. Гриньова // Педагогіка та психологія. – 2011. – Вип. 40(1). – С. 28–34. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_ped_2011_40\(1\)_7.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_ped_2011_40(1)_7.pdf).
6. Гриньова В. Про співвідношення понять «професіоналізм», «професійна культура», «професійна компетентність», «професійна підготовка» / В. Гриньова // Педагогіка та психологія. – 2014. – Вип. 45. – С. 74–84. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_ped_2014_45_10.pdf.
7. Лукашевич М. Соціальна робота (теорія і практика) : [підручник] / М. Лукашевич, Т. Семігіна. – К. : Каравела, 2011. – 368 с.
8. Кизименко Л. Словник-довідник соціального працівника (для студентів та соціальних працівників) : [міні-госарій] / Л. Кизименко, Л. Бєдна. – Львів : ДЦ МОУ, 2000. – 67 с.
9. Пенішкевич Д. Соціальна педагогіка : [модульна технологія навч. курсу, рек. М-вом освіти і науки України як навч. пос. для студ. вищ. навч. закл.] / Д. Пенішкевич, Л. Тимчук. – Чернівці : ЧНУ, 2010. – 496 с.
10. Сухарський В. Менеджмент: загальний з основами спеціального : [підручник] / В. Сухарський. – Тернопіль : Астон, 2004 – 528 с.
11. Фирсов М. Введение в теоретические основы социальной работы (исторически-понятийный аспект) / М. Фирсов. – М. : ИПС ; Воронеж : МОДЭК, 1997. – 358 с.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ПРОФЕСІЇ

SPECIFICITY OF SOCIAL WORK AS A PROFESSION

На основі розгляду ознак соціальної роботи, що дозволяють визначити її як професію, запропонована їх класифікація в єдності організаційних, змістовно-процесуальних, суб'єктних характеристик. Для уточнення особливостей соціальної роботи здійснено аналіз структури, в якій виділяється суб'єкт, предмет праці, знаряддя праці та її продукт. Доведено, що соціальна робота як професія має гуманістичний, контекстуальний, творчий, інтегративно-комплексний характер, неоднозначний характер процесу і результату діяльності.

Ключові слова: професія, ознаки професії, соціальна робота, соціальна допомога, особливості соціальної роботи.

На основе рассмотрения признаков социальной работы, которые позволяют определить её как профессию, предложена их классификация в единстве организационных, содержательно-процессуальных, субъектных характеристик. Для уточнения особенностей социальной работы проана-

лизирована структура профессии, в которой выделяется субъект, предмет труда, орудия труда и его продукт. Обосновано, что социальная работа как профессия имеет гуманистический, контекстуальный, творческий, интегративно-комплексный характер, неоднозначный характер процесса и результата деятельности.

Ключевые слова: профессия, признаки профессии, социальная работа, социальная помощь, особенности социальной работы.

On grounds of attribute of social work a profession, was proposed their classification in the unity of organizational, substantive and procedural, subject characteristics. Was analyzed the structure of the profession in which stands the subject, the subject of labor, tools and its product. Were identified especially social work. Social work as profession is humanistic, contextual, creative, integrative and complex, ambiguous nature of the process and results of activities

Key words: profession, features of profession, social work, social help, especially of social work.

УДК 316.77; 378

Копилова С.В.,
к. пед. н., доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Актуальність теми. На певному етапі розвитку суспільства, що характеризувався переходом державної економіки до ринкової, а також різким загостренням соціальних проблем, соціальна допомога як форма соціальної діяльності трансформувалася у вид найманої праці та утворилася професія – соціальна робота. Її існуюча модель увібрала в себе елементи попередньої, де технології допомоги розвивалися переважно на основі задоволення потреб (соціальне забезпечення), а також елементи систем соціального захисту європейських країн і сучасні елементи сприяння, організації й контролю, захисту та підтримки. Виникає необхідність теоретичного осмислення сутності нового соціального феномену, що може бути здійснене через виділення та аналіз особливостей соціальної роботи.

Ступінь розробленості проблеми. Розгляду соціальної роботи як професії присвітили свої дослідження О. Ярська-Смирнова, Д. Мілерсон, В. Болучевська, Г. Червякова, В. Бетурлакін. Теоретичні засади соціальної роботи обґрунтовуються у працях І. Зимньої, М. Фірсова, Є. Холостової, В. Курбатова тощо.

Мета статті – на основі розгляду структури соціальної роботи як професії встановити її особливості.

Існують різні підходи до виділення особливостей професії «Соціальна робота».

В. Бетурлакін серед індикаторів соціальної роботи, що відрізняє її від інших видів діяльності? виділяє такі: практична допомога у широкому смислі цього слова: вона може бути як моральною, так і матеріальною, фінансовою та будь-якою іншою; партнерські відношення з клієнтом; спонукання клієнта до соціальної активності; визнання права клієнта на прийняття чи відмову в допомозі; втручання в особисте життя клієнта допустиме тільки з його згоди; наявність системи цінностей та професійна етика, заснована на цінностях [1]. Запропоновані особливості не систематизовані і не мають функціональної повноти. Хоча мова йде про особливості діяльності, поза увагою залишилися особливості, пов'язані з її засобами та результатом.

О. Ярська-Смирнова вказує на внутрішню різноманітність, контекстуальність за своєю природою професії «Соціальна робота» [8]. А. Флекснер виділяє інтелектуальний, альтруїстичний характер і високий ступінь особистісної відповідальності. Існує думка про суперечливість професії «Соціальна робота», оскільки професійні працівники постійно здійснюють вибір між інтересами клієнтів та суспільства в цілому [2]. Г. Червякова вказує на глибинну гуманістичну спрямованість, безпосереднє «включення спеціалістів у життя своїх клієнтів». Це не тільки робота, а й покликання, стан душі,

що дає почуття причетності та відданості цій роботі [6]. В. Курбатов вважає специфічним характер процесу соціальної дії та інтеракцій між спеціалістом і клієнтом: на відміну від суб'єкт-об'єктних стосунків, які властиві іншим видам соціономічних професій у зв'язку з актом прийняття рішень у процесі дії, в соціальній роботі домінують суб'єкт-суб'єктні стосунки, за яких клієнт зберігає за собою право або перевагу при прийнятті рішень. Автор зазначає, що професійна діяльність у сфері соціальної роботи має посередницький характер як наслідок інтегральності та пограничності, спрямованості на цілісну людину й орієнтації на життєві проблеми реальних людей [5, с. 50]. В. Клінініпа переконує, що соціальна робота інтегрує в собі соціально-психологічну й соціально-педагогічну допомогу, соціокультурну діяльність, соціально-економічну та правову підтримки.

Як видно, зазначені вище особливості соціальної роботи достатньо різноманітні і несистематизовані. Крім того, авторами не вказується підґрунтя для їх виділення, що ставить під сумнів можливість віднесення вказаних характеристик до низки особливостей. Чисельність і неоднозначність трактовок свідчить про незавершеність процесу ідентифікації соціальної роботи як професії. Для уточнення особливостей соціальної роботи необхідно проаналізувати структуру, в якій виділяється суб'єктний (суб'єкт, що здійснює цілепокладання) та об'єктний (предмет праці, знаряддя праці та її продукт) компоненти.

Проаналізуємо зв'язок суб'єкта і предмета праці. Суб'єктом соціальної роботи як професії є працівники соціальних служб – спеціалісти, що мають професійну підготовку (вищу або середню спеціальну освіту) і виконують свої обов'язки за плату. З урахуванням виділених попередньо ознак професії, у такій ролі виступають особи, які пройшли курс навчання, що засвідчено одержанням відповідного документу, який визнаний професійною спільнотою.

Об'єктом соціальної роботи як професії за класифікацією Є. Климова є людина. З урахуванням цього, соціальну роботу слід віднести до професій гуманітарного типу (за класифікацією В. Осницького), де переважають суб'єкт-суб'єктні взаємодії, процеси перетворення світу людських відношень. Це означає, що соці-

альна робота підпорядковується «логіці відношень» та «логіці прийнятності», що відрізняється від логіки доказовості і причинно-наслідкових зв'язків, яка домінує в технічних видах праці. У гуманітарному типі праці діяльність у зв'язку зі специфікою суб'єкт-суб'єктної взаємодії та предмета, суть якого складає світ людських стосунків, який включає ставлення людини до самої себе й до оточуючого світу, тобто особистість людини і культуру в цілому як систему значень та смислів людського існування. Це дозволяє серед особливостей професії виділити її гуманістичний характер, який зумовлює певні вимоги до суб'єкта соціальної роботи й погляди на її об'єкт.

З одного боку, професійна допомога вимагає цілісного бачення ситуації життєдіяльності, її системного аналізу, здатності аналізувати соціально-політичний контекст життєвого досвіду клієнта, розпізнавати маргінальність позиції, розуміти дискримінаційні засоби висловлювань, що вживаються науковою та політичною експертизами [7]; здатність брати до уваги всі існуючі альтернативи, рефлексію випадку. З іншого боку, соціальна робота передбачає розуміння іншого та співпереживання його стану, здійснення постановки себе на місце клієнта. Звідси виникає суперечність між підготовкою фахівців до виконання конкретних функцій та обов'язків у межах заданих нормативних параметрів та необхідністю керуватися альтернативним еталоном, який у своїй основі має певну ціннісну систему, засновану на уявленнях про природу суспільства та поведінку людини. Це означає, що соціальна робота має специфічну систему цінностей, яка вимагає осмислених способів їх реалізації в кожній конкретній ситуації. Саме ця особливість зумовлює суперечливість соціальної роботи, адже за родом своєї діяльності соціальні працівники захищають клієнтів іноді всупереч офіційно існуючим стандартам, відповідно до різноманітних потреб та інтересів конкретної особистості. За родом своєї діяльності соціальні працівники діють виходячи з інтересів конкретних людей, маневруючи між ними та вимогами державних структур. Професійна система цінностей дозволяє соціальним працівникам залишатися незалежними та володіти необхідними критичними навичками. Насамперед, ціннісні установки, опосе-

редкуюючи нормативні вимоги, визначають професійний підхід до надання допомоги людині.

О. Ярська-Смирнова підкреслює, що професія передбачає комбінацію теоретичного й практичного знання, професійних цінностей, когнітивної та поведінкової компетентності у специфічних обставинах, що вимагають досягнення взаєморозуміння та домовленості. До особливостей професії автор відносить: 1) цілісність знань, умінь, професійних цінностей та компетентності; 2) узгодження їх застосування відповідно до специфіки ситуації [8, с. 94]. В. Старшинова теж вказує, що навчання соціальної роботи передбачає засвоєння цінностей, які є базовими орієнтирами для освіти в цій галузі. Специфічні стосунки з об'єктом будуються на основі системи цінностей і норм, неформальних правил та смислів.

Отже, взаємозв'язок суб'єкта і предмету праці, будучи опосередкованим специфічною системою цінностей, визначає гуманістичний і контекстуальний характер соціальної роботи.

Подальший аналіз здійснимо стосовно зв'язку «суб'єкт праці – знаряддя праці». Специфіка предмету праці накладає відбиток на особливості знарядь праці. Під знаряддям праці розуміють частину засобів виробництва, за допомогою яких людина впливає на об'єкти, предмети праці. Знаряддя як засоби, що збільшують природну силу людини, перетворюють предмет праці і дозволяють одержати продукт праці. Враховуючи специфіку предмета праці (більш коректно буде навіть говорити про об'єкт праці, в якості якого виступає інша людина), в соціальній роботі доцільно характеризувати засоби діяльності. Під засобами діяльності розуміють матеріальні, енергетичні або інформаційні утворення, за допомогою яких реалізується діяльність. Ресурси розглядаються як допоміжний засіб; доступні засоби, запаси, до яких можна звернутись у разі необхідності; все те, що може допомогти досягти результату. Отже, більш широким є поняття «засоби», за допомогою яких реалізується діяльність. Ресурси слід розуміти як такі, що є в наявності і можуть бути використані поруч із засобами для досягнення результату.

Підходи до характеристики засобів соціальної роботи не можна вважати

однозначними. Узагальнюючи різні тлумачення, можна виділити три домінуючі позиції: згідно з першою, в якості засобів розглядаються матеріально-речові і комунікативні інструменти, згідно з другою – особистість професіонала, згідно з третьою – методи й технології соціальної роботи.

В. Корнещук головними засобами вважає вербальні й невербальні засоби спілкування. В. Нікітін указує, що використовуються матеріально-речові, біологічно-медичні, психічні, педагогічні, організаційні та інші засоби [2, с. 41]. В. Купріянов в якості засобів розглядає соціальні послуги, виплати, пільги. П. Павленок указує на такі засоби, що дозволяють досягти мети: ділові зв'язки, особисті контакти, слова, прийоми психотерапії [5, с. 20]. Як зазначає Г. Черв'якова, функцію засобів виконують фонди закладів соціального обслуговування, соціального забезпечення та в цілому соціальної сфери (охорона здоров'я, освіта) [6, с. 9]. Але таке розуміння є дещо неточним, адже мова повинна йти не про самі ресурси, а про засоби їх активізації. Для надання допомоги можуть бути активізовані різні суспільні ресурси: фінансові, матеріальні, організаційні.

Друга група дослідників зазначає, що основним засобом професійного впливу є особистість соціального працівника, значення якої в умовах недостатньої сформованості соціальної роботи як соціального інституту в суспільстві підсилюється. Г. Болучевська зазначає, що засоби діяльності в соціономічних професіях мають переважно внутрішній, функціональний характер. Засобом є сама людина, її психічні або особистісні властивості та здібності, але це не означає відсутності зовнішніх засобів, які мають підлеглий характер; внаслідок абстрактності, згорнутості операційної сторони діяльності, особливістю засобів даного типу професій є те, що вони виникають у результаті творчого пошуку конкретного професіоналу. Уважаємо, що психічні та особистісні властивості соціального працівника слід розглядати в якості ресурсу, що виконує допоміжну функцію, проте його значення в деяких випадках може бути визначальним. Функцію ресурсів у соціальній роботі можуть виконувати професійні здібності, професійна свідомість, потенційна енергія, яка існує в емоційній сфері особистості [6]. У соціальній роботі

внутрішні ресурси при їх оптимальній організації можуть компенсувати нестачу зовнішніх засобів допомоги або навпаки: при низькому рівні організації внутрішніх ресурсів переваги зовнішніх можуть виявитися незатребуваними.

Третя група авторів у якості засобів соціальної роботи розглядають прийоми, способи дій для досягнення мети. Це можуть бути методи, до яких традиційно відносять: індивідуальні, групові, обшинні (М. Фірсов). Згідно з іншим підходом виділяють: педагогічні, психологічні, соціологічні, соціально-економічні, організаційно-розпорядчі методи соціальної роботи (Є. Холостова). Г. Черв'якова вважає, що засобами служать конкретні дії спеціалістів, утілені в технологіях соціальної роботи [6, с. 9]. Існують такі психологічні засоби професійної діяльності: операції та дії, що здійснюються людиною в процесі праці, й більш великі їх утворення – способи, прийоми, уміння і навички; техніки – сукупність прийомів, умінь, навичок, що застосовуються людиною для розв'язання окремих поставлених завдань професійної діяльності й професійного спілкування; технології – чітке планування спеціалістом психологічної сторони виробничого процесу та підпорядкування поставленим системам цілей його змісту й методів, контроль за досягненням поставлених цілей [6]. Приймаючи останню позицію, в якості засобів професійної діяльності доцільно розглядати методи і технології соціальної роботи.

Зв'язок суб'єкта і засобів реалізується через постановку мети. Зауважимо, що залежно від причетності суб'єкта діяльності до цілепокладання вона може мати виконавчий і творчий характер. Якщо людина сама ставить цілі своєї діяльності – діяльність має активний, творчий характер. Якщо мета задається зовні – виконавчий, тобто діяльність на рівні окремих операцій, яка передбачає, що мета, засоби та способи задані ззовні, відповідно, ціннісно-орієнтовальні, пізнавальні, комунікативні компоненти та компоненти цілепокладання згорнуті. У соціальній роботі умови праці як прояв конкретної ситуації клієнта – специфічні, тому суб'єкт одночасно здійснює цілепокладання і забезпечує реалізацію мети; вимоги – невизначені, задані максимально вільно і важко піддаються зовнішній оцінці; можливості – обме-

жені, тому виникають суперечності. Все це зумовлює необхідність здійснення постійного вибору засобів відповідно до ситуації та прояву творчості при цьому. В. Осницький теж наголошує, що в гуманітарних типах професій, до яких належить соціальна робота, засоби виникають у результаті творчого пошуку конкретного професіонала. Сам характер проблем, з яким доводиться мати справу, не дозволяє пропонувати однозначних методів їх ефективного вирішення.

Отже, взаємозв'язок суб'єкта і засобів праці проявляється в такій особливості, як творчий характер праці.

Наступний зв'язок, на якому слід зупинитися, – «суб'єкт – продукт». Термін «продукт» переважно використовується для позначення результату трудової діяльності, пов'язаної з впливом на предмет праці. Оскільки остання орієнтована на створення матеріальних та духовних цінностей, продуктом мають виступати саме вони. З іншого боку, об'єктивно досягнутий стан, продукт процесу або діяльності, спрямованої на реалізацію мети, що застосовує для цього певні засоби, виражається через поняття результату. Результат є функцією умов процесу або функцією самої діяльності та засобів реалізації мети, що застосовувались у ній.

В. Нікітін результатом впливу вважає набуття людиною соціальності, в якій виражається діалектична єдність таких компонентів, як соціальна свідомість (почуття, настрої, мислення, ідеал), соціальна поведінка (соціальне функціонування), набуті окремою людиною або групою, спільнотою, що дозволяють їм по черзі або одночасно досягти того або іншого ступеня соціального добробуту. Останнє не повинне зводитися до матеріально-речових показників, які є умовами, а не характеристикою соціальності. Термін «соціальне благополуччя» вказує на конкретне становище людини як члена суспільства, характеризує його соціальну значимість та активність серед інших людей [2, с. 5-6]. Висловлені думки заслуговують на увагу, зокрема щодо інтегрального характеру одержаного результату, в якому поєднані характеристики свідомості й поведінки.

У якості результату у професійному вимірі діяльності розглядалися: задоволення потреб та інтересів і вирішення проблем, набуття соціальності чи соціальної суб'єктності, реалізація прав та усунення

дискримінації, компенсація недостачі, відновлення соціальних зв'язків і подолання соціального виключення, виконання соціальних ролей. Кожне з тверджень є правильним залежно від того, яка існувала причина порушення життєдіяльності: порушення соціалізації, недостатність ресурсів, обмеження у спілкуванні, пізнанні, праці тощо. Напевне, інтегрованим результатом усунення обмежень має бути набуття особистістю свободи. Цей результат зазвичай віддалений у часі. Крім того, виконання професійних завдань пов'язані із взаємодією з людиною, що має власну індивідуальність і здатність протистояти будь-якому впливу, навіть за наявності чітких цілей у професіях означеного типу, порівняно з іншими професіями, процес діяльності та її результат характеризуються високим ступенем невизначеності. Доходимо висновку, що взаємозв'язок суб'єкта і продукту праці характеризується високим ступенем невизначеності процесу надання соціальної допомоги і, відповідно, ймовірнісним характером очікуваних результатів. Отже, мова йде про неоднозначний характер процесу і результатів соціальної роботи.

Ще одну особливість можна виявити на основі аналізу зв'язку «предмет – засоби – продукт», який у сукупності утворює об'єкт соціальної роботи. Цілісність людини та неповторність життєвої ситуації зумовлюють необхідність застосування різноманітних засобів, що позначається на ступені різноманітності соціальної роботи. Вона представляє єдність соціально-психологічної й соціально-педагогічної допомоги, соціокультурної діяльності, соціально-економічної і правової підтримки. У характеристиці професійної соціальної роботи слід акцентувати увагу на рівні роботи з індивідом, групою, локальною спільнотою, кожному з яких відповідає власний метод і технологія. Специфіка зв'язку компонентів об'єкта професії може бути позначена як інтегративно-комплексний характер соціальної роботи. На нашу думку, цей термін узагальнює й узгоджує такі характеристики соціальної роботи, як внутрішня різноманітність, інтегральність, пограничність, комплексність, спрямованість на цілісну людину.

Висновки. Аналіз значимих зв'язків між компонентами професій дозволив

виділити особливості соціальної роботи як професії: гуманістичний, контекстуальний, творчий, інтегративно-комплексний характер, неоднозначний характер процесу і результату діяльності.

Оскільки в системі професійної підготовки забезпечується формування нової якості суб'єкта, насамперед, для встановлення критерію системи професійної підготовки, необхідно орієнтуватися на ті особливості, які визначаються зв'язками суб'єкта праці: гуманістичний, творчий характер праці, неоднозначний характер процесу і результату праці. Численність ознак зумовлює інтегрований характер прогнозованого критерію. В якості такого ми виділяємо професійний творчий потенціал фахівця із соціальної роботи. У понятті потенціалу втілена сукупність не тільки функціонально-операціональних, а й емоційно-вольових та ціннісно-орієнтувальних характеристик особистості, а ознака «творчий» характеризує найвищий рівень професійно-особистісного розвитку, якого здатна досягти особистість за певних умов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бетурлакин В.В. Актуальные проблемы профессионализации социальной работы / В.В. Бетурлакин // Вопросы научной теории и социальной практики. – БИТТУ СГТУ. – Вып. 2. – Саратов: Научная книга, 2005. – С. 31–40.
2. Никитин В.А. Социальная работа: проблемы теории и подготовки специалистов : учебное пособие / В.А. Никитин. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2002. – 236 с.
3. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Аз; Издание 3-е, стер., 1996. – 928 с.
4. Основы социальной работы : учебник / отв. ред. П.Д. Павленок. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 560 с.
5. Социальная работа : учебное пособие / под общ. ред. проф. В.И. Курбатова. – 4-е изд. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 480 с.
6. Червякова Г.А. Введение в профессию «Социальная работа» : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / Г.А. Червякова. – М. : Издательский центр «Академия», 2012. – 192 с.
7. Ярская-Смирнова Е.Р. Профессионализация социальной работы в России / Е.Р. Ярская-Смирнова // Социологические исследования. – 2001. – № 5. – С. 86–95.
8. Ярская-Смирнова Е. Теория и практика социальной работы: исследование «скрытого знания» / Е. Ярская-Смирнова, П. Романов // Антропология профессий : сб. науч. статей ; под ред. П.В. Романова, Е.Р. Ярской-Смирновой. – Саратов – Центр социальной политики и гендерных исследований : Научная книга, 2005. – 464 с.

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: КРИТЕРІЇ Й РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ

PROFESSIONAL CULTURE OF FUTURE SOCIAL WORKERS: CRITERIA AND LEVELS OF FORMATION

У статті досліджується професійна культура соціальних працівників, що є нагальною вимогою сьогодення. Проаналізовано праці науковців, які займалися вивченням професійної культури майбутніх фахівців і відобразили її багатоаспектний характер. Увагу дослідники зосереджують на різних аспектах і засобах формування професійної культури фахівців соціальної сфери. Здійснено аналіз філософської, психологічної й педагогічної літератури із зазначеної проблеми, який надав можливість з'ясувати, що професійна культура – це результат інтеграції особистістю норм, цінностей і моделей поведінки, які функціонують у відповідному професійному співтоваристві та є інтегральною особистісною якістю. Проаналізовано структурні компоненти професійної культури соціального працівника, які мають системний характер. На основі структурних компонентів визначено критерії професійної культури й охарактеризовано їх показники. Урахування визначених критеріїв і показників дало змогу виокремити чотири рівні сформованості професійної культури в майбутніх соціальних працівників.

Ключові слова: професійна культура, професійна освіта, компоненти, критерії, рівні.

В статье рассматривается профессиональная культура социальных работников, которая является неотъемлемым требованием современности. Проанализировано труды ученых, которые занимались изучением профессиональной культуры будущих специалистов и отразили ее многоаспектный характер. Внимание исследователей сосредотачивается на различных аспектах и средствах формирования профессиональной культуры специалистов социальной сферы. Осуществлен анализ философской, психологической и педагогической литературы по данной проблеме, который предоставил возможность выяснить, что профессиональная культура –

это результат интериоризации личностью норм, ценностей и моделей поведения, которые функционируют в соответствующем профессиональном сообществе и являются интегральным личностным качеством. Проанализированы структурные компоненты профессиональной культуры социального работника, которые имеют системный характер. На основании структурных компонентов определены критерии профессиональной культуры и охарактеризованы их показатели. Учет определенных критериев и показателей позволил выделить четыре уровня сформированности профессиональной культуры у будущих социальных работников.

Ключевые слова: профессиональная культура, профессиональное образование, компоненты, критерии, уровни.

The article deals with the professional culture of social workers, which is a requirement of our time. Analyzed the works of scientists who study the professional culture of the future experts and reflecting the multidimensional nature. Attention of researchers focus on different aspects and means of formation of professional culture experts of social sphere. The analysis of the philosophical, psychological and pedagogical literature on the subject, which provided an opportunity to find out what professional culture – is the result of internalization of the individual norms, values and behaviors that operated under the professional community is an integral aspect of personality. Analyzed the structural components of the professional culture of social workers who have systemic. Based on the structural components of the criteria of professional culture and are characterized by their performance. Accounting for certain criteria and indicators possible to distinguish four levels of formation of professional culture of the future social workers.

Key words: professional culture, professional education, components, criteria and levels.

УДК 364.62:371.15

Чуприна С.О.,

асистент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Особливе значення для України має новостворений інститут соціальної роботи, зорієнтований на сприяння особистості в задоволенні її потреб і реалізації можливостей у всіх сферах життєдіяльності для успішної адаптації до умов і вимог сучасного суспільства.

У зв'язку із цим зростає увага до професійної підготовки фахівців із соціальної роботи. Соціальна робота являє собою один із найбільш багатопланових і трудомістких видів професійної діяльності у сфері «людина – людина», належить до найважчих «професій допомоги». Високий ступінь відповідальності за прийняття рішень, інтенсивний вплив

стресових факторів у процесі взаємодії з клієнтом, що має особливі потреби та складні життєві обставини, зумовлює загрозу професійних ризиків у соціальній роботі, зокрема синдрому «вигорання» через особисту незахищеність фахівця, а тому вимагає від нього певних професійно важливих якостей, високого рівня особистісної зрілості та професійної культури [8, с. 195].

Висока професійна культура працівників соціальної сфери, культура соціальної діяльності загалом – нагальна вимога сьогодення. Від професіоналізму соціальних кадрів значною мірою залежить успішне вирішення актуальних

проблем державотворення, регулювання суспільних відносин, забезпечення висхідного процесу морального розвитку суспільства. Тому сьогодні особливого значення набуває дослідження теоретичних аспектів проблеми формування професійної культури соціальних працівників нової генерації, для яких права та свободи людини, її життєдіяльність є найвищою соціальною цінністю. Тим паче реалії сьогодення диктують необхідність формування її із суворим дотриманням прав людини та принципів верховенства права, соціальної справедливості, демократії й гуманізму.

Вивченню професійної культури майбутніх фахівців різних професій присвячено праці А.О. Деркача, Л.С. Колмогорової, Є.О. Клімова, Г.О. Балла, О.Г. Видри, З.Л. Становських, П.С. Перепелиці, В.В. Рибалки, Н.І. Волошко, О.В. Проскури, О.В. Винославської.

Особливої уваги заслуговують роботи Л.В. Віннікової, Д.М. Годлевської, Н.В. Микитенко, О.П. Пічкара, Н.С. Собчак, у яких розглядається зміст і форми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників.

Питання, пов'язані з особистісно-професійним розвитком соціальних працівників, висвітлюються в дослідженнях Є.І. Холостової, Г.П. Медведєвої, Н.Б. Шмельової, А.Й. Капської, О.Г. Карпенко, І.Д. Зверєвої, І.І. Миговича, Т.В. Семигіної, А.М. Бойко, І.М. Григи, Н.В. Кабаченко.

У цих роботах відображено багатоаспектний характер проблеми формування професійної культури особистості, запропоновано практичні підходи до її вирішення. Увага дослідників зосереджується на різних аспектах і засобах формування професійної культури фахівців різного профілю: вчителів, екологів, менеджерів, економістів, правників, інженерів, військових тощо. Водночас проблема професійної культури соціальних працівників вивчена недостатньо. Для організації ефективної роботи з формування професійної культури майбутніх соціальних працівників важливе значення має розробка відповідного інструментарію для діагностування рівня сформованості досліджуваного феномена в студентів.

З огляду на це метою статті є визначення критеріїв і рівнів сформованості професійної культури майбутніх соціальних працівників.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) проаналізувати явище професійної культури й визначити її структурні компоненти; 2) визначити критерії та рівні сформованості професійної культури в майбутніх соціальних працівників.

Теорія та практика певної професії як система знань, умінь і навичок є феноменом культури, що дає підстави стверджувати існування професійної культури.

За визначенням, яке надає культурологічний словник, професійна культура «характеризує рівень і якість професійної діяльності, які залежать від соціально-економічного стану суспільства й сумлінності в оволодінні певними знаннями, навичками конкретної професії та їх у практичному використанні» [6, с. 173]. На думку А.Й. Капської, професійна культура, крім необхідних знань, умінь і навичок включає в себе певні особистісні якості, норми ставлення до різних складових професійної діяльності [4, с. 118].

Проте загалом професійна культура розглядається як певний ступінь оволодіння професією, тобто способами та прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованої духовної культури особистості [7, с. 89].

Фундаментом професійної культури фахівця є зміст базової професійної освіти, що закладає основи як загальної, так і професійної культури та містить такі підготовки: фундаментальна, методологічна та світоглядна, широка гуманітарна, теоретична, практична за профільними дисциплінами, творча за фахом; у галузі науково-дослідної роботи забезпечує формування навичок самостійної творчої діяльності майбутніх соціальних працівників [1, с. 236].

Здійснений аналіз філософської, психологічної й педагогічної літератури із зазначеної проблеми надав можливість з'ясувати, що професійна культура майбутніх соціальних працівників є інтегральною особистісною якістю, у якій знаходять інтегрований вияв знання, уміння, навички, творчий потенціал, ціннісні орієнтації й настанови, необхідні для успішного виконання функціональних обов'язків фахівця соціальної сфери. Професійна культура – це результат інтеріоризації особистістю норм, цінностей і моделей поведінки, які функціонують у відповідному професійному співтоваристві.

Складність структури та змісту професійної культури зумовлює необхідність виділення основних показників, які відображають її сутнісні характеристики. Структурні характеристики професійної культури спираються на структуру соціальної діяльності й вимагають розгляд цього феномена як динамічного утворення, у якому виділяються окремі одиниці – компоненти.

Варто зауважити, що структурні компоненти професійної культури соціального працівника мають системний характер, складаються більше ніж з одного елемента, мають внутрішні властивості та структурну організацію.

Більшість дослідників до компонентів формування професійної культури студентів відносять пізнавальний, мотиваційно-емоційний, діяльнісний і регулятивний [3, с. 128].

А.Й. Капська виділяє ціннісний (аксіологічний), технологічний та особистісно-творчий компоненти [4, с. 118].

П.С. Гуревич, В.В. Давидова та М.С. Каган визначили такі основні компоненти професійної культури:

1) професійна спрямованість, що визначається рівнем професійної освіти, інтегрує цілісне усвідомлення сутності професійної культури, логічне мислення, включає професійну орієнтацію, професійну активність, професійне самовизначення й визначає на їхній основі життєву мету та професійну позицію;

2) ціннісно-мотиваційний компонент, що містить сукупність сформованих цінностей, смислів та ідеалів, сукупність внутрішніх мотивів та установок професійної діяльності, систему інтеріоризованих норм і традицій професійної субкультури, визначає пріоритети та принципи поведінки й професійної діяльності;

3) професійні знання – система професійно значущих загальнонаукових, педагогічних і фахових знань та способів їх збагачення;

4) професійні вміння й навички – система вмінь і навичок, що визначають зміст практичної майстерності соціального працівника та способи їх вдосконалення;

5) комунікативна культура як сукупність особистісних якостей, теоретичних знань, практичних вмінь і навичок з організації соціального й іншого спілкування [2, с. 565].

Необхідно з'ясувати питання вибору вимірювальних показників для отримання

об'єктивної інформації. У зв'язку з тим, що процес формування професійної культури фахівця є складним, комплексним, неможливо знайти показник, який інтегральним чином дозволяв би виміряти цей феномен. Таким чином, потрібен комплекс показників.

Критеріями формування професійної культури фахівця вважаються суттєві ознаки, що свідчать про досягнення того або іншого рівня сформованості професійної культури фахівця. Рівень – це ступінь сформованості професійної культури, певний результат розвитку; критерії – вимірювачі рівнів. Між ними є певний динамічний зв'язок; якщо його розкрити, можна виробити найбільш оптимальну систему критеріїв [3, с. 129].

Відповідно до типології структурних компонентів професійної культури, згідно з П.С. Гуревичем, В.В. Давидовим і М.С. Каганом, було визначено такі критерії сформованості професійної культури майбутнього соціального працівника: професійно-компетентнісний, організаційно-комунікативний, професійно-моральний.

Визначені нами критерії враховують специфіку професійної діяльності соціального працівника й забезпечують діагностику рівня сформованості професійної культури в майбутніх соціальних працівників. Кожний критерій розкривається через систему показників, які його характеризують.

Професійно-компетентнісний критерій передбачає сформованість професійних знань, умінь, навичок; основних професійних компетенцій (експертних, дослідницьких, прогностичних, контрольних, юридичних, управлінських, просвітницьких), що визначають здатність до вирішення професійних завдань і прийняття кваліфікованих рішень; професійно важливих особистісних якостей; прагнення до професійного самовдосконалення.

Знання перетворюються на переконання та є керівництвом до практичної дії. Виступаючи складовою світогляду людини, знання значною мірою визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди, переконання, вольові риси, характер. Вони є одним із джерел схильностей та інтересів особистості, необхідною умовою розвитку здібностей, обдарувань [5, с. 26].

Для ефективного виконання професійних обов'язків майбутній соціальний

працівник повинен бути добре обізнаним у питаннях гуманітарної освіти й соціально-економічної політики, мати базові знання з юриспруденції, обчислювальної техніки тощо.

Тобто відповідно до визначеного нами професійно-компетентнісного критерію професійна культура характеризується не лише наявністю системи фахових знань і вмінь, а й сформованістю відповідних компетенцій, які полягають у готовності оперативної, гнучко й результативно застосовувати наявні знання та вміння в різноманітних ситуаціях професійної діяльності.

Ефективна реалізація професійних компетенцій, знань, умінь і навичок фахівця залежить від наявності в нього професійно важливих якостей. У майбутніх соціальних працівників це насамперед такі якості особистості, як соціальна свідомість, ініціативність, наполегливість, комунікабельність, здатність до співпраці та прийняття самостійних рішень, готовність діяти в нестандартних і критичних ситуаціях. Однак зауважимо, що професійна культура майбутніх соціальних працівників характеризується не лише сумою вже набутих знань і професійно важливих особистісних якостей, а й умінням їх розширювати та вдосконалювати [5, с. 28].

З-поміж показників організаційно-комунікативного критерію виокремлюємо такі: здатність обирати оптимальні способи спілкування в ситуації взаємодії; вибудовувати професійно доцільні стосунки, аргументувати й відстоювати власну позицію; доцільно використовувати стилі спілкування; створювати сприятливий психологічний мікроклімат у колективі; попереджати й конструктивно вирішувати міжособистісні конфлікти; володіти мистецтвом самопрезентації, самоорганізації [3, с. 132].

Професійна діяльність у сфері соціального захисту й соціальної допомоги населенню по своїй суті є соціальною, пов'язаною з необхідністю налагоджувати комунікативні зв'язки з колегами, представниками інших професійних груп, користувачами послуг, громадськістю, працювати в команді.

Професійні обов'язки майбутнього соціального працівника спонукають його до необхідності ведення переговорів, частого залучення до дискусії. Це вимагає здатності обирати оптимальні способи спілкування в ситуації взаємодії, логічно

доводити свою точку зору й відстоювати позицію, конструктивно вирішувати протиріччя, що виникають.

Професійно-моральний критерій полягає у сформованості морально-ціннісних орієнтацій і переконань, що ґрунтуються на почутті професійного обов'язку, професійної честі, гідності, ділової репутації та престижу професії. Особливе значення має професійна відповідальність соціального працівника, яка полягає в розумінні призначення своєї діяльності, її соціальної місії формування ціннісного ставлення до майбутньої діяльності.

Інтегративність видів професійної культури відображає рівень сформованості основних її видів і їхній взаємозв'язок.

Як відомо, механізмом переведення якісних показників у кількісні є рівні. Урахування визначених критеріїв і показників дало змогу виокремити чотири рівні сформованості професійної культури в майбутніх соціальних працівників: елементарний, репродуктивний, реконструктивний, творчий.

Елементарний рівень (дуже низький) характеризується несформованістю компонентів професійної культури. Професійні знання, вміння та навички студентів є недостатніми для ефективного виконання функцій майбутньої діяльності, відсутні професійно важливі якості та прагнення до самовдосконалення. Низький рівень теоретичної підготовки поєднується з нерозвинутими творчими здібностями студентів, їх неготовністю приймати самостійні рішення. Ціннісні орієнтації не пов'язані з професійною діяльністю. Студенти не готові до продуктивної професійної комунікації, чіткого висловлення й аргументації своїх поглядів, налагодження конструктивних відносин із партнерами зі спілкування. Вони погано знають комп'ютерні технології, не здатні до їх ефективного використання в процесі професійної підготовки та в майбутній професійній діяльності, неспроможні орієнтуватися у великих обсягах інформації, відчують труднощі в її пошуку й використанні.

Репродуктивний рівень (низький) характеризується недостатньою сформованістю більшості компонентів професійної культури. Студенти із цим рівнем хоча й опанували певний обсяг базових професійних знань, однак не завжди здатні оперативної та гнучко застосовувати їх у практичній діяльності. Тео-

ретична підготовленість не підкріплена відповідними компетенціями. У професійному спілкуванні вони орієнтуються здебільшого на особистий досвід, інтуїтивно вироблені й недостатньо усвідомлювані комунікативні установки. Студентів із цим рівнем відрізняє недостатня сформованість професійно важливих якостей і нечіткі уявлення про цінності й етичні стандарти майбутньої професійної діяльності. Вони знають комп'ютерні технології, уміють шукати професійно важливу інформацію, однак не здатні її узагальнювати й систематизувати, оперативно застосовувати в діяльності.

Реконструктивний рівень (середній) відзначається достатньою сформованістю всіх компонентів професійної культури, необхідних для виконання основних функцій майбутньої діяльності. Студенти добре усвідомлюють власні моральні цінності, обізнані з нормами професійної етики, мають професійно важливі якості, прагнуть до професійного самовдосконалення, засвоїли базові професійні знання та вміння, однак здатні застосовувати їх лише в типових ситуаціях професійної діяльності; зазнають труднощів, коли доводиться діяти в нових умовах і приймати нестандартні рішення, оскільки недостатньо готові до професійної творчості; здатні до конструктивної міжособистісної взаємодії в процесі діяльності, однак їх професійна комунікація має дещо шаблонний, недостатньо гнучкий характер; знають комп'ютерні технології та вміють працювати з професійною інформацією, застосовувати її в процесі виконання типових завдань.

Творчий рівень (високий) характеризується сформованістю всіх компонентів професійної культури. Студенти мають різнобічні та міцні знання й вміння, засвоєні на рівні компетенцій, здатні гнучко й результативно застосовувати їх у професійній діяльності, активно та творчо підходять до виконання своїх обов'язків, готові самостійно приймати рішення в нестандартних ситуаціях. Вони відрізняються сформованими професійними якостями, стійкими професійно-моральними ціннісними орієнтаціями, прагненням до постійного професійного самовдосконалення. Виявляється гнучкість у професійній комунікації, уміння враховувати особливості ситуації й партнерів зі спільної діяльності,

налагоджувати конструктивні відносини й формувати сприятливий емоційний мікроклімат у колективі. Вони знають комп'ютерні технології, уміють шукати, зберігати, використовувати й передавати професійно важливу інформацію.

Отже, на основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної літератури нами було визначено, що професійна культура – це результат інтеріоризації особистістю норм, цінностей і моделей поведінки, які функціонують у відповідному професійному співтоваристві. Можна назвати такі її компоненти: професійна спрямованість, професійні знання, уміння й навички, ціннісно-мотиваційний і комунікативний компоненти. На основі визначених елементів були розроблені критерії й рівні сформованості професійної культури майбутніх соціальних працівників, використання яких надасть змогу всебічно оцінити індивідуальний рівень досліджуваного феномена в студентів та організувати роботу щодо формування професійної культури майбутніх фахівців соціальної сфери під час їх навчання у вищому навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В.П. Беспалько. – М. : Изд-во Ин-та проф. образования Мин-ва образования России, 1995. – 336 с.
2. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала / А.А. Деркач. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
3. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний і методичний аспект) : [монографія] / В.М. Гриньова. – Х. : Основа, 1998. – 300 с.
4. Карпенко О.Г. Професійне становлення соціального працівника : [навчально-методичний посібник] / О.Г. Карпенко. – К. : ДЦССМ, 2004. – 164 с.
5. Клементьев Е.Д. Социально-философские аспекты образования / Е.Д. Клементьев // Вопросы философии. – 1984. – № 11. – С. 19–30.
6. Корінний М.М. Короткий енциклопедичний словник з культури / М.М. Корінний, В.Ф. Шевченко. – К. : Україна, 2003. – 384 с.
7. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста : [учебное методическое пособие] / Н.Б. Крылова. – М. : Высшая школа, 1990. – 142 с.
8. Поліщук В.А. Соціальний працівник: особистість і професія / В.А. Поліщук // Соціальна робота в Україні : [навчальний посібник] / за ред. І.Д. Зверева, Г.М. Лактіонової. – К. : Наук. світ, 2004. – С. 195–215.

ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ

THE OBJECT OF SOCIAL WORK IN INSTITUTIONS OF PENITENTIARY SYSTEM

УДК 364.07:343.81

Швець Т.М.,
к. пед. н., доцент, доцент кафедри
соціальної роботи, соціальної
педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

У статті розглянуто кваліфікаційні характеристики засуджених як об'єктів соціальної роботи в закладах пенітенціарного профілю.

Ключові слова: пенітенціарна система, засуджений, пенітенціарна соціальна робота.

В статье рассматриваются квалификационные характеристики осужденных как объ-

ектов социальной работы в учреждениях пенитенциарного профиля.

Ключевые слова: пенитенциарная система, осужденный, пенитенциарная социальная работа.

The article considers the qualifications of convicts as objects of social work in the penitentiary profile.

Key words: prison system, convicted, penitentiary social work.

Для незалежної України надзвичайно актуальною є проблема соціальної роботи й надання соціальної допомоги особам, які відбувають покарання в закладах пенітенціарної системи. Усі особи, які скоїли злочини, з одного боку, відрізняються один від одного за демографічними, правовими, психологічними й іншими ознаками, а з іншого боку, вони за цими ж ознакам схожі між собою. Тому виникає необхідність класифікації злочинців як об'єктів соціальної роботи, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Об'єкт статті – соціальна робота в пенітенціарній системі.

Предметом є кваліфікаційні характеристики засуджених як об'єктів соціальної роботи в закладах пенітенціарного профілю.

Мета статті – висвітлити індивідуальні характеристики засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі; охарактеризувати класифікацію засуджених як об'єктів соціальної роботи в закладах пенітенціарного профілю.

Об'єктом соціальної роботи є люди, які опиняються в складній життєвій ситуації й не здатні самостійно вирішити проблеми із соціальної адаптації до нових умов життєдіяльності, що постали перед ними. Це можуть бути і інваліди, і пенсіонери, і особи, які не мають житла й, відповідно, прописки, які зазнали насильства й переживають посттравматичний синдром, та інші.

У теорії соціальної роботи прийнято розрізняти добровільних і недобровільних клієнтів. Перші або самі ініціюють надання їм соціальної допомоги, або не заперечують її надання фахівцями із соціальної роботи. Недобровільні ж клієнти

виступають проти втручання в їх особисте життя, вважаючи, що ніяка допомога з боку суспільства їм не потрібна, оскільки це робить їх залежними, слабкими, пригнобленими тощо. Як правило, це особи, які ведуть асоціальний спосіб життя (алкоголіки, наркомани, злочинці), щодо яких суспільство змушене застосувати певні, іноді досить жорсткі, санкції соціального захисту від їх негативного впливу.

Якщо згадати, що під об'єктом соціальної роботи ми розуміємо осіб, які потрапили в складну життєву ситуацію та які не здатні її самостійно вирішити, то фактично більшість засуджених можна віднести до таких осіб, оскільки потрапляння з умов свободи в нове мікросередовище виправної установи є вже «складною життєвою ситуацією». Хіба тільки рецидивісти, які неодноразово відбували покарання у вигляді позбавлення волі, не відчувають дезадапційного синдрому під час потрапляння до слідчого ізолятору й виправної колонії. Усім же іншим потрібно пройти складний початковий період соціальної адаптації до умов виконання покарання [1, с. 62].

Завдання побудови загальної класифікації засуджених є справою досить складною. Поняття «засуджений» охоплює велике коло людей, що скоїли різноманітні злочини й відбувають покарання. Ніяк не можна, наприклад, однаково перевиховувати особливо небезпечного державного злочинця й виправляти людину, що відбуває покарання за ненавмисний злочин. Так само будуть різнитися програма виправлення (а отже, напрям соціальної роботи) неповнолітнього засудженого, який скоїв крадіжку під впливом злочинної групи, і програма

перевиховання людини, для якої скоєний злочин є джерелом існування.

Учені визначають такі основні вимоги до класифікації засуджених:

– відповідність обраних підстав цілям класифікації. Наприклад, одні ставлять мету перед судом, що застосовує покарання, інші – перед місцями позбавлення волі, що виконують ці покарання та здійснюють виправлення й перевиховання засуджених, треті – перед вихователем або іншим працівником закладів пенітенціарної системи. Звідси – різні підстави для класифікації. У всіх цих випадках класифікація буде різною, хоча й співпадаючою;

– відбиття в типології засуджених об'єктивно існуючих, специфічно важливих для справи виправлення й перевиховання ознак. Ознаки, покладені в основу класифікації, повинні бути властиві всім членам класифікаційної групи.

Особистість конкретного засудженого, спільноти засуджених (групи, колективи, бригади, класи, загони) як носії соціальних проблем та їх оточення – основні об'єкти пенітенціарної соціальної роботи. Троїстість об'єкта соціальної роботи в пенітенціарних установах передбачає глибокі внутрішні взаємозв'язки особистості, спільнот і середовища засуджених. Вони характеризуються специфікою, високим ступенем складності, великим негативним і незначним позитивним потенціалом для успішного самостійного вирішення власних соціальних проблем і полегшення становища, що склалося в період відбування покарання.

Незважаючи на наявність спільних рис і властивостей, об'єкт пенітенціарної соціальної роботи неоднорідний і з метою визначення оптимальних шляхів диференційованої допомоги, підтримки, захисту може бути розділений на групи за різними підставами. Наприклад, за ступенем вираження соціальних проблем і здатності самостійно вирішувати їх некримінальним способом може бути виділена група засуджених високого ризику. До неї належать інваліди, пенсіонери, молоді засуджені, переведені з виховних колоній, жінки, які мають дітей до трьох років; хворі на невиліковні або важковиліковні хвороби; особи, які мають алкогольну чи наркотичну залежність; ті, хто не має визначеного місця проживання; засуджені, які піддаються постійному фізичному та психічному насиль-

ству (утиску) некримінального характеру [1, с. 74].

Це категорії найменш захищених людей, які мають, як правило, комплекс взаємозалежних соціальних проблем, особливих потреб, що становлять загрозу для їх рівноправного існування у виправних установах, вирішити які самостійно вони не можуть. Ці засуджені потребують різних видів постійної допомоги (матеріальної, морально-психологічної, медичної, юридичної, пенітенціарної-педагогічної та іншої), підтримки, захисту. Соціальна робота з ними є пріоритетною й обов'язковою для фахівця, набуває характеру супроводу та навіть комплексного обслуговування із залученням медиків, психологів, вихователів, представників місцевих органів соціального захисту населення. При цьому необхідно враховувати, що деякі із соціальних проблем особистісного рівня (інвалідність, старість, утиски тощо) з об'єктивних причин вирішити остаточно неможливо, тому реабілітаційно-виховні заходи мають бути доповнені психологічною допомогою щодо зміни ставлення до них і пошуку можливостей для самокомпенсації й самореалізації в обставинах, що склалися.

Другу групу складають засуджені, які мають кілька соціальних проблем (розпалася сім'я, відсутність професії або неможливість займатися певним видом діяльності, несприятливе мікрооточення тощо). Для цього після проведення соціальної діагностики необхідним є залучення засудженого до суспільно корисних видів діяльності, відновлення різними шляхами позитивних зв'язків із родичами, цільове консультування про способи подолання труднощів, періодична підтримка й актуалізація особистісних ресурсів із самовдосконалення.

До третьої групи належать особи, які мають, окрім засудження, одну або декілька нескладних соціальних проблем, що, як правило, виникають і долаються в період відбування покарання. До них належать необхідність оформлення документів, що засвідчують особу (паспорт, довіреність), що вирішують майнові питання (свідоцтва, заповіт), пенсій, страховок; сприяння у влаштуванні на роботу, направлення на навчання та продовження освіти у вищих навчальних закладах; відновлення батьківських прав, встановлення опіки; підготовка мате-

ріалів для поліпшення умов відбування покарання, помилування, умовно-дострокового звільнення; сприяння в отриманні необхідних медикаментів, окулярів, протезів, а також спеціалізованому лікуванні. При цьому фахівець із соціальної роботи переважно виконує функції консультанта й посередника, а допомога має ситуативно-епізодичний характер і припиняється після задоволення потреби засудженого.

Ще одну (четверту) групу засуджених складають особи, які не мають складних соціальних проблем, окрім засудження й утримання в місцях позбавлення волі, або здатні подолати їх самостійно. Будучи самодостатніми людьми, вони часто входять до секцій соціальної допомоги самодіяльних організацій засуджених або проводять волонтерську соціальну роботу за принципом «рівний допомагає рівному» з іншими особами, які потребують непрофесійної допомоги. Пенітенціарна соціальна робота із цією групою засуджених може бути зведена до формування та сприяння в реалізації перспективних життєвих планів, а також стимулювання позитивного розвитку й готовності до повноцінного життя на волі [3, с. 278].

Крім запропонованої вище класифікації, засуджені можуть бути диференційовані й за іншими критеріями, відповідно до яких визначається групова

технологія соціальної роботи, залежно від рівня кримінальної ураженості, інших психолого-педагогічних, соціальних особливостей і відповідних виду й умов відбування покарання: засуджені до покарань без ізоляції від суспільства; ті, які відбувають покарання в колоніях-поселеннях; у виховних колоніях; виправних колоніях; в'язницях; виправних колоніях для довічно позбавлених волі.

Таким чином, об'єктом уваги фахівців із соціальної роботи може стати будь-який засуджений, який звернувся за соціальним захистом. І тільки після прийому такого засудженого та проведення соціальної діагностики (у багатьох випадках після консультацій із психологом, медиком, керівництвом виправних установ або тих чи інших відділів) фахівець приймає рішення про доцільність соціальної роботи із цим засудженим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О. Технології роботи з ув'язненими / О. Безпалько. – К. : Главник, 2007. – 112 с.
2. Наливайко В. Досвід ресоціалізації злочинців за кордоном і її принципи / В. Наливайко // Науковий вісник НАВСУ. – 1999. – № 2. – С. 135.
3. Шахрай В. Технології соціальної роботи : [навчальний посібник] / В. Шахрай. – К. : Центр навч. літератури, 2006. – 464 с.

НОТАТКИ

Наукове видання

ГАБІТУС

Науковий журнал

Випуск 1

Коректура • Ю. Никитенко

Комп'ютерна верстка • С. Калабухова

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 13,21 Ум.-друк. арк. 14,18.
Підписано до друку 29.11.2016. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.